

Ára: 900 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGÚJABB KÖTETE

www.napvilagkiado.eu

„A kötetet minden, a hírek, a média, a politika és a közelmúlt történelme iránt érdeklődő állampolgárnak ajánlom.”

Sükösd Miklós,
Koppenhágai Egyetem

Bajomi-Lázár Péter
**A patrónusi-kliensi
médiarendszer**
MAGYARORSZÁG 2010–2018

A médiarendszerben végbemenő változások rendszerint a politikai rendszerben végbemenő változásokat követik és tükrözik. Bajomi Lázár Péter összegyűjtött írásai a média feletti informális politikai ellenőrzés kialakulását, az így létrejövő patrónusi-kliensi médiarendszer működését dokumentálják – különböző perspektívákból, az összehasonlító médiaelemzés (*media systems theory*) eszközeivel.

2020/4

4

Mozgó világ

2020/4

Mozgó világ

Hónaplók a koronavírus-járvány árnyékában: Dalos György, Hargitai Miklós, Parászka Boróka, Végel László írásai • Bánáti Jánossal Kardos Ernő beszélget • Tábori Zoltán szállodai riportja • Széchenyi Ágnes tanulmánya • Pódiumbeszélgetés a kultúrkampfról Arató Lászlóval, Bihari Béterrel, Karafiáth Orsolyával és Spiró Györggyel • Háy János prózája

Almási Miklós • Bakos András • Benda László • Berényi Klára • Csengery Kristóf • Csepeli György • Gárdonyi László • Kőrösi Imre • László Ferenc • Majtényi László • Meliorisz Béla • Oláh András • Péterfy Gergely • Pető Iván • P. Szűcs Julianna • Révész Sándor • Vadas József

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BAKOS ANDRÁS 1972-ben született Szegeden. Algyón él, szabadúszó újságíró, verset, prózát ír.

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

BERÉNYI KLÁRA 1974-ben született Debrecenben. Hatgyermekes könyvtárostanárra, egy szakgimnáziumban dolgozik.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Nemzet és migráció* (Örkény Antallal, 2018).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vámosmikolán. Író, költő, illusztrátor. Legutóbbi kötete: *Kik vagytok ti?* (2019).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KÖRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

MELIORISZ BÉLA 1950-ben született Győrben. Költő, tanár, Pécssett él. Legutóbbi kötete: *Föld és föld között* (2006).

OLÁH ANDRÁS 1959-ben született Hajdúnánáson. Ratkó József- és Ady Endre-díjas költő, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Visszafelé* (2019).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PÉTERFY GERGELY 1966-ban született Budapesten. Író, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: Legutóbbi könyve: *A golyó, amely megölte Puskint* (2019).

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÚCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytótál* (2019).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa.

SZÉCHENYI ÁGNES 1957-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az [MTA] BTK Irodalomtudományi Intézete tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Schöpfung Aladár a Vasárnapi Újságban* (2018).

TÁBORI ZOLTÁN 1955-ben született Nagykanizsán. Író, újságíró, szociográfus, műfordító. Legutóbbi könyve: *Restart* (2018).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Teplán Nóra munkái

Meglepően finom.

FRESH
CORNER

Töltsd le az
applikációt

Mert kávéinkat mindig
frissen, gondosan
válogatott kávészemekből
készítjük.

P. Szűcs Julianna

3 Előszó

Hónapló

Parászka Boróka

4 A nem létező helyek túlélői

Végel László

7 Az elveszett illúziók emléknapja

Hargitai Miklós

10 A selyemút vége

Dalos György

13 Vesztegzárak

Kardos Ernő

17 Aggódva figyeljük a bírák és az ügyvédek elleni
összehangolt hangulatkeltést
– *Beszélgetés Bánáti Jánossal*

Majtényi László

27 A jogállam intézményeinek lebontása *Esszé*

Tábori Zoltán

33 Udvarosok – Szállodai riport

Háy János

43 A cégvezető – *Regényrészlet*

Meliorisz Béla

54 Naplórészlet a bejegyzések idejének elhagyásával,
Jött és nem *Versek*

Berényi Klára

55 Tavaszi dal, Cinderella *Versek*

Bakos András

56 Füge, Mártély *Versek*

Oláh András

58 sohasem késő *Vers*

Gárdonyi László

59 Fernweh – *Teplán Nóra munkáiról*

Széchenyi Ágnes

64 Molnár Ferenc magyar író – Darázsfszerek *Esszé*

Péterfy Gergely

74 Kultúrkampf, újabb menet *Pódiumbeszélgetés
Arató Lászlóval, Bihari Péterrel,
Karafiáth Orsolyával és Spiró Györggyel*

Reflex

Révész Sándor

90 Trianon – magyaron túli szemmel

Benda László

96 Nagy-Albánia (rém)álma: balkáni vulkánok

-ról, -ről

Pető Iván

103 Történelmet tanítani

Almási Miklós

106 Egyenlőség és észrevétlen elnyomás – női sorsok

Csepeli György

111 Nincs feloldozás

Kőríz Imre

114 Mi ez az ipsum?

Csengery Kristóf

119 Két biztos befutó

Vadas József

122 Örkeny (új) öltönyben

László Ferenc

126 Száz fő alatt

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2020/április

negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművész), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Előszó

Az olvasó olyan lapot tart a kezében – ha ugyan tartja, és nem a képernyőről nézi az írott szöveget –, amelyet még egy másik világban szerkesztettünk. Abban a másik világban még „normális” gondok voltak. Börtönviszonyok és szegregációk. Rabszolgáinkra kényszerített alkalmazottak és hatalmukkal visszaélő polgárnak látszó emberek. Megerőszkolt nemzeti alaptantervek és tudásukat eláruló írók. Továbbá Trianon-évforduló és Római Birodalom, jól átépített budapesti színház és rosszul működő celebvetélkedő, Szabó István és Kurtág György (a tartalomból szemezgetve). „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég” – mondta a költő, és hovatovább kezdjük valóban „tisztaságnak” látni azt a villámsebesen múlttá váló világot, amelytől még harminc nap sem választ el bennünket. Talán csak „gyorstüzelésű” rovatunk, a Hónapló írásai ábrázolják, hogy hol is vagyunk, mi vé is lettünk. A szokástól eltérően ezért kezdjük áprilisi lapszámunkat velük. De hogyan lesz ezután?

Néhány megmaradt fórum, közösségi oldal, magánbeszélgetés közhellyé koptatott asszociációja Boccaccio Dekameronját szokta mostanában fölidézni. Aki valaha olvasta, nem tud ugyanis nem gondolni arra a dühöngő pestis elől menekülő finom társaságra, amely az erkölcsileg és fizikailag lezüllött Firenzét feledve belemerült egy másik, egy csudálatos valóságba. Száz novella igazolja az akkori menekülés sikerét és azt a szabályt, amelyet a tíztágú társaság alkalmilag választott királynője ki is mondott. „Aki számot tart kegyeinkre, jól vigyázzon, hová megy, honnét jön, hogy akármit hall vagy lát, vidám hírnél egyebet nekünk ide be ne hozzon kívülről.” (Fordította: Révay József.)

A Mozgó Világ – ameddig van – nem fogadja meg ezt a szózatot. Be fogja hozni az egyebet. A Korona előtti, a Korona alatti és reményeink szerint a Korona utáni idők érdekes tényeit. A csudálatos valóság pedig úgy is megjelenik mindig, ahol szépen és pontosan teszik dolgukat az értelmes emberek. Pincében, gulágban, karanténban, aztán később a rommá lett napok hordalékain.

Buonamico Buffalmacco (1315–1350): A halál diadala, 1334/42, freskórészlet, Pisa, Camposanto Monumentale

Hónapló

Parászka Boróka

A nem létező helyek túlélői

„Amit itt lát, az nem létezik” – 2015 forró nyarán mondta ezt nekem a görög–macedón határon az ENSZ görögországi menekültügyi biztosa széles karmozdulattal végigmutatva a szögesdrótos határszakaszon, az ott felgyűlt menekülttömegben és a néhány, zavart agresszivitással bokázó görög határvadászban. Azt gondoltam akkor, hogy egy ilyen mondatot – az állam, a nemzetközi egyezmények, mindenféle emberi normák megszűnésének bejelentését – egyszer hall az ember életében. Aztán ez a mondat eltűnik, elillan, mint a rossz álom. És egyszer majd valaki valahol bocsánatot kér mindazoktól, akiket ez a szétesés maga alá temet.

4 Öt évvel később az edirnei buszmegállóban újra elhangzott a mondat. És még mindig azt hittem, hogy ez valami hosszúra nyúlt rémálom, valami rögeszme, amit a túlhajszolt agyam hív elő. Úgy kell nekem, aki ilyen helyeken bókászom évek óta, áttört határkerítéseken, ijedten, kapkodva menekülő emberek között, fegyverekbe kapaszkodó katonákkal, rendőrökkel szemelve. Most egy civil ruhás török ügynök sziszegte a foga között a fülemben. Épp lebuktam: színes sálát a fejemre kanyarítva, afgán nők közé vegyülve próbáltam feljutni egy buszra, amellyel állítólag Görögországba szállították a Törökországot elhagyni készülő menekülőket.

Öt éve tart az úgynevezett menekültválság, öt éve járom a menekültútvonalakokat. Edirne – az egykori Drinápoly – a sokadik válsággóc, ahol megfordulok. Kissé késve érkeztem, már egy hete zajlott a nemzetközi sajtó szeme előtt a dráma. Erdoğan határnyitást hirdetett Európa felé, és ingyenes buszokkal szállította a menekülőket a görög–török határra. „Milliók készülnek Európába” – harsogta a szélsőjobbos sajtó Európa-szerte. A török belügyminiszter jóval szerényebb, de így is fenyegető léptékű becslése szerint Edirne körzetébe százezer embert vittek. Leszboszon ostromállapot alakult ki, a görög szigeteken hónapok óta lehetetlen körülmények voltak: a hideg, a vízhiány, a higiénia teljes hiánya miatt kaotikus, robbanással fenyegető helyekké váltak a túlszűfolt menekülttáborok – ezek a non lieu-k. A nemhelyek.

A sajtó újra megtelt az immár – sajnos – túl jól ismert képekkel: határátkelésre várakozó tömeg, kerítést ostromló emberek, síró nők, gyerekek. Nem a menekültkatasztrófa vitt a helyszínre, nem az, ami látszott, és ami egyértelmű volt, hanem a történet nem látható, ám annál fenyegetőbb fele. Amilyen hirtelen jött a válság, olyan gyorsan csendesedni is látszott: Erdoğan előbb Putyinnal tárgyalt, majd Brüsszelbe utazott. Végül – a várt egyezségek kudarcba fulladása után – bejelentette, hogy bár az unió nem tartja be az ígéreteit, nem vállal felelősséget, Törökország (az emberi jogok védelmé-

ről ismert ország) eleget tesz kötelezettségeinek. Visszaviszi a határról az ott várakozókat. A tömeg fogyatkozott, a sajtó a bejelentések után kullogott, és különösebb vizsgálódás nélkül március legelején többen lehozták a hírt: ez a válság kivételesen megoldódott.

„Megoldódó” válság ebben a korszakban nincs, a tömeg nem tűnik el, Erdoğan pedig túl gátlástalan politikus ahhoz, hogy bármiféle rendezésre, kiegyezésre törekedjen – ebben biztos voltam. Ezért utaztam Edirnébe. Így botlottam az ottani buszállomáson a titokzatos, Görögország felé induló buszokba. Ott, ahol néhány napja még tízezrek várakoztak, s ahonnan elvileg a bejelentések szerint „visszavitték” az embereket eredeti török lakhelyükre.

Semmi sem az volt, aminek látszott, de minden rossz előérzetem igazolódott. A török hatóságok, hasonlóan a 2015-ös görög–macedón megoldáshoz, illegális, „nem létező” tábor alakítottak ki. Azt ígérték a Törökországba visszatérni nem akaró embereknek, hogy előbb-utóbb mégis határnyitás lesz. Hogy az unió csak meggondolja magát. Hogy a görögök a túloldalon felsorakozott katonai járművekkel, nagy létszámú alakulatokkal csak úgy tesznek, mintha védenék a határt. De előbb-utóbb zöld utat kap mindenki, csak elég határozottnak kell lenni. A „határozottnak lenni” azt jelentette, hogy éheztetéssel, félelemkeltéssel, könnygázzal, füstbombákkal állandó rettegésben tartották a senki földjére bezsúfolt embereket, akik néhány nap után eszeveszett kétségbeeséssel tényleg nekimentek a szögesdrótnak. És mivel a szögesdrót nem engedett, ezért újra és újra, nap mint nap megismétlődött az ostrom. Mindez a világ szeme elől rejtve zajlott, hiszen Erdoğan békét és biztonságot ígért, nem azt, hogy továbbra is módszeresen hergeli és uszítja a kiszolgáltatott embereket. Katonailag zárták el az utat a nem létező tábor elől, sajtót, segélyszervezetet nem engedtek be. Elég volt így, rejtve érzékeltetni a görögökkel, hogy a birodalom nem enged, hogy állandósul a nyomás, hogy bármikor élesíthető a helyzet. Tizennégyezer embert kényszerítettek bele ebbe a játszamába Edirne környékén, tizennégyezer ember élt rejtve a fegyveresek által biztosított kordon mögött. Közéjük akartam bejutni az afgán nők közé vegyülve, hátha jobban megértem a nemlétezésnek, az állam és az államok közötti viszonyok átrendeződésének, szétesésének a módját.

Nem jutottam be, a titkosrendőrök azonnal kiemelték. Kedvesek voltak, azt mondhatom, néhány nappal korábban ugyanott ugyanígy próbálkozó kollégákat letartóztattak, előállítottak, kiutasítottak. Engem csak kiállítottak a sorból.

Nem tudom, minek köszönhetem az engedékenységet. Talán annak a csekélyke török nyelvtudásomnak, amit az évek során felszedtem. Vagy annak a meggyötörtségnek, ami a többnapos terepmunka után az én arcomra is kiült, hasonlóan a menekültek fáradtságához, fásultságához. Talán a szintén rejtve, háttérben dolgozó török ellenzékiek segítségének. Vagy egyszerűen csak belefáradtak az ordítózásba, a fegyverek lobogtatásába.

Ki tudja. Az állam és a törvények szétesése, a terror fokozódása ugyanúgy felemészt mindenkit: azt is, aki túlhatalmat gyakorol, azt is, akin túlhatalmat gyakorolnak.

Ekkor még mindig élt bennem valami dölyfös, meggondolatlan reflektálatlanság. Tudtam, hogy a zsebemben ott az uniós útlevelém. Vár otthon a szer-

kesztőségem, munkatársaim segítségnyújtásra készen követik, hogy mi van velem. Mégsem történhet velem bármi – futott át az agyamon néhányszor (miközben az Evros folyót épp átúszó, de a határátlépést sikertelenül megkísérlő, vacogó, mocskos, kiéhezett szíriai kamaszokkal interjúztam). Mégsem csinálhatnak velem bármit. Mégiscsak egy normális világ küldötte vagyok, és mindez – bármennyire is fenyegetőnek látszik – csak távoli határélmény-határhelyzet. Nem az én világom, és nem a miénk.

A zárt katonai ellenőrző pontok közelébe egy fedésben dolgozó török ellenléki csoport segítségével jutottam. Ők engedélyt kaptak, hogy az elzárt menekültek közelébe szállítsák a segélycsomagjaikat. Végignézttem, ahogy alkudoznak a lezárt szakaszt őrző katonákkal. Majd egyszerűen beültem az autójukba, mielőtt a katona továbbengedte volna őket, és tőmondatokban megkértem őket, vigyenek magukkal, csempésszenek be. Annyit tudtam törökül, hogy ha megállít a járőr, ki tudjam magyarázni magam. Villámgyorsan váltott az agyuk, láttam a szemvillanásukon, hogy felméri a kockázatot, vállalják. Elvittek félútig, de ott megálltunk. Az utolsó két kilométert, a katonailag már szigorúbban ellenőrzött szakaszt csak egyikük tette meg a csomagokkal. Azt mondták, mégsem mernek tovább menni, sem velem, sem nélkülem. Csalódott voltam, ott álltam karnyújtásnyira a világ szeme elől elzárt helyzet előtt, és ők megtorpannak. Tudtam, hogy többet kockáztatnak, mint én. Engem, ha lekapcsolnak is, ha börtönbe küldenek is, előbb-utóbb kiadnak. Ők viszont ennek az országnak az állampolgárai és ennek a rendszernek a foglyai.

6

Mégsem akartam feladni. Úgy döntöttem, hogy egyedül indulok neki az utolsó útszakasznak. Hosszas tanakodás után, látva makacsságomat, végül mégsem hagytak magamra. „Sétálunk veled egyet” – mondták új és alig ismert segítők. Körbevettek, takartak, úgy araszoltunk előre az elérhető utolsó katonai ellenőrző pontig.

Ez alatt a „séta” alatt mértem fel, hogy hol, mikor és hogyan élek. Miféle rettegés és elszántság ül ki az emberek arcára, miközben a rendszer ellen küzdenek, miközben a hatalom emészti őket. Túlélni: ez nem egyszerűen morális döntés, nem akarat, hanem fizikai munka, testi erőfeszítés.

Néhány nappal később, amikor már a legális határátkelők felé igyekeztem, útleveletem megkönnyebbülve mutattam fel az ellenőrző szerveknek. Megint kezdett valami távoli, irreális élménnyé, hagymázás félelemmé halványulni bennem ez a tapasztalat. Éjjel értem a román–bolgár határra, magabiztosan, mint aki hazatér. A határőr nem elégedett meg azzal, hogy felmutattam a román személyigazolványomat. Elkérte az útleveletem. Majd ki kellett szállnom az autóból, átvizsgáltak engem, átvizsgálták az autóban található összes tárgyat. Úgy tűnt, hogy hiába jutottam át az ostrom alatt álló balkáni határátkelőkön, pont az a békés, nyugodt ország nem fog beengedni, amelynek állampolgára vagyok. Napok óta a hírektől elvágva éltem, így nem tudtam mire vélni a szigorúságot: Romániában ekkor már egy hete tombolt a koronavírus miatti félelem. Az a biztosnak hitt világ, amit magam mögött tudtam, odalett. Iskolabezárás, szükségállapot, katonai ellenőrzés országszerte. Pánik, pánik, pánik. Nem kellett egy hét ahhoz, hogy az em-

berek arcára kiüljön mindaz, amit az elmúlt öt évben a menekültútvonalon gyötrődők arcán láttam.

Útlezárások, ellenőrzések között araszoltam haza. További intézkedésekig ne menjek be a munkahelyemre, értesítettek a szerkesztőségből. Élelmiszer-tartalékokra van szükségem, üzenték ijedten a hátrahagyott családtagjaim.

Az otthonosság és a megszokottság váratlan érzése lett úrrá rajtam. Ezt a kiszolgáltatottságot én már ismerem. Erre edzettem magam. Ebbe tanultam bele az elmúlt években. Előny ez? Fegyelmezettség? Vagy megalkuvás, igénytelenség? Rögtön elfogadni, igazodni a megvonásokhoz, a korlátozásokhoz? Túlélési stratégiákat szőni?

Figyeltem az európai, az afrikai, az ázsiai menekültzónákban dolgozókat. A maláriával, kolerával szembesülőket. Tudom, hogy „nem létező” helyeket milyen gyorsan változtatnak „létezővé”, és a lehetőségekhez képest élhetővé emberek. Hogy mekkora élni akarás és tudás van azokban, akik szembenéztek az állam(ok) elégtelenségével. A sokat kárhozott, szidott, megszégyenített civilekben. Ha lesz megmentés és megmenekülés a világjárvány alatt, akkor innen, ezekből az övezetektől érkezik majd. Az elmúlt évek nem létező helyeiből és nagyon is létező túlélőitől, az itt felhalmozott tudásból, ellenállásból. Csak a hátországról, a biztonságot adó útlevelekről, állampolgárságról, fenntartható, kisajátítható jobb világunkról alkotott illúziókról kell lemondani.

Végel László

7

Az elvesztett illúziók emléknapja

Szerbiában kedélyesen kezdődött a koronavírus-történet. Március első napjaiban Aleksandar Vučić államfő kijelentette: nincs okunk a pánikra, mosunk kezet és fogyasszunk alkoholt, a szűnyogcsípés ártalmasabb. Lončar egészségügyi miniszter nagylelkűen nyilatkozta, Szerbia szívesen segít Kínának a vírusellenes szérum fejlesztésében. A kormány által bejelentett sajtóértekezleten Branimir Nestorović pulmonológus nyugtatta a hölgyeket: nyugodtan utazzanak Milánóba shoppingolni. Ne féljenek, ez a legnevetesebb vírus a világon. Aztán a nemzeti virtusra hivatkozott: a szerb gének ellenállóak a vírussal szemben, mondta a válságstáb szakértője. Az örökké hitetlenkedő polgárok azonban gyanakodtak. Néhány nap múlva a gyógyszerárban nem volt kapható védőmaszk és fertőtlenítőszer. A vírus nem vett tudomást a hazafias narratíváról, a fertőzöttek száma növekedett, úgyhogy egy hét múlva a kormány is komolyan vette a veszélyt. Majd lezárta a határokat, és rendkívüli állapotot hirdetett. A katonaság kivonult az utcára. A rendőrök hazaküldik a 65 évnél idősebb nyugdíjasokat.

A koronavírusból rögvest politikai kérdés lett. Vojislav Šešelj, a Hágában börtönbüntetésre ítélt, hírheft szélsőjobbaldali háborús bűnös dörgedelmes

szónoklatban figyelmeztetett: a vírust sok más veszélyes betegséggel együtt a migránsok szállítják be. Ezzel olajat öntött a tűzre, számos szerbiai városban – miközben terjedt a vírus – demonstráltak a menekültek ellen, annak ellenére, hogy a kormány bejelentette, hogy szó sincs menekülthullámról. Ha jön a hullám, akkor a szerb katonaság és a rendőrség tizenkét óra alatt hermetikusan lezárja a határokat. A szélsőjobboldal kihasználta az alkalmat, gerjesztette az idegengyűlöletet. A bulvársajtó nem felejtette el hangsúlyozni, hogy az első fertőzött Magyarországról érkezett. Idegenből!

A vírusveszély a legrosszabbkor ütötte fel a fejét, hiszen Szerbia köztársasági, tartományi és önkormányzati választásra készül, amelyet április 26-án kellene megtartani, de úgy tűnik, el fogják halasztani. A választásra feszült és bizarr légkörben kerül sor, hiszen az öt legnagyobb ellenzéki párt bojkottot hirdetett, s úgy tűnik, ehhez szigorúan tartja magát. Néhány kisebb párt és egy-két újonnan megalakult kamupárt azonban bejelentette részvételét, úgyhogy valamiféle „ellenzék” szerepelni fog. Ha szerencsénk lesz, akkor számíthatnak néhány szimbolikus parlamenti helyre. Utána első dolguk lesz megdönteni a kormányt, esküdöznek. A felmérések szerint viszont inkább a szélsőjobb játszik majd az eddiginél nagyobb szerepet, amely azonban semmiképpen sem ingatja meg Vučić pártjának abszolút fölényét. Ez Vučićnak jól jön az európai játéktéren, hiszen bármikor azzal védekezhet, hogy ha nem ő, akkor Šešelj jön helyette, az EU pedig kénytelen lesz őt támogatni. A fodorlatos kelet-közép-európai és balkáni politikusok ezúttal is csapdába ejtik a naiv EU-t.

8

Ebben a helyzetben a Vajdasági Magyar Szövetség bejelentette, a választások után a Szerb Haladó Párttal lép koalícióra. Ez logikus, hiszen számos helyhatósági választáson a Szerb Haladó Párttal közös listával indul versenybe. A győzelme kétségtelen, de nem ez a fontos, hanem az, hogy hány magyar polgár támogatását élvezzi majd. Vajon a kétszázézer szavazásra jogosult polgár közül csupán ötvenezer nyi szavaz rá, vagy lényegesen több? Az utóbbi logikus lenne, hiszen a párt a saját történelmi sikereit méltatja, amit alaposan felturbózza a magyar kormány kiadós politikai és anyagi támogatása. Soha még nem támogatta a magyar kormány a vajdasági magyar kisebbséget olyan kiadósan, mint az elmúlt négy évben, ennek komoly látszata kell hogy legyen. Baljós figyelmeztetés a szlovákiai választás, nem azért, mert két kisebbségi párt versengése miatt egyik sem jutott be a parlamentbe, hanem mert majdnem minden harmadik magyar polgár szlovák pártra szavazott. A voksolás napján a *Focus* által készített exit poll felmérés szerint a magyarok 50 százaléka az MKÖ-re, 20,4 százaléka a Hídra és 10,1 százaléka az OLaNO-ra szavazott. Kiderült, hogy a szlovákiai magyarok 29,7 százaléka, vagyis közel egyharmada szavazott valamelyik szlovák pártra. Kellemetlen figyelmeztető jel a kisebbségi pártoknak, hiszen az is kiderült, hogy valójában nem a Híd húsz százaléka lehetetlenítette el a MKÖ bejutását a parlamentbe, hanem a szlovák pártokra szavazók 29,7 százaléka.

Ha arra gondolunk, hogy a kilencvenes évek elején az egykori VMDK 120 ezer szavazattal juttatta be a magyar képviselőket a szerb parlamentbe, akkor a szlovák paradigma a Vajdaságban elgondolkodtató, hiszen fogyatko-

zott ugyan a magyar választópolgárok lélekszáma, de távolról sem annyira, mint a magyar pártra voksolók száma. A lélekszám-fogyatkozás mellett a voksok elmaradásának bizonyára más okai is vannak, egyebek között arra kell számítani, hogy az etnikai feszültség csökkenése után a kisebbségi választópolgár többet vár a kisebbségi párttól, mint a veszélyeztettség idején: többek között demokratikusabb légkört és nagyobb szociális érzékenységet a jelenlegi vadkapitalista környezetben. A politikusok egymás torkának ugrottak, az aktivisták nem hagyták, hogy nyugodtan olvassam az új regényeket, ajtóról ajtóra járva csöngettek és kopogtattak az ajtómon, de aztán hirtelen csend lett a folyosón. Elhalasztották a választási aktivitást.

A vírus tarol, Szerbia gyászol. Március 12. az elvesztett illúziók napja, ezen a napon ölte meg saját államának titkosrendőrsége Zoran Đinđićet, az első demokratikusan megválasztott kormányfőt. Úgy emlékszem rá, mint az egyetlen kormányfőre, akivel az életemben találkoztam. Csak akkor még nem volt kormányfő, lehet, hogy ő sem gondolta, hogy az lesz. 1988-ban jelent meg a *Jugoszlávia mint befejezetlen ország* című könyve az Újvidéki Irodalmi Közösség kiadásában, amelynek szerkesztősége éppen az én épületemben volt. Egyébként ez a kiadó adta ki Sziveri János *Dia-dalok* című verseskötetét magyarul, amelyet a Forum Könyvkiadó elutasított. Itt jelent meg szerbül az én könyveim is, a *Lemondás és megmaradás*, amely jóval később jött ki magyar kiadásban Budapesten. A könyv megjelenése után a kiadó szerkesztője felkért, hogy promotáljam a könyvet. A promóciót halogattuk, mert a művelődési intézmények nem voltak hajlandók termet biztosítani. Végül a Spensen levő Solaris könyvkereskedésben került sor a bemutatóra, de ott csak tizenöt szék fért el. Vártuk az érdeklődőket, még a kezdéssel is késtünk, de hiába, csak 13-an voltak kíváncsiak a könyvre. Ez engem eléggé lehangolt, de Đinđić olyan energiával beszélt a könyvéről, mintha több száz ember hallgatta volna.

Ez a jelenet jutott az eszembe, amikor később a lehetetlenre vállalkozott, arra, hogy létrehozza azt a tömegmozgalmat, amely 2000 októberében megbuktatta Slobodan Miloševićet. A szerb politika Don Quijotéje volt, de legenda lett belőle. Kormányfősége idején a legnépszerűtlenebb politikusok egyike volt, da halála után felébredt az ország lelkiismerete, és négyezer ember kísérete utolsó útjára. A hatalom nélküli kormányfő egy kriminalizált államban akart leszámolni az állami maffiával, azokkal az erőkkel, amelyek a miloševići rendszer restaurációját tűzték ki célul. Az utolsó csepp a pohárban mindenképpen Milošević kiszolgáltatása volt a hágai bíróságnak, ami ellen tiltakozott az egész hazafias front, élén Vojislav Koštunica jugoszláv államfővel, aki az alkotmány szerint a katonaság parancsnoka is volt egyben.

Hogy Milošević kiadása volt a választóvíz, azt napjaink eseményei ékesen bizonyítják. A Szerb Haladó Párt koalíciós kormányának hadügyminisztere, Aleksandar Vulin a napokban Požarevacon megkoszorúzta Slobodan Milošević sírját, és egyebek között kijelentette, hogy tisztelője és harcostársa volt. Nem rejtette véka alá azt sem, hogy „az októberi 5-i puccsistákkal ellentétben, akik erőszakkal és külföldi segítséggel jutottak hatalomra, Miloševićet mindig Szerbia választotta meg”. A szerbiai helyzetet mi sem

jellemzi jobban, mint az, hogy az október 5-i puccsista sírját másnap Ana Brnabić kormányfő koszorúzta meg. A fotón látszik Aleksandar Vučić is, aki annak a Szerb Radikális Pártnak volt a főtitkára, amelyik a Đinđić-kormány legelszántabb ellenségének számított. A gyilkossági előtti napokban a Đinđićet Koštunica azzal támadta, hogy a maffia szövetségese volt, a maffiavezér pedig nyílt levélben jelentette be, hogy Đinđić napjai meg vannak számlálva. Az sem mellékes, hogy bár a gyilkosság végrehajtóit a bíróság negyvenévnyi börtönbüntetésre ítélte, a gyilkosság politikai hátterét tizenhét év után sem sikerült felderíteni. Úgy ölték meg, mint egy kutyát, mondta Žarko Korać, Đinđić közeli barátja és párttársa. Halála után minden kétértelmű lett. Aleksandar Vučić leverte a Zoran Đinđić nevét viselő utcanévtáblát, és Ratko Mladić háborús bűnös tábláját szögezte ki helyette. Magánemberként Đinđić temetésén megjelent Orbán Viktor is, egy fotón láttam a sír előtt őszinte gyászoló ember arcát. Aztán a megható fotó után láttam egy másik fotót, amelyen Orbán Viktor és Aleksandar Vučić ölelkeznek egymással. Ez a pár fotó mindent elmond a sorsunkról.

Hargitai Miklós

A selyemút vége

10

Amikor felgyorsulnak az események, igazi kihívás olyasmit írni, ami a megjelenés pillanatában is aktuális lesz. Ez az az időszak, amikor a kormányon kívül már mindenki tisztában van vele, hogy mit kellene – vagy mit kellett volna – tenni, a kormányzat viszont még ott tart, hogy ami van, arra nem lehetett előre felkészülni. Március közepe van, bő két hónapja dübörög a járvány, nagyon furcsa érzés úgy fogalmazni, hogy az ember nem tudhatja... és akkor itt tegyünk pontot a három pont után. Nem tudhatjuk, hogy mikor, mekkora veszteséggel leszünk túl rajta, és azt sem, hogy mi lesz utána, csak az biztos, hogy nem lesz ugyanolyan. És ha fogadni kellene, arra fogadnék, hogy nem is nagyon fog hasonlítani arra, amit eddig megszoktunk.

Ilyenkor nagyon erős a kísértés arra, hogy kijelentsük: én megmondtam. Azt, hogy mennyire abszurd ez a rendszer, amelyben élünk, az mutatja igazán, hogy a pusztta tények leírása útján is folyton demagógiába csúszik az ember. De mégiscsak az a helyzet, hogy miközben a nemzetinek nevezett labdarúgó-bajnokság kényszerpihenőre küldött alkalmazottai havi két-három milliós fizetésért vakarják otthon (nem is feltétlenül Magyarországon) a lágyékvédőjüket, idehaza egyszerre van gyorsan növekvő munkanélküliség és drámai orvos- meg ápolóhiány, mert az orvosainkat és az ápolóinkat a magyar állam – a focistáinkkal ellentétben – nem hajlandó tisztességesen megfizetni, ezért tömegesen hagyták el az országot. Egy mindent letaroló fertőzés idején pedig különösen csábító arra gondolni, hogy ha azt a nagyjából 1500 milliárd (azaz koponyánként 150 ezer) forintot, amit tíz év alatt

a fociba toltunk, mondjuk az egészségügy megerősítésére fordítottuk volna, azaz a gyógyításhoz szükséges tudást és infrastruktúrát vásároltunk volna belőle stadionok, labdarúgó-akadémiák, valamint labdablon oligarchák, szerb, ukrán, afrikai és dél-amerikai focisták bankszámlájának feltöltése helyett, most mennyivel kevesebb lehetne a halott, és mennyivel több a gyógyult, illetve a meg sem fertőződött magyar állampolgár.

Bajnai Gordonra gondolok ezekben a napokban gyakran, akinek házában a Fidesz biztatására sokáig tüntettek a Hajdú-Bét ügy károsultjai, miközben Bajnainak még áttételesen sem volt felelőssége a libás cég csődjében – ezzel kapcsolatban az összes perét megnyerte. Amit viszont aligha lehet ilyen explicit módon kijelenteni a jelenlegi miniszterelnök és az egészségügynek a szemünk előtt kibontakozó csődje vonatkozásában. Konkrétan az szokott eszembe jutni, hogy fognak-e a gyászoló családtagok a XII. kerületi Cinege utcában tüntetni; elférnek-e vajon a szűken kanyargó és a kormányfő nyugalma érdekében néhány éve egyirányúsított utcácskában; meg hogy ha tüntetnek, akkor mit fog szólni vajon a demonstrációikhoz a Fidesz.

Az a fajta más világ, ami fölrémlik előttem, az optimista reményeim szerint abban lesz más, hogy a koronavírus sokja beépül a társadalmi tudatba, és amikor legközelebb egy kormánypárti politikus olyasmit mond, hogy „a stadion is egészségügyi intézmény”, lesz még, aki emlékezzen és emlékeztessen rá, mi szokott az ilyesfajta megfontolások következménye lenni. És nem is ragadnék le kizárólag a vírusról, mert elhangzott sok más problémás mondás is az elmúlt esztendőben, amelyeket az élet most szintén szembesít a valósággal. Itt van például az egyik kedvenc témám (mármint olyan értelemben kedvenc, hogy szívesen foglalkozok vele a megakadályozás halvány reményében, mert égbekiáltó ostobaságnak tartom), a Budapest–Belgrád vasútvonal, amelyet kínai hitelből kínai cégek építenek Mészáros Lőrinc alvállalkozói közreműködésével – amely közreműködés leginkább a pénz felének zsebre vágására korlátozódik –, csillagászati áron. A majdani vasútvonal közel négymilliárd forintért létesül kilométerenként, méghozzá a létező legkönnyebb, hegyek, szakadékok és keresztirányú folyóvölgyek nélküli alföldi terepen (vagyis ha Mészárosék tényleg nem tesznek mást, hogy viszik a nekik járó 50 százalékot, a kínaiak a másik 50 százalékból még mindig kényelmesen elvégezhetik a munkát, amely ráadásul a lényegét tekintve nem is új vasútvonal építése, hanem egy meglévő felújítása, és ez utóbbi szintén lényegesen olcsóbb műfaj, hiszen sokkal kevesebb kisajátítási, tervezési és engedélyezési költség jár vele). Kormányunk a messziről nézve furcsa, mivelénk viszont már-már megszokottnak mondható beruházást – amely a legelőnyösebb becslés szerint 130 év alatt térülhet meg, és amelynek megvalósítási tanulmányát évtizedekre titkosították, talán nem véletlenül –, azzal indokolta, hogy a nagy(obb) sebességű vasúton gyorsabban érkezhetsz a kínai áru Európába.

Az imént említett 130 éves megtérülési kalkuláció akkor készült, amikor az a kijelentés, hogy valami gyorsabban ér ide Kínából, még nem váltott ki reflexszerű gyomorgörcsöt mindenkitől. Azóta a helyzet jelentősen megváltozott, és messze nem csak emocionális értelemben. Úgy fest ugyanis, hogy

annak a fajta világgazdasági modellnek, mely arra épül, hogy mindent (vagy mindennek az alkatrészeit) Kínában gyártanak és/vagy szerelnek össze, egy jó időre vége van. Hogy mást ne mondjak, a pártlapok – nem Kínában, hanem Magyarországon – kifejezetten arra biztatják az embereket, hogy ne hagyjanak fel a vásárlás szokásával, azaz tartsák működésben a gazdaságot; de a magyart, és ne a kínait, azaz vásároljanak itthoni alapanyagból itthon gyártott termékeket. És ez most egy darabig így is fog maradni, aminek én már csak a karbonlábnyom-zsugorító hatás miatt is örülök. (Főhajtás Greta Thunbergnek: így vagy úgy, de neki lett igaza, mégiscsak radikálisan csökkentjük az emberi civilizáció szén-dioxid-kibocsátását.) A járványnak valamikor majd vége lesz, a gazdaság idővel újjáépül, de az új építmény kevésbé emlékeztet majd a régire, egyszerűen azért, mert bebizonyosodott, hogy a régebbi konstrukció túlságosan sérülékeny, és egy következő pandémia ugyanúgy bedöntené, ahogyan ez a mostani is bedöntötte.

Az új selyemútról, amelynek révén Kína szeretné összekötni magát a nyugati világgal, jórészt a nyugati adófizetők pénzén, egyelőre az derült ki, hogy minden olyasmi nagyon gyorsan közlekedik rajta, amit még Kínának sem kívánnánk (az illiberális ideológiától a kórokozókig), de amúgy nem sok hasznunk van belőle. Most például azt várják el tőlünk az út onnansó végén, hogy a Kínából induló vírusról ne Kínából induló vírusként beszéljünk a jövőben, ami kicsit nehéz lesz annak fényében, hogy az újabb ismeretek szerint már októberben tudtak róla, hogy terjed náluk, de januárig nem tettek semmit a hallgatáson kívül, amivel nemcsak a saját állampolgáraikat, hanem az egész világot veszélybe sodorták. Egy tanítványuk mindazonáltal már akadt, mégpedig a kommunista kínai pártállam nagy tisztelője, Orbán Viktor személyében: ő az az európai vezető, akinek a járvánnyal kapcsolatos nyilatkozataiban Kína egyszer sem bukkant fel, a migránsok viszont – akiknek semmi közük hozzá – minden alkalommal ott vannak.

Hiba lenne persze az egészset Orbánra kihegyezni: tartok tőle, hogy amikor a világgazdaság motorja heveny tüdőproblémák és némi köhécseles után újra beindul, egymásnak adják majd a kilincset az ún. szabad világ vezetői, hogy különféle dolgokat adhassanak el/vehessenek meg Pekingben, és egymás vállát veregetve örvendenek majd azon, hogy milyen derekasan leküzdötték ezt a csúnya iráni/olasz/stb. kórt, amely szegény Kínát is ilyen hősies helytállásra kényszerítette. Mint tudjuk, a történelmet mindig a győztesek írják, és egyre valószínűbb, hogy ennek a virusháborúnak (legalább) rövid távon Kína lesz a győztese: ő fog a leghamarabb regenerálódni, az ő cégei, digitális távmunka- és távtanulási megoldásai, mesterségesintelligencia-alkalmazásai nyomulnak majd be a mások által kényszerűen üresen hagyott helyekre.

Nekünk úgy igyekeztek eladni a sztorit, hogy mi leszünk a nagy kínai menetelés nyertesei, az európai hídfőállás, akik úgymond lefölözik majd az Európába tartó áruforgalom hasznát. Egyre valószínűbb azonban, hogy Kínából ezután inkább olyasmi jön majd, aminek sem (selyem)útra, sem vasútra nem lesz szüksége, mi pedig megint a cső rossz végére kerülünk. A Mészáros-vasút eddig is irracionális volt minden szempontból (a lopást leszámítva), mostantól viszont értelmezhetetlenné válik. Amikor – remélhe-

tőleg hamarosan – eljön az újratervezés és az újjáépítés ideje, Magyarországon praktikus lenne azzal kezdeni, hogy ezt a gigantikus közpénzmáglyát sürgősen eloltjuk, megmentve az elkölteni tervezett 750 milliárd adóforintból (plusz kamatok; az utóbbiakat szintén nem árulták el, tehát nem lehetnek túl alacsonyak; egy ilyen hosszú lejáratú óriáshitelnél a kamatos kamat nagyságrendileg ugyanakkora összeg, mint a fölvett kölcsön) úgy 700 milliárdot: nekünk legalább ennyi hasznunk hadd lehessen a járványból.

Illetve van itt más is: amennyire vissza tudok emlékezni, az elmúlt harminc évben ez a mostani volt a legbékésebb március 15. Én például a családom vidékre menekítésével, a kamra feltöltésével és kisebb-nagyobb reparálásokkal töltöttem az ünnepet – nem mondom, hogy mindig így szeretném, de azt igen, hogy a pártpolitika nem hiányzott belőle. Talán, remélem, ez a tapasztalat is beépül majd valahová.

Dalos György

Vesztegzárak

Berlin, 2020. március 10.

Ez a videó néhány héttel korábban elsőrangú politikai botrányt váltott volna ki: Angela Merkel szövetségi kancellár, mielőtt helyet foglal a pódiumon, kezét nyújt Horst Seehofer szövetségi belügyminiszternek, aki félszeg mosollyal hátrítja el a kézfogást. Valóságos kommentárfolyam elemezte volna a kérdést, hogy a két politikus nyílt összeveszése egyben pártjaik – a CDU és a CSU – örök haragját is jelenti-e, s mindez hogyan fog hatni a koalíció munkájára, lesznek-e előrehozott választások, és ha igen, ki lesz a legerősebb és kivel alkothat utána működőképes kormányt. A *Der Spiegel* címlapján Merkel és Seehofer párbajtőrrel állna egymással szemben, a szöveg pedig csakis kérdésbe rejtett fenyegetés lehetne: „Ende der Bundesrepublik?” Legkésőbb március eleje óta azonban minden médiafogyasztó tudja, hogy Seehofer zavart gesztusa a koronavírusnak szólt – azóta maga a kancellár asszony is kerüli a kézfogást, például úgy, hogy két kezében egy kis papírdossziét tart, s buzgó fejbólintással köszönti barátait és ellenfeleit.

Jómagam még csak tanulom az új érintésmentes udvariasságot, s ha nem nézném a képernyőt, akár el is tekinthetnék a járványügyi helyzettől. Persze olykor közvetlen benyomások is érnek – például, ha lemegyek a sarki gyógyszerárba holmi vitaminért, a kassza előtt kis táblára rajzszögezett felirat figyelmeztet, hogy szájmaszkkal és fertőtlenítőszerrel sajnos egyelőre nem szolgálhatnak. Látom továbbá a szupermarketben az üresedő polcokat, hallok a történeteket, hogy ki milyen külföldi utat, színházi vagy mozielőadást mondott le, a korábbinál gyakrabban mosom kezeimet bő szappanos vízzel, megfogadva a tanácsot, mely szerint az öblítésnek legalább addig kell tartania, míg az ember kétszer egymásután elénekli magában a *Happy birthday*

to you dalt. A dolog valóságos horderejéről azonban a média révén szerzek tudomást, számomra leginkább érzékelhető módon abból a közlésből, hogy idén elmarad a Lipcsei Könyvvásár. E pillanatban még nem tudni, milyen körülmények között fogják átadni az Európai Megértés Könyvdíját – ezúttal Földényi F. Lászlónak gratulálhatunk. Annyi bizonyos, hogy az eseményre nem a Gewandhaus hangversenyén kerítenek sort, és elmarad a „Lipcse olvas” sok helyszínű irodalmi rendezvénysorozata is.

Ez a vásár valamiképpen részévé lett németországi életemnek. 1997-ben a frankfurti magyar fővendégség előkészítése közben, a Collegium Hungaricum igazgatójaként léptem először kapcsolatba a vásárvezetőkkel. Helyet-tesem és barátom, a csodálatra méltó Fehéri Gyuri (1953–2011) vitt oda kocsiján. Azóta minden évben ellátogattam a szász fővárosba, hol szerzőként, hol más szerzők bemutatójaként, 2009-ben pedig a horvát bemutatkozás egyik szervezőjeként. Lassan úgy ismertem a helyszínt, mint a tenyeremet és most pontosan el tudom képzelni, mekkora felfordulást okozhat ez a döntés. Kiadók és szerzők százai maradnak távol, a Buchmesse napjaiban eddig zsúfolásig megtelt szállodák, így a Hotel Vivaldi, amelyben a magyar résztvevők laktak, üresen tátongnak, repülő- és vasúti járatok, villamosok, buszok esnek el a szokásos bevételektől. Mindez persze hatalmas tömeg védelmében történik – tavaly 280 ezerre rúgott a látogatók száma. Kétségtelen, hogy ekkora jelenlét mellett statisztikailag ugrásszerűen megnőhet a fertőzöttek s azon belül a halálos áldozatok száma, nem is beszélve arról, hogy a kockázatövezetekhez sorolt országokból aligha indulhatnak el a kiállítók. A rendszabályok érthetők, mégis úgy érzem, olyan fejleményeknek vagyunk tanúi, amelyek a történelmi időt automatikusan az „előtte” és „utána” fogalom párra szakaszolják.

*

Bármely természeti, technikai vagy egészségügyi sorscsapás feltárja az áldozatául esett társadalom gyengeségeit, mi több, alkalmasint fel is erősíti. Csernobil kettős katasztrófa volt: a mikrostruktúráé és a hírközlésé. A robbanást eredetileg „balesetként” kommunikálták, május elsején a kijevi dolgozók szájmaszk és védőöltözet nélkül éltették pártot, a Dnyeperen gyanútlan turisták sétahajókáztak. Majdnem egy év is beletelt, mire a közvéleménynek hozzávetőleg valós képe lehetett a tragédiáról. Csernobil előbb lett mítosz, mint elemezhető valóság. Azok a szovjet polgárok, akiknek a polcán ideológiailag megbízható könyvek mögé rejtve ott volt a félénken rejtegetett Biblia, szűk körben idézgették a János jelenéseinek témába vágó passzusát. „A harmadik angyal is trombitált, és leesék az égről egy nagy csillag, mint egy fáklya, és esék a folyóvizeknek harmadrészére, és a vizek forrásaira; a csillagnak neve pedig üröm. Változék ezért a folyóvizek harmadrésze és sok ember meghala a vizektől, mivel keserűvé lőnek.” És sokatmondóan, borzongva tették hozzá, hogy az üröm ukránul úgy hangzik: „Csornobil.”

Három és fél évtizeddel később persze egészen más helyzetben tört ki a pandémia. Ha valamiben ezúttal nem szűkölködünk, az az információ – ellenkezőleg, olyan bőséggel zúdul ránk, hogy nem győzzük kapkodni a fejünket. Nekem személyesen az a furcsa, hogy magától a fertőződéstől egyál-

talán nem félek – igazi befolyásom erre a véletlenre nincs –, annál jobban a karanténtól. Vagyis attól, hogy gyanútlanul felszállok egy repülőgépre, s mire leszállok, indulási állomásomat veszélyesnek nyilvánítják, és útlevelem ellenőrzése után két, esetleg több hétre megfosztanak mozgási szabadságomtól. Vagy: jól sikerült kis utazásom végeztével felülök egy repülőgépre, és érkezésem helyén ugyanez a szituáció megismétlődik, ezúttal egy berlini hangárban. Laptopomat minden bizonnyal fertőtleníve utánam hozzák, hogy legalább elektronikus kapcsolatban maradhassak a világgal, és megtudhassam, sikerül-e Szanyi Tibornak tető alá hozni új pártját. Persze az is megeshet, hogy szerencsésen elkerülöm a kéthetes kórházi rostokolást, hiszen ha a kór az eddigi haladvány szerint terjed, nem is marad elég hely a lehetséges karanténlakóknak – ez esetben magam zárom be magamat saját lakásomba, híven követve több kormányfő jó szándékú, bár nehezen kivihehető tanácsát: „Mindenki maradjon otthon.”

Ha Csernobil az akkori rendszer szabadsághiányból fakadó tehetetlenségét tárta fel, úgy a koronavírus mostani szabad világunk kaotikus szétesettségét dokumentálja. Egyáltalán nem megnyugtató, hogy a felfedezett esetek számát és a drákói rendszabályokat a különböző államok eltérően kezelik. Spanyolország, Olaszország, újabban Dél-Tirol is, gyanús helynek számít, Dél- és Kelet-Európa, Skandinávia, Észtország, Lettország, Litvánia – egyelőre? – még nem, noha a terjedés dinamikája elvben ezeket a régiókat sem kerülheti el. Miért van az, hogy egyik ország ötezer, a másik egyezer főben állapítja meg a látogatható rendezvények arányát, hogy egyik korlátozza a focimérkőzéseket, de megengedi a pártkongresszusokat, a másik fordítva? Hogyan lehetséges, hogy az Európai Unió, amely a földrészt érintő minden kérdésben illetékesnek érzi magát, épp ennek a veszedelemnek kapcsán nem próbál közös programot kidolgozni? Talán azért, mert a kérdés megvitatásához és sajtónyilvánosságához túl sok embernek kellene egy helyiségben tartózkodnia? (Most értesülők róla, hogy már konzultálnak egymással – igaz, videón.)

*

Persze ne bántsuk a szegény Óvilágot, elég baja van a vírus nélkül is. Erdoğan török elnök hetek óta azzal fenyegetőzik, hogy rászabadítja Európára a Boszporuszon innen és túl felgyülemlett tömeget, és lehet, hogy nem a levegőbe beszél, hiszen vagy tízezer szerencsétlen már a görög határon néz szembe a könnygázzal és a vízágyúkkal. Török földre közben tovább özönlenek a szíriai polgárháború áldozatai, s még ha most, többmilliárdos póttámogatással rábírnák is Törökországot, hogy az istenért, fogja vissza a többieket, a megoldatlan alaphelyzeten ez sem változtat. Mostanság épp Angela Merkel CDU-ja fékezné a bevándorlást, és az eddigi rigorózus CSU, maga Seehofer ajánlja fel a görög szigeteken sínylódó gyerekek befogadását – de hogyan? Szülők nélkül? Közben valamit moccant a szóhasználatban: a kellemetlenül hangzó, akusztikusan a Häftlingre hajazó Flüchtling helyett rendes ember inkább a „Geflüchtete” kifejezést veszi szájára. És ez a tömegtragédia a kontinensen, itt Németországban is elsősorban belpolitika, tartományi és szövetségi választások vitatémája, a közel-keleti embersorsokat

a politizáló médiafogyasztó pártrokonszenve szerint ítéli meg: mi erősíti az AfD-t, gyengíti az SPD-t, mi árt a CDU-nak, mi használ a Zöldeknek. Hazánkban pedig ugyanezt a tömegszenvedést váltja aprópénzre a kormánypropaganda: nem sok hiányzik ahhoz, hogy a koronavírust is a migránsok nyakába akasszák.

*

Néhány napot A.-val megint, szinte kirekesztőlegesen kirándulóhelyünkön, Jeruzsálemben töltöttem – még éppen a határzár előtt. Megszoktam már, hogy mobilszolgáltatóm a lodi repülőtéren SMS-sel fogad, és ismerteti velem a hívások árát. Az üdvözlés ezúttal így hangzik: „Willkommen in Palästina!” Ha jól emlékszem, tavaly ilyenkor még „Willkommen in Israel!” volt. Csodálkozom: Lehet, hogy az O2 tud valamit? Más: Jeruzsálem egyik fő vonzereje számomra az etióp étterem s annak is főétke, az injera, nedves, savanykás pitán tálalt marhahús és fűszeres zöldség, aperitifként vodkával erősítve. Az étkezés varázsa abban áll, hogy az ember gyakorlatilag a pitát használja kés-, villa-, kanálként, egyszerűen kézzel fogyasztja a húst és a köretet. Ezek az éttermek a belvárosban vannak, legalább négyet ki is próbáltunk – jobbra kis helyiségek a falon óriásképernyővel, családi vállalkozások, bennük szerényen sörözgető etiópok és amerikai vagy európai turisták –, izraeli zsidókat vagy palesztinokat alig látni a vendégek között.

16

Az egyik lakoma alatt éppen riportműsor ment Addisz-Abebából. Nyelvtudás híján a képekből igyekeztem tájékozódni. Kellemes arcú, idős énekesnő adott interjút, amelyet olykor régi fekete-fehér filmkockák váltottak fel. Lassan rájöttem, hogy ezek az énekesnőt mutatták fiatal korában, ahogy hatalmas közönség előtt táncdalokkal lép fel. A műsor ezután visszatért a színes jelen időbe, s híradó következett. A csinos bemondónő mögött szemüveges harmincas-negyvenes értelmiségi fotója jelent meg, aki azután újra meg újra felbukkant a képsorokban. Hol egy kongresszusi teremben szónokolt, hogy pedig falusi iskolába látogatott. Egyértelmű, hogy csakis az ország állam- vagy kormányfője lehetett. Remélhetőleg demokratikusan választották meg, annyi biztos, hogy a média kitüntető figyelmét élvezte.

Lassan összeállt a kép: a derűs fekete-fehér filmkockák Hailé Szelasszié császár idején készültek a hetvenes évek elején, amikor a szörnyű despotizmus már enyhült, és a táncdalok legalábbis a fővárosban a túrt kategóriába tartoztak. Nem sokkal később katonai puccs buktatta meg a monarchiát, a császárt palotájában párnájával megfojtották, a tisztis junta pedig „marxista-leninista” alapon vezette be az előzőnél még szörnyűbb rémuralmát – másfél évtizedig nem volt ott se tánc, se dal, csak terror, belső és külső háború, éhínség. Izrael ekkor vélhetően emigráns etióp szervezetek ösztönzésére több szakaszban szállította el és fogadta be a származásukat Sába királynőre visszavezető, bár megkeresztelt etióp zsidókat. Mintegy százezeren élnek most Izraelben, az ország legszegényebb rétegét alkotják, sokan a második nemzedékből sem tanulnak meg héberül, és lám, most a szomszéd asztalnál szürcsölik sörüket és nézik az anyanyelvükön sugárzó addisz-abebai televízió műsorát.

Jól jártak? Ha úgy vesszük, igen. Vannak szomorkás happy endek is.

Aggódva figyeljük a bírák és az ügyvédek elleni összehangolt hangulatkeltést

Bánáti Jánossal Kardos Ernő beszélget

Pár hete még új nemzeti konzultáció meghirdetésére készült a kormány, amely az ügynevezett börtönbizniszről szólt volna. Ugyanis Orbán Viktor elképesztőnek nevezte a rabok kárpótlásának egész folyamatát. A miniszterelnök szerint „olyan magyar emberek, akik ügyvédnek mondják magukat, felépítenek egy bizniszt a bűnözőkre és tizenkétezer pert indítanak az Európai Bíróságon a saját hazájuk ellen. Teszik ezt azzal a mondvacsinált indokkal, hogy Magyarországon kínozzák az elítélteket, mert nem süt be a nap a cellájukba.”

A kormányfő fellépése után a magyar parlamenti többség a demokráciát és a jogállamot sárba tiporva jogerős bírósági ítéletek függesztésének lehetőségéről is döntött. A hatalom propagandagépezete pedig hecckampányt indított a munkájukat végző ügyvédek ellen. Tiltakozásul a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke, Bánáti János azt nyilatkozta, hogy „el a kezekkel a védőktől, a politika hagyja dolgozni az ügyvédeket!”. Bánáti megdöbbenőnek nevezte azokat a politikai nyilatkozatokat, amelyek a védőügyvédeknek az alaptörvényben is előírt, a demokrácia alapszabályai szerint biztosított munkáját vonták kétségbe. Továbbá az ügyvédi kamara nevében elítélte, hogy a hatalom semmibe vette a jogerős bírói ítéleteket. Szerkesztőségünk megbízható

kormányzati forrásokból származó információi szerint a nemzeti konzultáció a világijárvány miatt elmarad. A Bánáti Jánossal készült interjú azért hozzuk mégis nyilvánosságra, mert a kormányzat újabb hatalmi törekvései is azt bizonyítják, hogy a járvány múltával minden folytatódhat a hazai belpolitikában.

– *Magyarországon tényleg azzal kínozzák az elvetemült bűnözőket, hogy nem süt be a nap cellájukba, és ezért kapnak jelentős kártérítést?*

– Ez természetesen legfeljebb zsurnalisztikai túlzás, és akkor még visszafogottan fogalmazok. Azért ugyanis senki nem kapott egy fityinget sem, mert árnyékos cellában töltötte a rá kirótt ítéletet.

– *Ezt a mondatot azonban nem újságíró, hanem maga a miniszterelnök, Orbán Viktor mondta, amikor azt igyekezett indokolni, hogy miért akar véget vetni a börtönbiznisznek. Nem emlékszik?*

– Mindegy, úgyis csak azt tudom mondani, hogy az érvényben lévő törvények szerint ma Magyarországon nem azok kapnak kártérítést, akik napfényhiányos, hűs cellákban kénytelenek a büntetésüket letölteni. Ugyanis a hazánk által aláírt nemzetközi dokumentumok, de a magyar alaptörvény is kimondja, hogy senkit nem lehet kínozni,

embertelen bánásmódnak kitenni. Ezért a börtönökben olyan feltételeket kell kialakítani, hogy a büntetés elsősorban elzárás legyen, biztosítva az „emberi” körülményeket. Ha a hazai börtönök legalább a magyar jogszabályi előírásoknak megfelelnek, akkor az államnak egyetlen fillér büntetést sem kéne fizetnie. Ráadásul az érvényben lévő jogszabályt a 2017-ben hivatalban lévő parlament alkotta meg a kormány előterjesztésére. Ez a szabály – amelyben napsütés nélküli celláról szó sem esik – írja elő a kártérítések kifizetésének feltételeit és az összeg nagyságát is.

– *Vagyis azt mondja, hogy ha van börtönbiznisz Magyarországon – ahogy Orbán Viktor fogalmaz –, akkor azt épp a kormány tette lehetővé?*

– Említenék némi történelmi előzményt, ami világossá teszi a mai helyzetet. Az úgynevezett kártérítési perek évekkel ezelőtt a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán kezdődtek. Csak a rend kedvéért, ez nem uniós intézmény, hanem az Európa Tanács intézménye, amely tömöríti az európai régióban lévő összes államot, az uniós tagságát megszüntető Egyesült Királyságtól kezdve Oroszországon, a szovjet utódállamokon át Törökorszáig, összesen 47 európai államot, amelynek a rendszerváltás óta mi is tagjai vagyunk. A szerveződés legfontosabb eredménye az emberi jogok európai egyezménye, amelynek keretében felállították az Európai Bíróságot. Ez a fórum az elégtelen börtönviszonyok miatt az ezredforduló utáni években született több ítéletében megbüntette a magyar államot. A bíróság a leghatározottabban kimondta, hogy

a büntetés – amikor valakit kiemelünk a társadalomból – nem járhat az elítélt megalázásával, kínzásával, emberi mivoltának elvesztésével.

– *Szóval a napsütésről vagy annak hiányáról szó sem esik az ítéletben?*

– Kizárólag a megalázó, az embertelen bánásmód került szóba, s az első néhány bírósági ítélet egyértelművé tette: a bűn elkövetőjének is vannak emberi jogai. Ha ez sérül, akkor az állam köteles kártérítést fizetni. Megnézheti a korabeli dokumentumokat – neveket nem akarok sorolni –, tucatnyi elítélt esetében tíz-tizenkétezer eurós büntetést fizetett ki a magyar állam. Az első néhány ítélet kihirdetése után pedig már valóban több ezer elítélt indított pert az embertelennek minősülő magyar börtönviszonyok miatt, s a bíróság igen jelentős összegre marasztalta el a magyar államot.

– *Az igaz, hogy csupán a börtönviszonyok miatt már húszmilliárd forintra rúgott a magyar állam adóssága?*

– Kétségtelenül jelentős összeg halmozódott fel, részben azért, mert a magyar törvények ezt nem szabályozták, miközben – mint említettem – a nemzetközi egyezményt aláírtuk már a rendszerváltáskor. Tehát jogilag rendezetlen helyzet alakult ki, ami még súlyosabb büntetéseket helyezett kilátásba. Ennyi pénzért akár már az európai normáknak megfelelő börtönöket is építhetett volna a magyar kormány.

– *Ezek után lépett fel az akkori igazságügyi miniszter, Trócsányi László, hogy vállalja a hazai börtönviszonyok rendezését?*

– A magyar állam vállalta, hogy csökkenti a magyar börtönök túlszűfoltóságát, aminek érdekében hét vagy nyolc új börtön építését helyezte kilátásba.

– *Épült új börtön az elmúlt években?*

– Mindössze egy.

– *Akkor minden a törvényi szabályozásra maradt?*

– A vállalásnak ezt a részét teljesítette a magyar állam, ugyanis elhatározta, hogy belső jogalkotással, tehát a magyar parlament által hozott törvényekkel egyértelműen előírja azokat a feltételeket, amelyeket a hazai börtönökben mindenképpen biztosítani kell. Az európai normák alapján 2017-ben a törvényhozás meghatározta az egy főre eső négyzetméter számát – szó sincs harminc négyzetméterről, ahogy sokan írják –, ez mindössze négy négyzetméter fejenként! Ebben azonban az ágy által elfoglalt terület is benne van, tehát alig marad a rabnak mozgástere. Ezenkívül törvény szabályozza még a szigorúan előírt minimális szabadidő hosszát, a szabad levegőn eltöltött percek számát, illetve előírtak minimális higiéniai elvárásokat is. Mást nem.

– *Napsütésről még mindig nincs szó?*

– Nincs. Ha a felsorolt feltételeket bármely büntetés-végrehajtási intézmény nem képes teljesíteni – márpedig elég sok ilyen van –, akkor 2017 óta a magyar jogszabály is előír bizonyos büntetést, amit az államnak kötelessége kifizetni. A kártérítés mértéke fejenként és naponta 1200–1600 forint között változhat. Ez a jogi alapja a kártérítési perek-

nek, természetesen szó sincs napsütésről vagy annak hiányáról.

– *Vagyis itt viszonylag objektív, mérhető feltételekről van szó, a bíróságok még csak nem is nagyon tévedhetnek?*

– Annnyira objektív a mérce, hogy a hazai bíróságok a büntetés-végrehajtási intézmények kimutatása alapján dolgoznak. Vagyis még csak nem is a bírák állapítják meg a hiányosságokat, hanem a döntések alapja a büntetés-végrehajtás vezetőitől beszerzett tájékoztatás. A börtön irányítói jelentik tehát, hogy ki hány napot töltött a törvényesnél kisebb cellában, vagyis minden rendellenességről szóló információ kizárólag a büntetés-végrehajtás illetékeseitől származhat.

– *Ha a magyar kormány által elfogadott jogszabály valóban tiltja a börtönökben az embertelen bánásmódot, akkor a miniszterelnököt megvezette a stábja, amikor a kártérítés megítélése ürügyén joggal való visszaélésről beszélt?*

– Ez inkább politikai megállapítás, nem jogász. A politikusok szavait a politikai térben elsősorban politológusok értékelik. Én legfeljebb annyit tudok mondani, hogy az idézett kijelentés jogilag nem helytálló. De gyanítom, a miniszterelnök ezt inkább politikai üzenetnek szánta.

– *Egyébként Orbán Viktor a bíróságok mellett elsősorban az ügyvédekkel vádolja azzal, hogy az elitéltek segítségével – a kártérítések révén – jelentős pénzt szereznek az államtól, s azon osztoznak. Ezt nevezi börtönbiznisznek. De lehet ezt a kritikát politikai támadásnak értékelni?*

– Erre csak később kapunk választ. Egyelőre azonban csak annyit tudok mondani, hogy az ügyvédi kamarának nincs kimutatása az ügyvédek jövedelméről, a kamarában a bevételekről egyáltalán nincs ilyen adatszolgáltatás. A kamarai tagdíj sem a kereset arányához igazodik. Erről tehát sem hivatalos, sem személyes ismeretünk nincs.

– *Mindenesetre a kormánypárti sajtóban az ellenzéki vagy liberális körhöz köthető ügyvédek tíz-, sőt több száz milliós bevételeiről beszélnek, köztük Magyar Györgyöt emlegetik gyakran. Az ellenzéki lapok pedig a börtönbizniszen legtöbbet kereső fideszes holdudvarához tartozó Mohácsi-irodáról írnak.*

– Ami megjelent a sajtóban, azt persze a kamarában mi is olvastuk, de itt sok a csúsztatás. az összeállításokban ugyanis a megítélt összegek szerepelnek, azt a hamis látszatot keltve, hogy ez egészében ügyvédi bevétel. A valóság ezzel szemben az, hogy előbb levonják az állam vagy a sértett részére járó összeget, és csak fennmaradó megy az ügyfél számára ügyvédi letétbe; ebből számolhatja el az ügyvéd az előre kikötött – 20-30 százalék összegű – sikerdíjat. Ez a díjazás pedig nem kirívóan eltúlzott, mert ha a nagy számokat visszaszámoljuk egy-egy ügyre, akkor kiderül, hogy fogvatartottanként legfeljebb egy-másfél millió forint kártérítést számolhatunk; az elítéltek nagyjából ennyi pénzt kaptak fejenként. A hírek szerint – megbízható adatunk sajnos nincs – nagyjából 20-30 százalék az ügyvédi sikerdíj. Hozzá kell tennem, hogy legfeljebb minden második ügy lehet sikeres, mert a gyakorlat szerint nem minden esetben ítélik meg

a bírák a kártérítést. Tehát ha felkerítünk, és az egyszerűség kedvéért vesszük a kétmilliósi kártérítést, akkor az egyik ügyben felszámított 600 ezer forinttal áll szemben a másik ügy nulla forintos bevétele, ami ügyenkénti átlagban 300 ezer forintot jelent. Ha figyelembe vesszük az ezzel a munkával járó összetett feladatot, akkor nem tekinthetjük ezt kiemelkedő ügyvédi jövedelemnek. Ugyanis a fogvatartottal beszélni kell – eléggé időigényes a börtönbeszélők megszervezése és lebonyolítása –, de az ügyeknek az adminisztrációja is bonyolult. Emellett el kell járni a büntetés-végrehajtási bírónál – itt akár kétfokú is lehet az eljárás. Tehát azt mondanám – bár ilyen ügyben soha nem jártam el –, hogy ez nem tekinthető kiemelkedő jövedelemnek. Nyilván jó bevétel ez azoknak, akiknél nagyon sok ügy gyűlt össze. Tehát azt nem vonom kétségbe, hogy néhány kollégának az átlagnál nagyobb jövedelmet biztosított az elítéltek jogainak védelme, de ilyen összegek az ügyvédi munka más területén is előfordulnak. Mindezt összevethetjük azzal, hogy naponta kerülnek nyilvánosságra az államnak vagy a közületeknek dolgozó irodák óradíjai. Erre csak azt tudom mondani, hogy ma szabad verseny van. Nemcsak az ügyvédválasztás, de az ár is szabad. A jelek szerint ma az állam ugyanúgy költ ügyvédekre, mint a bankok vagy más pénzintézetek, de kétségtelenül nagy a felelősségük is az efféle ügyekben eljáró kollégáknak.

– *Viszont a börtönkártérítések esetében sem mindössze 200 ezer forintos tételekről beszélnek, ott a bevételi csúcs inkább 500 és 800 millió között ingadozik.*

– Valóban, de a mégoly magas összeg sem az ügyvédé, csak a megítélt kártalanítás összegét az ő számlájára utalják át a jogerőre emelkedő bírói döntés alapján. Az elítéltnak ugyanis nincs számlája, ezért a nevében eljáró jogász kapja kézhez a pénzt. A kiutalt kártérítést reményeink szerint valóban korrekt módon – az imént elmondottak szerint – osztják el. Ez nagyon fontos lenne.

– *Vannak kétségei?*

– Bízom a kollégákban. Ha viszont nem tisztességes az elszámolás, akkor az fegyelmivel jár. Tehát ha azt észleljük, hogy díjkikötésnél az ügyvéd visszaélt a kiszolgáltatott helyzetben lévő elítéltnel szemben, vagy ha az elszámolásnál szabálytalanság van, akkor az a legszigorúbb fegyelmivel jár, aminek a kamarából való kizárás is lehet a következménye.

– *Visszatérve a törvények szerint fizetendő börtönkártérítés témájára, vagy a miniszterelnök szavaival szólva a börtönbizniszre: Orbán Viktor első körben utasította az igazságügyi minisztert, hogy az állam ne fizesse ki a megítélt összeget. Joga van ehhez a kormányfőnek?*

– Ez a kijelentés politikai térben hangzott el, a szavazóknak szólhatott elsősorban, de aztán később a jog útjára terelték az ügyet. A nyilvánosságra kerülő kormányhatározat pedig már úgy szólt, hogy a törvényben biztosított határidő legutolsó napján történjen meg a büntetések kifizetése. A kormány sajtónyilatkozatai azonban ezzel ellentétes állítások voltak, egyenesen a kifizetések felfüggesztéséről szóltak. Ezért mondtuk azt, hogy az ügyvédi kamara aggodalommal figyeli a

bírák és az ügyvédi tevékenység elleni összehangolt hangulatkeltést. Az a véleményünk, hogy mindez rombolja az igazságszolgáltatás tekintélyét, és az állampolgároknak azt sugallja, hogy a jogerős hatósági, bírósági döntések végrehajtását ők is megtagadhatják. Az ügyvédek érése támogatásuk figyelmen kívül hagyják, hogy az ügyvéd joga és kötelessége az ügyfelei védelme, jogi képviselőnek megfelelő ellátása, adott esetben az állammal szemben is.

– *Csak hogy az igazságügyi miniszter nemcsak megvizsgálta a lehetőségeit, hanem egy gyorsvonal sebességével törvényt fogadott el a kártérítések felfüggesztéséről. A végleges döntés a nemzeti konzultáció után születik majd meg. Ez nem törvénnyel való visszaélés?*

– A törvény megváltoztatása természetesen joga a parlamentnek, de arra az Országgyűlésnek sincs módja, hogy az aláírt nemzetközi egyezményekkel, illetve a magyar alaptörvénnyel ellentétes tartalmú törvényt fogadjon el. Ha ezt megteszi, akkor a törvényhozó alkotmány sértést követ el. A közelmúltban törvényi erővel is felfüggesztették a kártérítések kifizetését, de egyelőre a törvény életben maradt. Ha ezt megváltoztatnák, akkor újrakezdődhetnek a kártérítési perek az Európai Bíróságon Strasbourgban, s a döntéseket a magyar állam köteles lesz végrehajtani. Az európai bírói döntések ellen ugyanis egyetlen nemzet sem hozhat törvényeket, ami egyébként nem sérti a szuverenitást, hiszen hazánk is önként csatlakozott az emberi jogok egyezményéhez. A már megszületett, jogerőre emelkedett hazai bírói

ítéleteket viszont az államnak mindenképp tiszteletben kell tartani, ellenkező esetben megrendülhet a magyar igazságszolgáltatásba vetett hit, ami aláássa a jogbiztonságot, pedig az a demokrácia alapköve.

– A bíróságok ítéleteinek esetleges semmibe vételét az ön által vezetett ügyvédi kamara a leghatározottabban visszautasítja, mert ezzel a kormány aláássa az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat. Viszont a hatalom úgy nyilatkozott, hogy a bírák bár jogszerű, de nem igazságos döntést hoztak, amikor megítélték a kártérítéseket. Ez is politikai fogalmazás?

– Egyértelműen, hisz a bíróságoknak épp az a dolguk, hogy a hatályban lévő jogszabályok szerint objektív ítéletet hozzanak. Az olyan szubjektív fogalomra, mint az igazságérzet, nem lehet bírói gyakorlatot alapítani. Az emberek igazságérzete természetesen egyénekenként változik, az a személyes tapasztalatom is, hogy Magyarországon a társadalom többsége a bűnelkövetőket minél tovább a börtönben tartaná. Könnyű kimondani: nincs kegyelem, a gonosztevő helye a cellában van, minél tovább, annál jobb. Viszont az elítéltek jó része ma nem erőszakos bűnöző, nem feltétlen gonosztevő. A megtévedt embernek is bűnhődnie kell, de nem lenne szabad évtizedekig börtönben tartani. Még akkor sem, ha az áldozataik hozzátartozói esetleg bosszúból az életüket követelnék. Egyes társadalmi csoportok igazságérzete és az igazságszolgáltatás zsinórmértéke tehát távol eshet egymástól. Ezért ártalmas az, ha a hatalom azt hangoztatja, hogy a bírói ítélet jogszerű ugyan, tehát

megfelel a törvényeknek, de valami elvont, nem értelmezhető igazságérzetnek nem felel meg. Ha a társadalom elveszti a bizalmát a bírói ítéletekben, akkor az igazságszolgáltatás minden szereplője – benne az ügyész vagy az ügyvéd is – hiteltelessé válik. Ezért álltunk ki a leghatározottabban a jogerős bírói ítélet végrehajtása mellett. Ugyanis ebben az esetben nem lehet szubjektív igazságérzetre hivatkozni.

– Pedig már nem egy, hanem több jogerős ítéletet bírált a kormányfő. Sokak szerint ezzel – a migránsok után – új gyűlölet céltáblájává tette a bírákat és az ügyvédeket. Gondolom, erre ön azt mondja majd, hogy ez a politikai térben elhangzó beszéd. Ezzel együtt nem ártalmas?

– Ártalmas, mert mint mondtam, aláássa a jogállamot.

– Bár a kormány vállalta, de végül nem építette meg az ígért hét vagy nyolc börtönt – talán majd konténerfogházak készülnek –, de ilyen körülmények között megszüntethető-e az intézmények zsúfoltsága?

Ez azért nehéz, mert a hazai büntetés-végrehajtási intézmények túlnyomó többsége száz évnél is öregebb, a korszerűtlen épületeket nagyon nehéz bővíteni vagy korszerűsíteni. Ez azonban csak egyik oka a zsúfoltságnak, a másik a rigorózus büntetőpolitika. Az elmúlt tíz évben a törvényalkotók folyamatosan emelték a büntetési tételeket, tehát a bíróságok számára előírják a súlyos büntetések kiszabását. Vagyis főképpen a kormány büntetőpolitikája tölti meg a börtönöket, ennek következménye a zsúfoltság, ami a kártérítésekhez vezet.

– *A másik nagy botrányt kavaráó ügy a gyöngyöspatai romáké, több száz millió forint kártérítést ítélt meg számukra a bíróság, amit a miniszterelnök munka nélkül szerzett jövedelemnek titulált, s mint ilyet, nem akarja kifizetni. Ez esetben miért nem tiltakozott az ügyvédi kamara?*

– Minden egyedi ügyben valóban nem tiltakozunk, mi a teljes igazságszolgáltatás működésének tiszteletben tartása mellett emeltük fel a szavunkat. Ha úgy tetszik, a kiállításunk erre az ügyre is érvényes. A bíróság erre az esetre egyértelműen sérelemdíjat határozott meg, és a jogerős ítélet esetén ez a pénz kifizetendő. Fel sem merülhet, hogy a bíróság azt méricskélje: az érintett szegregált személyek megdolgoltak-e a sérelemdíjért, vagy sem. Egyértelmű ugyanis, hogy ez a pénz nem a munkáért jár, amit a közelmúltban született polgári törvénykönyv is egyértelműen megállapít.

– *Tehát természetben meg oktatásban nem is lehet leróni a megítélt összeget?*

– Egyezkedni lehet, tehát az állam – ebben az esetben az adós – kérheti, hogy adósságát milyen általa javasolt formában törlessze. Megegyezés híján viszont az ítélet szerint járó összeget ki kell fizetni. Ha jól emlékszem, gyermekenként egymillió forint körüli összeg jár, ami csak együtt tűnhet magasnak.

– *Ha ez esetben sem fizetik ki a büntetést, akkor az tovább rontja a magyar igazságszolgáltatás tekintélyét?*

– Igen, mert jogerős bírói ítéletet nem hajt végre az állam, mégpedig a miniszterelnök kezdeményezésére.

A probléma ebben az esetben is az, hogy a jogi döntés politikai térbe kerül. Mi erre a döntésre politikai dimenzióban nem válaszolhatunk, az ügyvédi kamara szakmai szereplő, csak a jog nyelvén válaszolhat. Ha viszont az ország igazságszolgáltatását érezzük veszélyben, akkor meg kell szólalnunk, tiltakoznunk kell, mert a jogállam elvesztése az ország minden állampolgárának az érdekeit sérti. Szeretném megjegyezni, hogy bár szokatlan ma egy szervezeten belül, de a jogállam melletti kiállításunkat az ügyvédi kamara elnöksége egyhangúlag támogatta. Pedig sokfélék vagyunk.

– *Gondolom, ezt azért hangsúlyozza, mert 2014-ben a Budapesti Ügyvédi Kamarában is felmerült egy puccs gyanúja. Az akkor még megjelenő Népszabadság szerint a szervezet néhány tagja költséges kampányt folytatott, utcai plakátokon hatalomátvételt készített elő. Valaki azt írta, hogy mindez azért fordulhatott elő, mert az ügyvédek tétlenül nézték, hogy az országban lassan megszűnik a jogállam. Ez is politikai beszéd?*

– Mindenkinek joga – vérmérséklete szerint – ilyen véleményt alkotni, de a kamara vezetése megfontoltan, szükség esetén mindig határozottan járt el. Miközben a világ legtermészetesebb dolga, hogy a tizenhétezer magyar ügyvéd, kamarai jogtanácsos politikai értelemben sokféle, ezerféle álláspontot képviselhet, eltérően szavazhat, és talán más-más kormányoknak is dolgozik. De ha a politika be akart avatkozni az életünkbe, akkor a kamara egységesen kiállt a szakmai szuverenitása érdekében. Emlékezhetünk rá, a törvényhozó azt szerette volna, ha az eskünk szó-

vegébe a jogszabály „betartatásának” kötelessége is bekerül, ami teljes mértékben abszurditás volt. Aztán a törvény erejénél fogva ki akarták venni ebből a szövegből a titoktartás intézményét, ami fontos része a munkánknak. Akkor is azonnal tiltakoztunk, és a politika nagyon hamar visszakozott. Tehát sikerült megőrizni a függetlenségünket, ahogy a kamara vezetése is megvédte az autonómiáját, mert világnézettől és politikai hovatartozástól függetlenül ez minden ügyvéd elemi érdeke. Amikor tehát alapkérdések merültek fel a saját hivatásunkkal kapcsolatban, akkor a különbözőségeink ellenére is nagyon egységes maradt az ügyvédi kamara tagsága.

– *Önmagukat tehát megvédték, de azért naponta szakértők cikkeznek a jogállam megszűnéséről. Önök nem érzik ennek a veszélyét?*

– Én biztos nem mondom azt, hogy már megszűnt a jogállam. Kiálltunk érte, amikor a bírói függetlenséget éreztünk veszélyben a bírák idő előtti nyugdíjazásakor. Amikor először felvetődött az ügyátírányítás kérdése, akkor is azonnal megszólaltunk. A közel harmincfős elnökségünk – amelyben sokféle ember dolgozik – egységesen foglalt állást a bírák szuverenitása mellett. Ennél többet mi aligha tehetünk, mert a kamara nem mozoghat a politikai térben.

– *Volt már ebben az országban viszszaemlékező ítéletkezés, képviselőkre cserélték az Alkotmánybíróság tagjait, felmerült a közigazgatási bíráskodás lehetősége is, szóval azért sok helyen sérülni látszik a jogállam.*

– A politikai térben mozgó kollégák szoktak erről beszélni, de mi testüle-

tileg csak akkor szólalunk meg, ha valóban veszélybe kerül a jogállam. Ilyennek tekintjük a bírák, illetve az ügyvédek elleni hangulatkeltést, a már említett ügyeket is. De ennél tovább mi nem mehetünk, mert a kamara nem politikai szervezet. Tudom, hogy a szakma különböző csoportokban jelen van a Facebookon, de az ottani hangütést nem szeretnénk átvenni. Mi továbbra is úgy gondoljuk, hogy az igazságszolgáltatásnak jogállami keretek között kell működni Magyarországon.

– *Közben persze szó esik a precdensjogról, amely indokolatlanul megkötné a bírák kezét, vagy a Kúria feltöltéséről a kormánypártok által delegált alkotmánybírák segítségével. Ezt sem érzi veszélynek?*

– Nézze, nagyon sok dolog keveredik, az említettek még csak tervek, nem tudható, hogy ezekből mi valósul meg, úgy érzem, túlreagálni sem szabad a veszélyt. Mint az Országos Bírói Tanács tanácskozási jogú tagja, korábban köztes álláspontot képviseltem a közigazgatási bíróságok létrehozásának ügyében. A tervezett törvénynek voltak olyan megoldásai, amelyekkel nem értettem egyet, de az elképzelés alapvetően nem volt rossz. Túlzónak tartottam azok aggályait, akik a közigazgatási bíróságok felállításában jogállami támadást véltek felfedezni. Erről szó sem volt.

– *Még elismert szakértők is úgy érezték, hogy a kormány felállította volna a saját bíróságát, s a politika, a politikusok ügyeiben számíthatnak volna kedvező ítéletekre. Az ügyesség is elnéző a kormányzati korrupcióval szemben.*

– Szó sem volt ilyenről, ezért azt gondolom, hogy ha egyszer mégis megvalósul a közigazgatási bíróság, akkor legfeljebb finomítani kell a tervezett szabályokon, de fel sem merült, hogy maga a közigazgatási bíróság gondolata a jogállamra vesélyt jelentett volna.

– A jogvédő szervezetek szerint már ma is vannak politikai nyomásra született ítéletek Magyarországon. Önök ilyet nem érzékelnek?

– Mi ezt nem tapasztaljuk, talán a civil szervezeteket kéne megkérdezni, ha erről többet akar tudni. Legfeljebb azt tapasztaljuk, hogy a politikai hangulatkeltés és a nyomásgyakorlás a nyilvánosság csatornáin keresztül, tehát a sajtó és az elektronikus média felhasználásával történik. Miután a bírák nyilvánvalóan olvasnak újságot, hallgatnak rádiót, vagy néznek televíziót, ezért a politika szereplői ezen az úton üzenik meg igényeiket. Arra pedig szerintem nincs példa, hogy bármely politikai vezető felveszi a telefont, és azon keresztül elvárásokat fogalmaz meg. Személy szerint én, aki a politikához kapcsolódó gazdasági ügyekben hosszú évek óta védelmet látok el, eddig ilyet nem tapasztaltam. Felelősséggel állítom, hogy olyan ügyekben hozott felmentő ítéleteket a bíróság, amelyekben a vádlottak a korábbi kormányzathoz kötődtek. És a bíróság felmentette őket. Több ilyen ügy is volt a praxisomban.

– Az is felmerült a sajtóban, hogy korábban a migránsok vagy épp Soros, most az ügyvédek, a bíróság, tehát az igazságszolgáltatás szereplői ellen fordítják majd az indulatokat. Ezt érzi már?

– A hangulatkeltés valóban érzékelhető, hiszen a nyilvánosság leginkább a politikusok véleményét tolmácsolja. De az ilyen befolyásolás majdnem természetes a mai korban. Mi, ügyvédek is érezzük ezt a politikai nyomást, hisz időnként előfordul, hogy kollégáinkat listázzák – épp a rabok kártérítési ügyében vagy egyes állami megbízásokkal kapcsolatban –, a kamara a leghatározottabban visszautasít mindenfajta listázási törekvést, s úgy gondolja, sok kárt okoz, ha a társadalmat a munkájukat végző ügyvédek ellen próbálják hangolni.

– Gondolja, hogy annak a közleménynek, amelyet a jogerős ítéletek semmibevétele miatt az ügyvédi kamara fogalmazott meg, lesz a kormányzati cselekvésre valamilyen következménye hatása?

– Érzékelem, hogy a kormányzati orgánumok az egyes ügyvédek a mai napig támadják az ügynevezett börtönbiznisszel kapcsolatban, de az egész igazságszolgáltatás, tehát a bírák vagy az ügyvédi hivatásrend tekintélyét aláásó kormányzati nyilatkozatokkal az álláspontunk megjelenése után nem találkoztunk.

– Immár a törvény erejénél fogva függesztették fel a kártérítések kifizetését, amíg a végleges szabályozás nem születik meg. Mi lesz a már megszületett jogerős ítéletekkel?

– A jogerős ítéleteket maradéktalanul teljesíteni kell, maga a törvény is hangsúlyozza, hogy az új rendelkezések nem vonatkozhatnak visszamenőleg a már megítélt kártérítésekre.

– Ha az új törvény tiltja majd a kártérítések fizetését, akkor – ahogy ön is mondta – újra a strasbourgi íté-

letek alapján kezd működni a rendszer. Az drágább lesz?

– Feltehető, hogy az új törvény nem tilalmat fog felállítani, hanem új alapokra helyezi a kártérítések fizetését. Ennek részleteit azonban egyelőre nem ismerjük.

– *Az interjúkészítés időpontjáig még nem halasztották el a korábban meghirdetett nemzeti konzultációt*

a börtönbizniszről. Tehát egyelőre nem világos, hogy a több millió példányban szerkesztett kérdőíven lesz-e újabb támadás az ügyvédek és a bírák ellen. Mire tippel?

– Mire az interjút közlő lapjuk megjelenik, addigra a nemzeti konzultáció kérdéseit tartalmazó borítékokat már kikézbésítik. A kérdések ismeretében jobban meg tudjuk ítélni a kormány szándékát.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A jogállam intézményeinek lebontása

A magyarországi eset*

A jogállam és az autoriter rendszerek

A jogállam magyarországi sanyarú sorsa általános tanulságokkal szolgál. A cím nem romlást, intézményi elfajulást, szerves folyamat révén bekövetkező pusztulást, hanem szándékosan, tudatosan végrehajtott, megtervezett rombolást jelez. E szöveg szerzője ugyan nem hisz abban, hogy minden részletre kiterjedő előzetesen kidolgozott, majd pontról pontra végrehajtott mesterterv alapján történt volna a magyarországi jogállam elpusztítása, azt azonban a végeredmény felől visszatekintve nagy bizonyossággal mondhatjuk el, hogy ha a folyamatban voltak is rögtönzések, de egymásra épülő elemek megtervezett koncepciózus összességéből áll össze az az eseménysor, amelynek kezdőpontja a politikai Kelet-Európa számára sok tekintetben mintaadó magyarországi jogállami szerkezet és működés, végpontja pedig a politikai hatalom hegemoniáján alapuló, a hatalommegosztás garanciáit lebontó, alapvetően perszonalizált egyeduralomra törő illiberális állam.

Életünkben a jogállam jelentőségét nehéz túlértékelni: közvetlen gondolati előzményei a felvilágosodásig, a legtávolabbiak pedig egészen Arisztó-

telészig nyúlnak vissza; európai civilizációnknak, az államunk működésének és mindennapi életünknek is ez az alkotmányos alapja. Jelentőségével összhangban szól hozzánk az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke, amely szerint „[a]z Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közősek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.” A jogállam fogalma meglehetősen tág, rendszerint beleértjük az államhatalmak elválasztását, azon belül pedig a bírói függetlenség megkülönböztetett jelentőségét, a súlyok és ellensúlyok rendszerét, az emberi méltóság tiszteletben tartását, a szabadságot, a demokráciát, az egyenlőséget, az emberi jogok érvényesülését, tehát olyan elemeket is, amelyek közül többet a 2. cikk a jogállam fogalma mellett külön is említ. Ugyanakkor, miközben a 2. cikk és a tagállamok alkotmányos identitását elismerő 4. cikk (2) bekezdésének viszonya körül vannak értelmezési viták, az nem vitatott, hogy az alapértékek meghatározzák az Európai Unió önazonosságát. Továbbá az sem vitatott, hogy az Európai Unió jogában

* Ennek az írásnak az elkészítése során támaszkodtam az Eötvös Károly Intézetben szerkesztett *Harc az alkotmányért* című kötetre; szerk.: Majtényi László, Zsugyó Virág, Kalligram, Budapest, 2019,

a jogállamiság tartalmazza a törvénytességet és a jogbiztonságot, a végrehajtó hatalom önkényének tilalmát és a független bírászkodás, valamint a jog előtti egyenlőség követelményeit.

A jogállamok működése sok tekintetben eltérő, azaz az intézmények és a jogrendszerek tekintetében komoly különbségekkel érvényesül a lényegi hasonlóság. Az azonosság az alapértékek érvényesülésében ismerhető fel: a jogállamban sem személynek, sem intézménynek nem lehet korlátlan hatalma, intézményi garanciákkal érvényesülniük kell az emberi jogoknak, továbbá szabad és fair választásokat tartanak. A bíróság független, a sajtó pedig szabad.

Miközben bizonyosan vannak jobb és gyengébb minőségű jogállamok, az is bizonyos, hogy a jogállamokat az autoriter, illetőleg diktatórikus rendszerektől egyértelműen el lehet határolni. Ez tehát mindig igen-nem kérdés.

A magyar demokrácia az 1989–90-es úgynevezett *jogállami forradalom* eredményeképpen jött létre. Az ennek révén kialakult alkotmányos berendezkedés megfelelt az unitárius (nem szövetségi) állami szerkezetnek, alkotmányos életében pedig elsősorban, például az alkotmányjogi dogmatika, a magánéleti jogok tekintetében főként a német jogállami hagyományokra támaszkodott, a sajtó és az információszabadság terén pedig az Egyesült Államok alkotmányjogi hagyományait is követte oly módon, hogy számos kelet-közép-európai ország számára sokáig mintaadónak is számított. Az egykamarás parlamenti szerkezetben az újonnan alakult és rendkívül ambiciózus Alkotmánybíróságra kivételes közjogi felelősség hárult, amely jelentős befo-

lyással, hatalommal is járt. Számára legfontosabb mintaként a karlsruhei német alkotmánybíróság szolgált, de az egykamarás parlamenti berendezkedésen túl a rendszerváltás körülményei miatt, talán példaképénél is nagyobb befolyással bírt.

Ez az írás terjedelmi korlátai miatt nem képes e folyamat kiterjedtségét bemutatni, ezért az itt említett tényanyaga, ha nem is illusztráció, távolról sem teljes. Volt ombudsmanként nem írok részletesen például arról sem, hogy megszüntették a független általános és szakosított biztosok ombudsmanrendszerét, aminek következtében a kisebbségek és a jövő generációk biztosait lefokozták a főombudsmannak alárendelt helyettesekké, azaz a korábban négy ombudsman helyett egy maradt, akit a párizsi alapelveket megsértve, társadalmi és szakmai konzultáció nélkül választ a parlament. Az adatvédelmi biztos hivatalát pedig – amint ezt az Európai Unió Bírósága ítéletében megállapította –, megsértve az Európai Unió jogát, meg is szüntették, helyét közigazgatási szerv vette át.

A jogállam strukturális kiterjedtsége, átfogó jellege miatt a pusztítása is kiterjedt a legtágabb értelemben vett állami működés minden lényeges elemére (ideértve például a művészetet, a tudományt, az egyesülési jog gyakorlását, az oktatást, de még a családi életet is). Az alkotmányosság helyreállításának programját is a rombolás sajátosságaihoz kell majd igazítani, melynek legfontosabb elemei: az 1989–90-es elveken nyugvó alkotmányosság, parlamentáris rendszer egykamarás parlamenttel, szabad és fair választások, korszerű és kiterjedt alapjogi katalógus a szabadságjogok

elsődlegességével, független, minden jogszabályt felülvizsgáló Alkotmánybíróság, amelyet populáris akció biztosításával bármely állampolgár megkereshet, független bíróságok, szabadon működő ellenőrző intézmények, ezek között önálló általános hatáskörű, az etnikai kisebbségeket, de mindenekelőtt a romákat védő, továbbá az információs jogokat és a környezetvédelmet, a jövő nemzedékek jogait védő ombudsmanokkal. A nemzeti együttműködés rendszerének időszaka után alapkarakterét tekintve helyreállító alkotmányozás következhet, amely a jogállami forradalom alkotmányától csak ott tér el, ahol ezt kényszerítő indokok igazolják.

Hogyan bomlott le a jogállam?

A jogállam már annyira szilárd, hogy ideje van megszüntetni – az alkotmánybíráskodás sorsa

Az Alkotmánybíróság megalázása, ellehetetlenítése rögtön a 2010-es választás után megkezdődött.

Nem is a legfontosabb ügyek egyikeivel kezdődött, hanem azzal, hogy semmibe vették azt az elvet, amely szerint nem hozható meg olyan törvény, amely a kihirdetését megelőző időre rendel a jogalanyokra hátrányos szabályokat, és visszaható hatállyal kilencvennyolc százalékos (!) különadót vetettek ki a közszférában dolgozók végkielégítésére. Miután pedig az Alkotmánybíróság a különadóról szóló szabályokat megsemmisítette, ahelyett, hogy kiküszöbölték volna az alkotmányellenességet, alkotmánymódosítással korlátozták a Alkotmánybíróságnak a költségvetési és adótörvények alkotmányossági felülvizsgálatára vonatkozó jogkörét. Ezzel viszont azonnal megszűnt az alkotmányosság oszthatatlansága,

mivel ettől kezdve egyes alkotmányellenességeket az Alkotmánybíróság már nem is vizsgálhatott. Ezzel maga az alkotmány (majd az Alaptörvény) kifejezett felhatalmazást adott alaptörvényt sértő törvények megalkotására. Ezzel szemben alkotmánybíráskodásról csak akkor beszélhetünk, ha független bírói testület valamennyi törvényt az alkotmány egésze szempontjából vizsgálhat felül, és ennek során kötelező döntést hozhat, azokat megsemmisítheti. Jellemző, egyben árulkodó a jogállam leépítése kezdőlépésének indoklása: a javaslat indoklása szerint azért van szükség az Alkotmánybíróság hatáskörének szűkítésére, mert „*a jogállam megszállásával az alkotmánybíráskodás ilyen széles jogköre mára indokolatlanná vált*”. Ennek pedig sem a köztársasági elnök, sem az Alkotmánybíróság nem állt ellen, és ettől kezdve a lejtőn nem volt megállás. Később még tovább merészkedtek ezen az úton, az Alaptörvény negyedik módosításával hatályon kívül helyezték két évtized valamennyi alkotmánybírói határozatát, és kizárták azt is, hogy az alkotmányosságot sértő alaptörvény-módosításokat az Alkotmánybíróság felülvizsgálja. Ettől kezdve előállt az a máig fennálló helyzet, hogy az Alaptörvénybe bármi beírható, bármi alaptörvény-konformmá tehető.

Térjünk vissza a rombolás kezdetéhez! Már a 2010. nyári alkotmánymódosítás átalakította az alkotmánybírákat jelölő parlamenti bizottság összetételét: míg korábban minden frakció – legalább a pártokat együttműködésre kényszerítve – egy-egy képviselőt küldött a jelölőbizottságba, ezt követően a jelölési arányok az országgyűlési erőviszonyokhoz igazodtak. A kétharmados kormánytöbbség

így már maga nevezhette meg azokat az alkotmánybíró-jelölteket, akiket ugyanezzel a többséggel egymaga meg is tudott választani. Amíg az alkotmánybírószámon a NER kinevezettjei nem kerültek többségbe, addig igyekeztek mérsékelni az alkotmányellenes jogalkotási gyakorlatot, inkább kevesebb, mint több sikerrel, mert akár alkotmánymódosítással is megkerülték az AB döntéseit. Az Alaptörvény negyedik módosítását például több, az Alkotmánybíróság által részben vagy egészében alkotmányellenesnek ítélt és megsemmisített rendelkezés alkotja. Ilyen például a család fogalmának leszűkítése vagy a hajléktalanság kriminalizálása.

2011 júniusában az Országgyűlés az Alkotmánybíróság tagjainak számát tizenegyről tizenötöre emelte, a kibővített testületben nyolc alkotmánybíró – vagyis a többség – olyan eljárásban nyerte el megbízatását, amelybe az ellenzékieknek nem volt beleszólásuk. A 2011. szeptember elsejétől működő tizenöt fős alkotmánybírószámnak tíz olyan tagja lett, akiket a kormánykoalíció, négy, akit korábban az ellenzéki pártok jelöltek (egy tagja pedig a megválasztása idején konszenzusos jelölt volt). A kormánypártok pozícióját tovább erősítette az a törvénymódosítás, amely szerint a már megválasztott alkotmánybírák mandátuma nem szűnik meg hetvenedik életévük betöltésével, hanem – több parlamenti cikluson át – hivatalban maradnak mindaddig, ameddig a tizenkét évesre növelt mandátumukat nem töltik ki. Tovább növeli a kormányzat befolyását, hogy míg az Alkotmánybíróság elnökét korábban maguk az alkotmánybírók, az új rendszerben már a parlament választotta meg.

A kizárólag a kormánytöbbség bizalmából választott bírák alapvetően kiszolgálták a politikai igényeket, ugyanakkor néhányuk – nevezhetjük magatartásukat az autonómia kísértésének – eltérő elszántsággal és gyakorisággal ugyan, de rendszerint kisebbségben maradván, különvélemények készítésével és szavazataikkal is, megpróbálták olykor legalább az alkotmányosság minimumát képviselni.

Az Alkotmánybíróság utóbbi tízévi működésének dicstelen történetét itt nem tudom végigkövetni, de hogy hova vezet a hatalom kiszolgálása, az legjobban egy nem közvetlenül politikai döntéssel illusztrálható:

Az Alaptörvény 2018-as hetedik módosítása folytán alaptörvényi szintre került az életvitelszerű közterületen tartózkodás általános tilalma. A parlament ennek alapján a hajléktalanság rendszerint nem választott, hanem sorsszerű állapotát 2018 októberével szabálysértéssé nyilvánította, melyet 2019-ben az Alkotmánybíróság a társadalmi valóságtól teljesen elrugaszkodott abszurd és hipokrita indoklással – igaz, öt különvélemény mellett – alkotmányosnak minősített:

„Az Alaptörvény értékrendje szerint a nincstelenségre, a hajléktalanságra senkinek nincs joga, ez az állapot nem az emberi méltósághoz való jog része.”

Ilyen messzire jutott a magyar alkotmánybírák többsége az erkölcsi megalapozottságú alapvető jogok korábbi bátor és radikális képviselésétől.

Magyarország új Alaptörvénye

Az alkotmányok funkciója az, hogy az adott ország közös értékeinek foglalként működnek. Az alkotmányoknak a politikai közösség saját alap-

értékeiről kialakított minél szélesebb konszenzusán kell alapulnia. Ehhez pedig nélkülözhetetlen, hogy az alkotmányozásban a politikai jobb- és baloldal egyaránt részt vegyen, és az alkotmányozás folyamatába a társadalmat is bevonják. Az alkotmányok további, fontos alapértéke a stabilitás. A 2010-ben hatalomra jutott kormányzat a korábbi Alkotmányt a hatályon kívül helyezését megelőző másfél év alatt tizenkét alkalommal (!) változtatta meg, az Alaptörvény szövegét pedig eddig hétszer módosította.

Az Alaptörvényt azonban egypárti alkotmányként, kizárólag a kormánypártok közreműködésével fogadták el. A szöveg nyilvánossá válása és elfogadása között alig több mint egy hónap telt el (!), és ez alatt az idő alatt az alkotmányozó Országgyűlés mindössze kilenc ülésnapot szánt a megtárgyalására, nem bocsátották népszavazásra, holott ez ugyancsak indokolt lett volna. (Ehelyett 2011 februárjában a jog által szabályozatlan, ún. „nemzeti konzultáció” keretében az állampolgárok tizenkét, az Alaptörvénnyel kapcsolatos kérdést tartalmazó csomagot kaptak a kormánytól „Kérdések az új alkotmányról” címmel. Összesen 8 millió 93 ezer kérdőívet küldtek ki a lakosságnak. A kérdőívek 11,3 százalékát töltötték ki a választópolgárok.)

A 2012. január 1-jén hatályba lépett, tehát a 21. században megfogalmazott, ideologikus jellegű, kollektivistá vonásokkal terhes, az alkotmányosságnak eredetileg sem megfelelő, terjengős Nemzeti hitvallással bevezetett alkotmánytörvény, amely a teljesen bizonytalan tartalmú „történeti alkotmány vívmányai”-t is beemeli az Alaptörvénybe,

aligha teszi lehetővé, hogy a különböző lelkiismereti meggyőződésű, eltérő politikai filozófiát követő csoportokból álló társadalom egészének elfogadható legyen. Az Alaptörvény a korábbival szemben az alkotmányozás alanyaként a nép helyett a nemzetet határozza meg, a korábbi alkotmány világnézeti semlegessége helyett pedig keresztény-nemzeti identitást hirdet. Az ezt részletező Nemzeti hitvallás több terjedelmes preambulumnál, normatív tartalommal rendelkezik, az Alaptörvényt, benne az alapjogokkal, a Nemzeti hitvallással összhangban kell értelmezni. Míg a korábbi alkotmány az alapjogok tiszteletben tartását és védelmét az állam elsőrendű kötelezettségeként szabályozta, az Alaptörvényben ez úgy szól, hogy az alapvető jogokat – a kötelezett állam megemlézése nélkül, általában – „tiszteletben kell tartani”. Kollektivistá szemléletének megfelelően kiterjeszti az állampolgári kötelezettségek körét: mindenki „köteles az állami és közösségi feladatok el látásához hozzájárulni”, és az Alaptörvény szerint dolgozni is kötelező mindenkinek: „[k]épességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához”.

Az Alaptörvény alkotmányos szintre emelte a nemzetközi fórumok által kritizált tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést, és a nemzetközi tendenciákkal szemben, ideológiai alapon szűkíti a házasság és a család fogalmát, kizárva például a család fogalmából az unokákat nevelő nagyszülőket is. A magzat életének fogantatástól kezdődő védelméről szóló rendelkezés közvetlenül nem szigorítja az abortuszszabályozást, de al-

kormányos lehetőséget teremt a nők önrendelkezési jogának szigorúbb korlátozására. A szociális biztonság a korábbi alkotmány szerinti alanyi jogból államcélá változott, az Alaptörvény alapján a szociális intézkedéseket az egyén „közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan” is meg lehet határozni.

A Költségvetési Tanácsot 2008-ban hozta létre az Országgyűlés annak érdekében, hogy őrökjön a fegyelmezett, átlátható és hosszú távon fenntartható költségvetési politika felett. A kormánytól és a parlamenttől is független tanács tagjait kilenc évre választották. A kormánypárti többség 2011-re a Költségvetési Tanács költségvetését – érdemi szakmai tevékenységét lehetetlenné téve – 1/83 (!) részére 835,5 millió forintról 10 millió forintra csökkentette, majd az Alaptörvény az érdemi munkára alkalmatlanná tett Költségvetési Tanácsot kormánybuktató hatalommal ruházta fel: az Alaptörvénybe is bekerült új szabályok szerint a Költségvetési Tanács tagjai a Magyar Nemzeti Bank elnöke, az Állami Számvevőszék elnöke, elnökét pedig a köztársasági elnök nevezi ki. Az állam költségvetését rendesen mindenütt a parlament határozza meg, ám az Alaptörvény a népszuverenitás elvével ellentétben, azáltal korlátozza az eljövendő parlamentek e jogát, hogy a központi költségvetés elfogadását az országgyűlési választások után hivatalban maradó háromtagú Költségvetési Tanács egyetértéséhez köti, amely hozzájárulás hiánya pedig elvezethet a parlament feloszlásához.

Az autoriter rendszer kilátásai

A jogállamot lebontó autoriter rendszer nem a jogállam egyes elemeit te-

kinti ellenfelének, hanem *mindegyiket*, mert – akár saját alkotmányának szövegével szemben is – a hatalom egységét képviseli, hamis kollektivismust hirdetve tör személyes hatalomra, ezért minden szervezeti és személyi autonómiára ellenséggként tekint. Megkísérli minden jogállami intézmény lényegtelenítését, és szinte minden jogi és szervezeti garancia lebontását, tartalmi kiüresítését. Ha pedig nemzetközi és/vagy társadalmi ellenállással találkozik, ugyanezek elérésére kerülő utakat keres. A látzat szerint a jogállam védtelen és sebezhető, az autoriter rendszerek pedig szilárdak. Az elemzés és a történelmi tapasztalat sem igazolja ezt a vélekedést. A jogállam sokszínű és a társadalmi változásokhoz igazodva folyamatosan változik, az autoriter rendszerek látszólagos stabilitása gyakran az alkalmazkodóképesség hiányát jelenti, azaz hajlamosak modulatlanságba merevedni. Ezért sokszor váratlanul, történelmi értelemben pillanatok alatt omlanak össze.

*

Ez a szöveg, nagy vonalakban, a magyar jogállam két legfontosabb elemének, az Alkotmánybíróság és az alkotmánytörvények sorsával foglalkozik, miközben az Alaptörvény eddigi hét módosítását alig érinti. Nem tértem ki továbbá egy sor alapproblémára. Így a bírói függetlenség, a sajtószabadság, a szabad választás, a lelkiismereti és vallásszabadság, az egyházak helyzete, a személyes önrendelkezés, a tudomány, a kultúra és a művészetek szabadsága, a tanzsabadság és az egyetemi autonómia, a romák és a szexuális kisebbségek jogai, valamint a menekültügy terjedelmi okokból nem lehetett tárgya ennek a szövegnek.

Udvarosok

(Szállodai riport)

Valaki jár a lépcsőházamban. Léptek és tompa koppanások, mintha járóke-
rettel közlekedne. Képtelenség. Ez egy belvárosi ötcsillagos luxusszálloda,
harmadfélszáz szoba, itt erejük és pénztárcájuk teljében lévő emberek for-
dulnak meg. Egyébként meg liftet használnak, a lépcsőházakban semmi ke-
resnivalójuk, oda legfeljebb telefonálni járnak. Kihallgathatnám az akármi-
lyen titkaikat, amiket valami érthetetlen okból a szállodaszobájuk helyett
inkább egy lépcsőházba félrevonulva osztanak meg valakivel a mobiltele-
fonjukon, de többnyire valamilyen szláv nyelven beszélnek. Vagy délkelet-
ázsiai. Angolul, németül stb. csak egészen ritkán.

A zajok alulról jönnek, és érzékelhetően közelednek. Szállodai alkalmazott
kell hogy legyen, bármilyen hihetetlen. Előfordul ugyan, hogy egy-egy londoni,
szobalány vagy akárki egyszerűbbnek találja a lépcsőzést a liftezésnél,
de ez itt a csigás lépcsőház, közvetlenül a személyzeti felvonó mellett. Itt
nem nyerne vele semmit.

Lenézek a mélybe, fehérbe öltözött alakot látok egy villanásra az egyik
lépcsőfordulóban. Egy pillanatra azt hiszem, káprázik a szemem, mert itt
mindenki rőtáru egyenruhát visel, még én is. Ez a szálloda színe, így ne-
vezik hivatalosan: rőtáru. Aztán máris kapcsolok: kivéve Piktort.

Valami vészhelyzet lehet, ha kivezényelték Piktort a létrájával a lépcsőhá-
zakba. Amikor balhé van, kitör a dili, okvetlenül azt a látszatot akarják kel-
teni, hogy mindenki keze alatt ég a munka. Még a gondolata se merülhessen
fel, hogy emberi mulasztás okozhatta a vészhelyzetet.

Már berreg is a telefonom. Luca az, a menedzser.

– Hol vagy? – kérdezi.

– A csigásban.

– Menj a G szintre. Kérj a Piritől két flakon hipót. Mondd meg, hogy én
küldtelek. Ne is kettőt, inkább hármat. Azt akarom, hogy tíz literenként
minimum fél flakont tegyél a felmosóvízbe. Világos?

Luca helyes nő. Még nincs negyven. Kicsit kelekótya, és ha egy-két kollé-
ganője kíséretében levágja az utat a lépcsőházon át, mindig ő az, aki meg-
csúszik a nedves kövön, hiába figyelmeztetik előre a társai. Aztán szégyellő-
sen bocsánatot kér, amiért nemcsak a lábával, hanem a seggével is nyomot
hagyott a frissen felmosott lépcsőn. Szemtől szemben kedves. De ha telefont
ragad, pattogó hangon osztogatja a parancsokat.

– Értettem – felelem.

– És bő vízzel mossál fel, de ne annyira, hogy a lépcső oldalán csurogjon! –
Még egy csomó technikai tanácsot ad, mintha valaha is lett volna a kezében
felmosófa.

– Értettem.

Luca nem mondja ki, de valamiért azt akarja, hogy szantálfa helyett hipószagú legyen a lépcsőház. Ez a szálloda másik ismérve a rőtaranymellett. Az édeskés szantálszag. Az egész épület szantáltól illatozik, még a kukák is. Valami súlyos dolog történhetett, ha ezt az illatot feláldozzuk a sürgés-forgás oltárán.

Zsebre vágom a telefont. Piktör épp ekkor ér a lépcsőfordulóhoz, ahol állok. Igazából Viktornak hívják, csak én nevezem Piktornak saját használatra. Úgy két hónapja bukkant fel a szállodában, a folyosókat rója naphosszat, és a hibákat javíttatja, ahol a személyzet tologatók kocsijai vagy a vendégek húzó-gatók bőröndjei leverték a rőtaranym falat. Kirí közlünk, és nem csak a fehér overalljával. Rendes srác. Rövidre nyírt, ápolt barna körszakáll van, ő az egyetlen szakállas alkalmazott. Komoly embernek látszik, leginkább szállodai detektívnek képzelném, akinek csak a fedőtevékenysége a festés-mázolás.

– A repedéseket kell glettelnem – magyarázkodik.

– Miféle repedéseket? – Rendes esetben vigyorognék, de most ráncolom a homlokomat.

– A potenciális repedéseket.

– Ezt meg ki találta ki?

– Nyugi. Ha találnék is, nem tudnék mit kezdeni vele.

Felém tartja a glettesvödrét. Az anyag benne rőtaranym színű. A fal az összes lépcsőházban mézsfehér.

– Mi ez az egész? – kérdezem.

– Politikai ügy. Döglött patkányt találtak a mélygarázsban.

34

Lemegyek a lifttel, de nem állok meg a G szinten. Piri úgysem lenne a helyén. Egészen biztosan neki is valami riadóparancsot adtak. A mínusz egyen kiszállok, és bekukkantok a londonerekhez. Egy töltőre akasztott mobiltelefonból szól a rap, de nincsenek a bungijukban, ami nem meglepő, egész nap rohangásznak, mint a mérgezett egerek, viszont feltűnően nagy rend van. Normális esetben itt hegyláncokban áll a mosnivaló, a különböző méretű lepedők, huzatok, törülközők és fürdőköpenyek, el lehet veszni köztük, de most patyolatoskocsik sorakoznak a fal mellett, azokba vannak gondosan beletömődve, ne koszolódjanak lehajítva a padlón. Ez így legalább kétszer annyi időbe kerül. Nem irigylen őket.

Pengét a mi bungink előtt találom, a suvikszépet tölti fel zöld takonnyal. Kiráz a hideg, ha látom. Mármint a suvikszépet. Olyan, mint egy robogó első fele, körkefékkel az alján. Bivalyereje van. Én, ha nem muszáj, meg se próbálkozom vele. Múltkor az egyik igazgató el akarta vinni kölcsönbe, hogy kiganézzon egy lakást, amelyet a nagybátyjától örökölt. Penge megmondta neki, hogy odaadja, de előbb próbálja ki, elbír-e vele. Nem akármilyen látvány volt, ahogy öltönyben-nyakkendőben csetlett-botlott, aztán repült a gép után, mert az istennek se akarta elereszteni a fogantyút. Több vendég épp akkor szállt ki a kocsijából, álmélkodva nézték a különös budapesti rideót a mélygarázsban.

Penge lezárja a súrológép tartályfedelét, rám néz. Nem szeret fölöslegesen beszélni. Most is inkább csak forgatja a szemét.

– Fel kell sikálnunk az egész placcot? – kérdezem.
– Meg a kukatárolót. De ezt én intézem. Te csak söpörj fel, aztán csináld az éttermet.

– És a patkány? – A C szektor felé pillantok, ahol van egy kisebbfajta csődület, négy-öt ember. – Azzal mi legyen?

Penge nagyot néz.

– Ó, a patkány! Hát ahhoz senki se érezte magát elég nagyfőnöknek, hogy arról rendelkezzen. Eltünteted?

Az emeleti londinerek úgy rajzolják körbe a tetemet, akár a bűnügyi filmeken. Fel vannak háborodva, amiért tönkreteszem a szórakozásukat.

Penge megszállott. Szívügye a szálloda, pedig még csak nem is a szálloda alkalmazottja. Ahogy itt mindannyiunkat, takarítókat, mosogatókat, konyhásokat, éjszakásokat, londinereket, szobalányokat, őt is egy megjegyezhetetlen fantázianevű cég foglalkoztatja papíron, napi négy órában bejelentve. Ezek a cégek nem beszélnek félre, nem beszélnek bruttóul. 7200 forint a napszám. Heti két pihenőnappal 160 ezer körül mozog a havi kereset. Penge albérlete rezszivel pontosan ennyibe kerül. Ezért, hogy megéljen, Penge mindennap dolgozik. Nem túlzás: lassan fél éve vagyok itt a szállodában, azóta még egyetlen napot nem hagyott ki. Ezzel feltornássza a fizetését körülbelül 220 ezerre. (A február tragikus hónap: 15–20 ezer forintos veszteség.)

Akik eljönnek ezekbe az állásokba, mind fiatal, képzetlen, gyökértelen emberek, akiknek nincs sok választásuk. Olyan magasugrók, akiknél állandóan rezeg a léc. Az a tragédiájuk, hogy kicsúszott alóluk a talaj: Magyarország eljutott oda, hogy magasabb a lakbér a fizetésnél. Hiába keresnek átlagos fizetést (a minimálbér másfélszeresét), abból nem telik egy átlagos (egyszobás) bérlakásra. A piac sokszorosan többre értékeli azt, aki munka nélkül eltesz egy egész fizetést, mint aki megdolgozik ezért. És erre nem válasz az, hogy tetszettek volna tanulni. A piac a munkakört árazza be, nem azt, aki betölti. Ha valaki tanul, legfeljebb nem megy udvarosnak, londinerek meg hasonlónak, de valakinek mégiscsak muszáj elvégeznie ezt a munkát (és még rengeteg másikat), amelyet a piac szenttelenül aláár az lakhatás árfolyamának. Ebből a csapdahelyzetből a rőtáranyszemélyzet – hacsak nem olyan fanatikusok, mint Penge – úgy próbál kitörni, hogy többen bérelnek közösen lakást, vagy fizetési könnyítést alkudnak ki azzal, hogy vállalják az adott lakás felújítását, kifestését stb., aminek rendszerint az a vége, hogy amint végeztek vele, azonnal kiteszik a szűrüket.

Az új belépők még rajtuk is tútesznek naivitásban. Jóval idősebb vagyok náluk, biztos ezért találnak meg rendszeresen a hülye kérdéseikkel a személyzeti liftben, ahová alig bírunk benyomakodni egyszerre, én a lapátos seprűmmel, felmosófámmal és vödörrel, és például egy újonc emeleti londiner a szennyeskocsijával.

– Bemondták, hogy január egytől emelkedik a minimálbér. Akkor februárban már magasabb fizut kapok?

Türelmesen elmagyarázom neki.

– Figyelj, te azzal ne törődj, hogy a kormány mit mond, mekkora adót vet ki vagy miféle intézkedéseket hoz. Az terád nem vonatkozik. Neked a cég megígért óránként kilencszáz forintot, te azt fogod kapni, ha esik, ha fúj.

Azt már nem teszem hozzá, hogy te szó szerint napszámos vagy: nincs fizetett ünnep, nincs fizetett szabadság, nincs táppénz, nincs nyugdíj. Ha dolgoztál, megkapod a napszámodat. Ha nem dolgoztál, nem jár semmi. Nincs ingyenebéd.

Azazhogy mégis van. Ez az egyetlen juttatás, az ingyenebéd. A személyzetnek van egy különétkezdéje különséffel egy eldugott lépcsőházban. Az ember azt hinné, hogy aki a személyzetnek főz a maradékból, az csakis egy mellőzött, megkeseredett szakács lehet, aki hajdan Michelin-csillagokról álmódott. Korántsem. A személyzeti séf jókedvű, nagydarab fiatalember. Olyan, mint a kormány: hogy vigasztaljon bennünket, bruttóul beszél. Nagy táblára mindennap felírja a menüt, mondjuk Eszterházy-rostélyos vagy csirkeemell Dubarry módra. Esetleg Angus marhahátszín. Aztán amikor a kezedhez kapod, a bruttó Eszterházy-rostélyosból nettó brassói aprópecsenye lesz. A bruttó Dubarry-csirkeemell nettó bácskai rizses hús. A bruttó marhabélszín nettó rántott hal. De ezt senki sem veszi rossz néven. Miután szedett nekünk, összeérintjük az öklünket a séffel. Miután visszavittük a tálcát, a magasba emeljük a hüvelykujjunkat. Mi vagyunk Budapest legfénylőbb csillaga.

36

Hárman vagyunk udvarosok a szállodában: Penge, én és a bolond gyerek. A háromból naponta ketten intézzük a kukákat és tartjuk tisztán a nagy, közös tereket, dohányzóhelyeket meg hasonlókat. Nem nagy ügy, kora délutánra végzünk az egésszel, mégis nehéz embert találni rá. Amikor az első napokban kiküldtek a sarokra, hogy kísérjek be egy új felvételist, aki nyolcra ígérte magát, a szekus (biztonsági őr) a személyzeti portán lehűtött:

– Fölösleges itt szobroznod, nem fog jönni. Az udvaros és a mosogató, ez a kettő mindig megígéri, aztán sose jön.

Ebben nyilván van igazság, de beszédesebb az a kiterjesztés, hogy aki ezen a személyzeti bejárón bejön az egyik nap, nem biztos, hogy bejön másnap vagy harmadnap is. Penge azonban élő cáfolat, itt van több mint három éve, jön minden reggel, legyen az hétköznap, hétvége, piros betűs ünnep, egyre megy, és ez szemlátomást feljogosítja arra, hogy biztos egzisztenciának tartsa magát, és nagy terveket dédelgessen.

El akarja vinni a nőjét nyaralni a bolgár tengerpartra.

De a nagy terv nem ez. Nem a mikor, hova, hogyan. Hanem a miből.

Penge folyton le van égve, ami nem csoda. Rekordösszegű fizetésének, ami fizikailag tovább már nem növelhető, csaknem 80 százalékát elviszi azt albérlés. Hallom a telefonhívásokból, hogy egy-két ezressel valakinek mindig tartozik. Nem tudom, mióta érlelődik nagy tervéhez a nagy terv, de most, a nyár közeledtével összeállni látszik.

A Nagy Őrülési Jelenet.

Penge azt találta ki, hogy egy hétvégén, amikor nincs főnökség, eljártssza a Nagy Őrülési Jelenetet. Fog egy megrakott londonerkocsit, vérben forgó

szemekkel összevissza rohangál vele a folyosókon, ezt az egészet egy haver lefilmezi, és a felvételt jó pénzért eladják az RTL Klubnak.

A részletek titkosak. Az előkészületekből annyi látszik, hogy sűrűn ül ki Piktórral a szálloda mögötti dohányzólépcsőre, hüvelyk- és mutatóujjakkal képkockát imitálva magyaráznak egymásnak, mint filmrendező és operatőrre. Feltuningolt egy szennyeskocsit, hogy kerék, fék, rácsozat rendben legyen, és félreállította, ne akarja munkába fogni senki. Ehhez persze be kellett avatnia a londonereket, de a londonerek rendes gyerekek, szarnak mindenbe. Így is, úgy is ők a szálloda fekete bárányai, mindenki őket szidja, hallom a liftben, mert nem hozzák azonnal, mondjuk, amikor egyszerre tíz szobalány kér sürgősen vasalót, lepedőt vagy fürdőköpenyt. Az ő szemükben a szálloda örültek háza, és ennek minden megnyilvánulását pártolják.

– Aztán valami jó kis rapet tegyél rá zenének!

A Nagy Őrülési Jelenet vége még nincs eldöntve. Penge tanácstalan, hallom a telefonjaiból. Az „A” változatban átrobog a wellnessrészlegen meg a tetőkerten, és egyenesen belebucskázik a kinti úszómedencébe. A „B” változatban szennyes ágyneműhegy állja az útját a szállodafolyosón, abba csapódik bele. A „C” változatban valaki elkiáltja magát: „Vigyázz, lépcső!”, és ő visszakiált: „Tu-dom-dom-dom-dom...”

Penge nem sieti el a döntést. Számára a Nagy Őrülési Jelenet olyan, mint a családi ezüst. Szüksége van arra a tudatra, hogy van valami, amit pénzzé tud tenni, ha nagyon megszorul. Úgyhogy sűrűn előveszi, fényesítgeti, de nem ad túl rajta. Mondjuk, útban az étkezőbe egyszer csak megtorpan, rámered a plafon alá szerelt biztonsági kamerára a folyosófordulóban, és félhangosan dörmög:

– Ha a srácok elég magas lepedőhegyet hordanak ide a kamera elé, akkor a szekusoknak fingjuk se lesz, mi folyik...

A kameratudatosság mélyen beleivódik minden alsóbbrendű szállodai dolgozóba; valószínűleg ez adott ihletet a Nagy Őrülési Jelenethez. Biztonsági kamerák merednek az emberre lépten-nyomon a folyosókon és előtereken, és ebben nincs semmi kivetnivaló: ha egy szállodában galiba van, visszakereshető kell hogy legyen, ki hova ment be. Még ott is van kamera, ahol nincs.

A személyzeti lift mindig megáll a földszinten, és kinyílik az ajtó. A vendégek, akik lépcsőzés helyett a személyzeti lifttel kívánnak feljutni a mélygarázból a földszintre, azt hiszik, ez a megoldás az ő kényelmüket szolgálja. Az új belépők bosszankodnak a fölösleges megállón, és nem tudják mire vélni a dolgot. Aztán vagy maguktól rájönnek, vagy a régi motorosok felvilágosítják őket.

A liftajtó azért nyílik ki a földszinten minden esetben és marad nyitva hat másodpercre, hogy az előtér biztonsági kamerája három-négy méterről benézhesen a liftbe. Ahová technikai vagy személyiségi okokból nem szerelhetek kamerát.

A kameratudatosság mást és mást hoz ki mindenkiből ebben a hat másodpercben. Egyesek egykedvűen, félszegen vagy zavartan a kezelőpanelt bámulják, a profiljukat engedik látni, vagy éppenséggel hátat fordítanak. Mások kihívón szembefordulnak a kamerával, pofákat vágznak, gesztikulál-

nak, csókokat dobálnak. Megint mások szó szerint a feneküket mutogatják, és még ez a jobbik eset, mert vannak, akik mutogatnak mást is. A szobalányok többnyire negédesen mosolyognak a felvevőgép lencséjébe. Vagy ahogy máskor, kivagyin, az orrukat fennhordva. Ez az egész nemegyszer hangulat kérdése. Sokszor találok földre kuporodott, arcukat a térdükre font karjukba temető szobalányokat a lift sarkában. Ez a póz talán a kamerának szól, de lehet, hogy egyszerűen csak összeomlottak, mert ugyanígy maradnak azután is, hogy a liftajtó becsukódott. Nem szólok hozzájuk, és ők se szólnak hozzám. Így utazunk akár hat emeletet.

A szobalányok a legsérülékenyebbek az egész garnitúrából. Szinte kivétel nélkül mind egészen fiatalok, ugyanaz a süldőlánysokaság, amelyik száz éve, jobb híján, cselédnek állt. Elődjeikhez képest azonban ők már hivatalból csinosak, elegánsak; rőtáru kosztümkabátjukon a rafinált fekete oldalrétét karcúsító hatást kelt, egyben rangjelzés is, háromféle szélességben készül: az imitált darázsderekat ki kell érdemelni. Kitörési pontnak az életükben az az egyetlen lehetőség kínálkozik, hogy hátha felfigyel rájuk, mondjuk, egy férfi (gazdag szállodavendég) vagy akár az egész világ (a következő X-faktor-válogatón). Addig is marad a születés- és névnap partik drága pénzen vett csillogása – naponta látom a kitűzdelt limuzinos fotókat a szolgálati helyiségek falán. Talán pont emiatt céltáblák. Ha néha beül az étkezdébe egy középvezető (férfi), az előszeretettel szégyeníti meg őket mindenki előtt olyasmikkel, mint hogy:

– Maguk nem szoktak köszönni, ha belépnek valahová?

Vagy:

– Maguk nem szoktak kezet mosni evés előtt?

Ilyenkor egy napig ég az arcuk, aztán másnap újra csivitelve jönnek be az étkezdébe, és „Ne hari!” kiáltással robognak le mellettem a frissen felmosott lépcsőházban. Csak a középvezetőkkel vannak folyamatosan fasírtban. Persze nem mindegyik. Akiknek igazán jól áll a szénájuk, a darázsderekiuk nem a G szinten étkeznek a személyzetiben, hanem az étteremben.

Egy szobalány minél fiatalabb, annál távlatosabb terveket dédelget, ám a londonerekkel és udvarosokkal pont fordítva áll a helyzet. Szerencsét próbálni jönnek, papír és szaktudás nélkül, tényleg mint a népmesében. Minél fiatalabbak, annál kevesebb bennük a céltudatosság, és pont ezért nehéz kötőféken tartani őket. (Kirúgni azonban csak a legritkább esetben rúgnak ki valakit; legutóbb egy fiatal srácot azért tettek lapátra, mert túl sokat csapta a szelet munkaidőben egy szobalánynak.) Nincs rangsor sem, ami megossza őket: mindenki egyforma rőtáru pólót, zsebes melósnadrágot és márkás edzőcipőt hord. Ezt a legutóbbit nem a cég adja. Mindenki maga veszi. Csóró társaság, pláne akiknek az albérlet viszi el a teljes fizetését, de a cipőre nem sajnálják a pénzt. Ez alól nincs kivétel. Penge már a legelső nap azt tanácsolta, hogy én is ruházzak be egy drága edzőcipőre.

– Itt mi egész nap mozgásban vagyunk, fel-alá a mínusz egy és a hatodik közt, ezt csak jó minőségű lábbelivel lehet végigcsinálni. A főnök erre még előleget is ad, ha kérsz.

Lábbeli. Penge néha ilyen választékos szavakat használ. De nem igaz, hogy ezek a fiúk annyira kényesek lennének a lábukra. A Nike Air Jordan nekik rendjel, cserélhető tetoválás, a maguk szintjén azt akarják kifejezni vele, hogy egy úr a pokolban is úr. Mi tagadás, elég meghökkentő, ahogy a szennyeskocsit tolják vagy a moslékoskukát húzzák összepiszkolódott ruhában, de ilyen csili-vili százdolláros szupercipővel a lábukon. A maguk sajátos módján minden ellen lázadnak. A fizetésük ellen úgy, hogy amennyi marad a kötelező megélhetésen túl, azt az utolsó fillérig eltippmixezik. Ha nyernek, vesznek egy új Air Jordant. Ha veszítenek, kitombolják magukat a plafont behálózó csővezetékekről lógó, párnahuzatból tákolt, isten tudja, mikkel megtömött bokszzsákokon a pincebungiban. És közben egyfolytában szól a zene elleni lázadás zenéje, a rap. Akkor is, ha nincsenek odabenn.

Penge persze elüt ettől átlagtól, de csak mert idősebb, és ezért több benne a céltudatosság. Még így sem lehet sokkal több harmincnál. Magas, keménykötésű, markáns arcélú srác, a vonásaiban túladagolt keserűséggel. A haját tengerészgyalogos módjára nyírja, középen kakastaréjt hagy, úgy néz ki, mint egy indián törzsfőnök, aki már megivott jó pár üveg tüzes vizet és megélt jó pár átcseszést a fehér ember jóvoltából (miközben persze ő is az, és valószínűleg nem hagyott válasz nélkül jó pár ilyen átcseszést). Megjelenése ellenére mélységesen jóindulatú, lelkiismeretes, csak ebben a versenytársadalomban valahogy nem találja a rajtkövét.

Ettől függetlenül nem egy elveszett ember. Most is, vésztartalékát, a Nagy Örülési Jelenetet be se vetve, sikerült megfinanszíroznia merész tervét, a tengerparti nyaralást Burgaszban. Nem mondja, hogyan jött össze a dolog, megcsípett egy olcsó last minute utat, nagyot kaszált a tippmixen, kölcsönkért, esetleg nagy merészen vagy éppenséggel pimaszul, zsarolással határos módon fizetéselőleget vett fel. Egyszer csak, derült égből villámcsapásként nekem szegezi a kérdést.

– Szerinted elboldogulsz a bolond gyerekekkel másfél hétig? Teszem azt, keddtől?

A bolond gyerekekkel még sose találkoztam. Ő olyankor jön, amikor én nem. Annyit tudok róla, hogy kifelé áll a szekere rúdja. Persze kié nem?

– Természetesen – felelem.

– A cirkáló hosszúságú városi terepjárók az emberiség utolsó kétségbeesett kísérlete a zabszalma és a tudatalatti közti szakadék áthidalására. Konkviztádor legyen a talpán, aki felismeri a pezsgős malacot sátoros ünnepeken az ázott ponyván!

A bolond gyerek rendszeresen zavarba hoz, mert hajladozás közben sose tudom, hogy hozzám beszél-e, vagy csak mondja a magáét. De most biztosan nem hozzám beszél, mert egy kuka tetején ül, háttal nekem, és a kiválogatott üvegpalackokat hajigálja tíz kukával odébb a szelektív gyűjtő felé. Legfeljebb 20 százalékos a találati arány, a többi üveg félremegy, levágódik, darabokra törik a betonon.

– A kvantumugrásokkal közeledő Damoklész hóhérkardja befoltozta a fekete lyukát a címeres gazemberek dobszaván, de korai még az öröm! Jön még kutyára dérrel-dúrr!

Tizenhat kukánk van és négy szelektív konténerünk. Végzek a pillepalackok kiválogatásával, és megpróbálok elslisszanni a fiú mellett, de észrevesz, leugrik a kukáról, és megragadja rőtáruany pólómat.

– Figyelj, serteperte főnök, a Penge biztos neked is azt mondta, hogy így húzd a felmosófát, de te ne úgy húzd, hanem így húzd! – Elereszi a pólómat, felkap két pezsgőspalackot, azzal mutatja, hogy csináljam és hogy ne csináljam. – Ha rám hallgatsz, tizenöt perc alatt kész vagy egy lépcsőházzal!

És még ugyanazzal a mozdulattal, csípőből elhajítja a pezsgőspalackokat. Az egyik csont nélkül az üvegeskukába talál. A másik szétpoosszan.

– Szép dobás – mondom. – Okés, ha egyedül megcsinálom az összes lépcsőházat, te meg a kukatárolót?

– Áll az alku! – Máris szerszámot ragad, és mintha havat lapátolna, utat tol nekem a szikrázó üvegcserepek közt a kukatároló bejáratáig.

Kicipelem a pillepalackos zsákokat, és az ajtóból visszanezek. A fiú szerelmes a kukákba. Imádja bontogatni-válogatni a szállodai szobák szemeteseit, a kidobott kozmetikumokat magára keni, a piásüvegekbe bele-belenyal. Bezzeg a konyha moslékoszsákjait rám hagyja. Az imént talált egy egyrészes női fürdőruhát. Latolgatta, hogy hazaviszi, aztán inkább ráhúzta egy kidobott fogásra, és feltette valami réges-régi, ismeretlen rendeltetésű gépberendezés tetejére a kukatároló végében. Úgy néz ki, mint valami bizarr egyházi zászló. Jó magasra tette, úgyhogy valószínűleg ott fog porosodni örök időkre, amíg a szálloda áll, és rövidesen már senki se fogja tudni, mi akar az lenni, és hogy került oda.

40

Másfél hét. Most belekóstolunk, milyen az, amikor valaki megállás nélkül, mindennap robotol. Mint Penge. Besokallunk tőle, a dolog kilátástalanságától, és idővel nekünk is megfordul a fejünkben egy őrülési jelenet.

Egy hét után kezdünk rigolyákat felvenni, ki-ki a maga módján. A koszos felmosóvizet én eddig előírászerűen felvittem a kinti világba, hogy az utcai lefolyóba öntsem, de most a beleöntöm a rámpa alján az esővízgyűjtőbe vagy valamelyik szolgálati helyiségben a falikútba, pedig tudom, hogy el fognak dugulni, aztán majd nekünk kell a bűzös iszapot kipucolni. Ő meg eddig pont fordítva, az esővízgyűjtőbe vagy a falikútba öntötte, de most felviszi a rámpán a kinti világba kiborítani, mert utána csatangol fél órát a környéken. Puma Sneakersében még csak nem is látszik lógós melósnak.

A munkanap végére a szálloda felhőkarcoló lesz, a lépcsőházakban a lépcsők sose fogynak el, akár így húzzuk a felmosófát, akár úgy. Én alulról jövök felfelé, hogy a tetőre érve kámforrá váljak, és az úszómedence szivattyúházából fél órán át bámuljam odafentről a várost. Ő felülről jön lefelé, hogy a mélygarázsba érve bekucorodjon a sarokba, és fél órán át bámulja az autócsodákat.

Az étterem, amely az andalító filmzenére végzett felmosással eddig a nap fénypontja volt, most akadálypályává válik, a lány dallamok pattogó katona-

indulóknak hangzanak, és én már nem szedem össze az asztal alá hullt, por-szívót kikerült reggelimaradványokat, hanem a felmosófámmal rutinosan bepaszszolgom az asztalok vastkos tartóoszlopa alá, mint valami jégkorongos. Ő eleve feladja az akadálypályával való küzdelmet, és a felmosófára támaszkodva magyaráz valamit a pincéreknek-pincérnőknek az étterem túlsó végében. El se tudom képzelni, mivel traktálhatja őket, mindenesetre tátott szájjal hallgatják. Még az is lehet, hogy ultimátumot ad, rapzenét követel.

Már nem igazán hiszünk benne, hogy Penge visszajön. Csak erre a pillanatra várt, hogy mint a mondabeli révész, a kezünkbe nyomhassa az evezőlapátot, és onnantól nekünk kell gályáznunk mindennap, megállás nélkül, ahogy ő eddig. És ettől mintha érzékenyítő tréningen estünk volna át. Én békén hagyom a pókokat a zugokban, bármekkora hálót szőjenek is. Ő nem kergeti el a varjút, amelyik reggelente a tetőtéri úszómedencébe jön száraz kenyeret áztatni. Söprünk, felmosunk, pucolunk, guberálunk és cipekedünk, és közben az jár a fejünkben, hogy ez lehetetlenség, ezt nem lehet csinálni éveken át mindennap, egy ország nem működhet úgy, hogy egy normális fizetés nem elég egy normális albérletre.

Ő adja fel előbb: egyszer csak nem jön többet. Kilenckor megpróbálok rátelefonálni. Nem veszi fel. Tízkor, a hotelszobák szemeteszsákjainak bontogatása közben felhívom Lucát, a menedzsert.

– Nem jött be – közlöm lakonikusan.

– Ki nem jött be?

Püff neki. Most döbbenek rá, hogy a nevét sem tudom. Semmit se tudok róla. Itt, a mélyrétegekben nem szokás firtatni senki előéletét. Ezt muszáj volt megszoknom. Kezdtém gyanús lenni a kíváncsiságommal.

– A társam. A másik udvaros.

– A Levente?

– Az. – Legalább most már tudom a nevét. – A Levente.

– Talán csak késik.

Luca már csak ilyen optimista. Én nem.

– Egyedül nem tudom megcsinálni az éttermet délig.

Ezt Luca is tudja. Kicsit töri a fejét, aztán azt mondja:

– Azért csak kezd el. Mindjárt küldök valakit.

A bungi előtt a felmosóvizet keverem, amikor azt látom, hogy begördül a mélygarázs mellettünk lévő szektorába a fizetésnapokról jól ismert piros Peugeot, és kiszáll belőle egy jóvágású, elegáns fiatalember. Józsi, a főnökünk. Meresztetem a szemem, hogy kit hozott mellém, de nem hozott senkit. Odajön hozzám.

– Nincs szabad emberem – mondja mosolyogva. – Kénytelen leszel beérni velem. Máris átvedlek.

Besiet a bungiba, és pár perc múlva kijön teljes fegyverzetben: hotelcímeres rőtaranypólóban, rőtaranymelósnadrágban, vödörrel, törlőronggyal, felmosófával.

– Ugye, hogy kiköpött udvaros vagyok? – illegeti magát.

A főnök nagyon jó srác. Ő, Penge és a többiek olyanok, mint a főbejárat boltzatát tartó Atlaszok: a vállukon viszik a szállodát.

De nem tudom megállni, hogy ki ne ábrándítsam.

– A cipő – mondom.

– Mi van a cipőmmel? – Néz le meghökkenve a lábára. Ócska félcipő van rajta, rendes esetben valószínűleg a kertjében használja fűnyíráshoz.

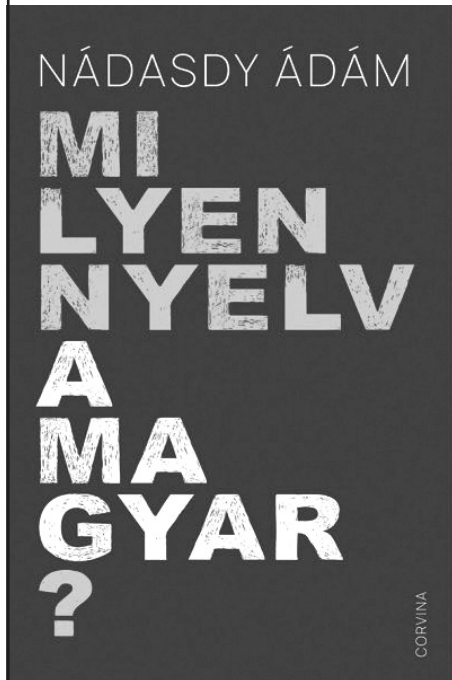
– Egy igazi udvaros márkás edzőcipőben jár.

– Ó, tényleg!

És elgondolkodik. A tekintetét a lábamra szegezi. Rajtam meg elnyűtt teremfocipő van. Azt nézi meredten. Kezdem azt hinni, lebuktam. De váratlanul a zsebébe nyúl, és előhúz egy húszezrest.

– Figyelj, öreg, ne járj ilyen szakadtan. Vegyél magadnak egy rendes munkacipőt.

Szerzőink könyvei

A cégvezető*

Egy életre megpecsételted magad az új nővel. Azt hitted, isten lábát fogod meg, holott épp nem. Azt hitted, senki nem tud veled elbánni, mert átlátsz mindenben, mert te mindig egy lépéssel előbbre tartasz, s mire a többiek odaérnek, a te gondolatod már hetedhét határon túl van, megszerezve magának azt, amit meg akart szerezni. Mindegy, milyen politikai erő kerül hatalomra, te mindig megtalálsz a magad helyét, mindig kikaparod azt, ami neked és a gazdasági vállalkozásodnak kell, épp azt a gesztenyét. Senki nem akadályozhatja meg a cég folyamatos növekedését, még te sem, nem beszélve a munkatársakról, akiktől úgy és akkor váltál meg, amikor és ahogyan a cég szükségessé tette. Eddig együtt tudtunk menni, mondtad annak, aki a legelőjétől melletted volt, és az első lépéseknél elengedhetetlen társad volt, ő hozta például azt a befektetőt, aki lehetővé tette, hogy ez a vállalkozás végre elinduljon, mert alaptőke nélkül nem lehet céget építeni. De mit lehet kezdeni azzal, aki kielégítőnek tartja az aktuális helyzetet, és örökösen azt sutogja a füledbe, sőt mások előtt is mondja, hogy ne kockáztassunk, örüljünk annak, amit elértünk, mert ez nem kevés, és bőséges megélhetést biztosít, olyat, amiről korábban, amikor egy állami vállalatnál dolgozott, álmodni sem mert volna. De az, amit csinálunk, nem a megélhetésről szól, mondtad, mire ez a kolléga, hát mi másról. Ennek a kollégának az a más, amit nevezhetnénk lényegnek akár, a vállalkozás saját megélhetési igényén túl való növekedése, nem volt érdekes. Az ilyentől meg kell válni, mert az ilyen kolléga olyan, mint az öngyilkos nyakára kötött súly, csak húzza magával az egész céget a pusztulásba, és te arcrezdülés nélkül tudtad mondani, ez még a régi irodában volt, egy bérelt lakás Lágymányoson, hogy akkor ma délután pakolhatsz, de a cégre vonatkozó dokumentáció, ugye, marad. Amikor ez a munkatárs azzal jön elő, hogy de hát ezt nem teheted, hisz eddig mindig mindent együtt, és utal arra is, hogy család, akkor azt mondd, hogy ezt nem te teszed, neked az a kötelességed, hogy az amúgy közösen indított vállalkozás akarátát véghez vidd. A korábban a beosztásában és a cégben elfoglalt helyében oly biztos munkatárs összetörve ült azon a széken, amely az összepakolás idejére még az övé volt, de holnaptól egy másik munkatárs foglalja majd el. Aztán pár óra múlva leszegett tekintettel kotródott ki az irodából, nem köszönt azoknak, akiket nem sokkal ezelőtt szinte a barátainak hitt, úgy gondolta, ők is benne vannak abban, ami most történik vele.

Összetört.

Otthon elmosogatott. Hogyhogy, kérdezte a felesége. Van időm, mondta, mert már nincs állása, és elmesélte az igazságtalan kirúgás történetét, benne a te könyörtelenségedet, hogy épp az az ember, akivel és akiért. A feleség

* Részlet egy ősszel megjelenő regényből (a szerk.).

megsajnálta ezt a férfit, s csak este kérdezett rá, hogy meddig lesz ez így, a korábbi munkatárs meg mondta, hogy még nem tudja, de a végkielégítés elég sokáig kitart. A feleség nem szólt semmit, s mikor a férfi közeledett, alvást színlelt, hisz nagyon fáradt volt, mert neki volt munkája, és a mosogatóson kívül minden egyéb dolgot ő csinált a családban. Szóval alvást ő mindig hitelesen tudott színlelni, s egy kis színlelés után már aludt is. A kirúgott munkatárs pedig álmatlan hevert majdnem reggelig, hogy most akkor merre tovább. Néhány órára elaludt, nem a kirúgásról álmodott, hanem egy autóversenyről, bőgtek a fejében a forma egyes gépek, fáradtan kelt ki az ágyból, árnyéka volt csak a kirúgás előtti önmagának. Ez az árnyék csinálta meg a reggeli kávé és a szendvicseket a gyerekeknek. Gyorsan kiürült a lakás, mindenki sietett, csak az árnyék maradt ott egyedül, pizsamában.

Nem, te soha nem tévedsz, mindig tudod, mit kell tenni. Amikor veszélyhelyzet volt, minden hitelezővel meg tudtál állapodni, s amikor valami miatt, épp az utolsóval egyezkedtél, az átütemezést akartad fixálni, mégsem sikerült a megállapodás, kiderült, hogy a teljes cég a legfontosabb ingatlanokkal és eszközökkel már régen egy másik cég tulajdonába került, aminek persze titokban te voltál az alapítója, bár a törvények értelmében a papíron a te neved nem szerepelt. Mire a csődbiztos megérkezett, hogy kivegye azt, ami még kivehető, már csak egy raktárhelyiség volt néhány ócska bútor darabbal. Hát a többi érték, kérdezte a csődbiztos. Ez maradt, mondtad, ebből látszik, hogy ez a vállalkozás tényleg csődben van. A körmére nézünk ennek a problémának, mondtad a csődbiztos, hogy nincs-e itt valami törvénytelenység. De téged nem kell féltetni, meg vagy kenve minden hájjal, aztán persze a csődbiztos is meg lett kenve, ha nem is hájjal, hogy ne verje a nyálát, hogy nincs elég bevétele az eljárásból. Mindenki egyszerűen működik, különösképp a csődbiztosok.

44

Nem, a te agyadon senki nem járhat túl, mert az olyan agy, ezt állítottad magadról, amit korábban már mondtam, hogy olyan agy, ami mindig egy lépéssel előbbre jár. Te olyan vagy a pénzügyek terén, mint egy felfedező, havonta kiáltottad el magad, hogy PÉNZ! Pénz van a láthatáron! És Kolumbusz három hajója, amely háromból legfeljebb kettő nevére emlékszel, vagy csak egyre, amit megénekelt egy diszkózenekar a hetvenes években. A Santa Maria és két, többnyire ismeretlennek tekinthető társa (egyébként a Nináról és a Pintáról van szó) máris megközelítette a partokat. Kiirtottad az indiánokat, mert azok olyan hülyék tényleg, hogy nem is kell célozni, eleve a lövedékek elé vetik magukat, és a végén csodálkoznak, hogy egy rezervátumban kötnek ki, ahol az államtól kapott alamizsnán élhetnek életük végéig, vagy olyan adósság sújtja őket, frankalapú hitel, amit még az unokáik sem tudnak visszafizetni.

Engem senki nem verhet át, gondoltad, én Kolumbusz vagyok, Cortéz, aki megdöntötte az Azték Birodalmat, Pizarro, aki meghódítja az inkákat, holtan olyan hülye vagy, hogy a legócskább hazugságoknak bedóltél, amikor az új nő, így mondtad később, belepecsételte magát a szívedbe, pedig csak megpecsételt egy életre, miként a vágómarhákat pecsételik meg. Bedóltél, hogy nem fekszik le veled, mert ő nem akar egy házasság szeretője lenni, hogy

benne van ilyen morális mérleg, ő nem akar egy másik nő életének elveszejtője lenni, ő is nő, és átérzi, hogy mit érezhet az a nő, akivel így bánik el egy szerető. Ha még fontos az a kapcsolat, akkor maradjon, mert a házasság az mindent felülír, ő nem akar elhagyott gyerekeket és elhagyott feleséget maga mögött. Ki tudna jövőt építeni mások fájdalmára, hát ő biztosan nem, mégiscsak van az emberben egy erkölesi gát, mondta, mintha bárkinek is az elhagyottak közül az fájna jobban, ha a férfinak szeretője van, s nem az, hogy el lettek hagyva.

Te helyeseltél, hogy ez mennyire így van, és hálás vagy azért, mert ez a pecsét, ami örökre megbélyegzett, így gondolkodik, mert észre sem vette a csalafintaságot, ha lenne érzésből osztályzat, te még a pótvizsgán se mennél át. De az érzést nem osztályozzák, mert készsége, mint a rajz és az ének, na, azokban sem jeleskedtél, mert az ilyesféle dolgokat már gyerekkorodban is értelmetlennek tartottad, legfeljebb a műgyűjtés, mert abban van egy pénzügyi modell is, mint az ingatlanok esetében, azt kell előre tudni, hogy melyik környék értékelődik fel, és ott vásárolni, a felértékelődés után eladni, a busás hasznot zsebre tenni, helyesebben újabb vásárlásokra fordítani. A műtárgy-kereskedelem, az igen, szarér-húgyér venni Munkácsyt, és eladni horroráron, de rajzolgatni vagy idióta népdalokat, hogy szánt a babám csireg-csörög sejhaj a járom, elszolmizálni, hát tényleg mekkora ökörség.

Annyira örülök, hogy ilyen vagy, mondtad, és vágyakozva néztél, amely nézés már idejekorán jelezte, hogy csapdába estél. Valamint, folytatta az erkölcsileg makulátlannak mutatkozó titkárnő. Valamint, nem akar egy olyan férfiközpontú rendszer szolgálatába állni, ahol a férfiaknak tulajdonképpen mindent szabad, akárcsak minden felelősséget mellőzve, egy nőt megcsalni, egy másikat pedig visszaélni az életével, évekig lekötöni, s ellehetetleníteni számára a normális párválasztást. Azt én sem akarnám, mondtad, és mindent elhittél, még a kötőszavakban is igazságot láttál. Valamint, olyan, ahol, tulajdonképpen. Nem néztél rá, hogy hány éves, harmincnégy, és nem kolostorban töltötte az éveit, hogy ott volt már az egyetemen az a játékgyártó, aki kreatív játékokat eszel ki és gyárt, s lepi el ezekkel a játékokkal az igényes nyugati polgárság lakásait. Mert most minden kreatív, ami nem kreatív, az már jobb, ha nem is létezik. Az Európában felnövekvő gyerekek számára már semmi kihívást nem jelent az élet, hisz minden olyan biztonságosan működik. Mikor volt már háború, senki nem is emlékszik. Szóval kénytelenek a nyugati lakók a játékok terén kitalálni olyan leleményes eszközöket, amelyek megmozgatják a gyerekeik agyát, mert különben biztos, hogy alulmaradnak a mindennapi életben maradásért küzdő keleti és közkeleti lakossággal szemben, s így nem pusztán biológiailag veszíti el Európa a csatát, amit már jó régen elveszített, hanem intellektuálisan is, s végül még az illegális bevándorlást is a valahai bevándorlók leszármazottai fogják ellenőrizni, s esetleg kitoloncolják a bevándorlás ellenzőit, s az idegen kultúrák ellenségeit ősi lakhelyükről, amely lakhelyet egyébként illegális bevándorlóként foglalták el ezer vagy ezeröttszáz éve, lerombolva egy fejlett birodalmat, kitoloncolják őket egy afrikai éhség- vagy háborús övezetbe, hogy ott bizonyítsák be a felsőbbrendűségüket.

A játégyártónak nagyon ment az üzlet, csak szórakozásból tanított az egyetemen, legalábbis ezt mondta, de valójában azért, hogy új nőket szedjen össze az aktuális tanévhez. És ez neki mindig sikerült, pedig már hatvan volt, de még mindig akadt egy szerencsétlen majdnem gyerekkorú lány, aki megmentőt látott benne, olyat, aki kiszabadítja a családi terror, s itt különösen az apára gondolt, fogságából, vagy épp megszabadítja az apa hiányából adódó lelki sérüléstől, holott ez a lány is, mint a korábbiak és a későbbiek is, csak egy aktuális díszítmény volt a játégyáros életén. Milyen öröm élni, mondta a játégyáros, a Pozsonyi úton mentek, a nap hét ágra épp, mintegy visszatükrözve a játégyáros hangulatát. Ennyire egy húron pendült a mindenséggel. Nagyon szerette a finom ételeket, a jó éttermetek, és úgy evett, olyan kicsattanó gyermeki boldogsággal, amitől még egy indiai éhezőnek is elmegy az étvágya, inkább beáll szerzetesnek Varanasiban, és csontsoványan egy életen át nézi étlen a Gangeszt, hogy miképpen sodorja el az életek maradványait, az elégetett tetemek porát az Indiai-óceán irányába.

Undorító látni egy ilyesfajta örömet, s ha még hozzáteszi magyarázatnak a gyerekkori éhezést, akkor az egésztől tényleg csak hányni lehet. A gyerekei meg is szakították vele a kapcsolatot, s nem azért, mert elbánt az anyjukkal, akit a játégyáros működése sodort az alkoholizmusba, kerül-fordul, a rendőrségre kellett menni érte vagy valamely egészségügyi intézménybe, ahová eszméletét veszve szállították, tele zúzódásokkal, sokszor letépett ruhában, amiből olyan testrészek is kibuggyantak, amely testrészeket illetéktelen szemek elől épphogy takarni szereti az ember. Emiatt is megszakíthatták volna vele a kapcsolatot, de valójában nem emiatt szakítottak vele, mert az ő anyjuk nem lett alkoholista, vagyis alkoholista lett, de nem kóborolt az utcákon, az egy másik anyuka volt, akit végül a gyerekei a lakásában találtak agyonverve, mert a legutóbbi élettársa így gondolta bizonyítani a szerelmét. Az ő anyukájuk otthon ivott, s csak estére részegedett le, s persze nem is lett elhagyva, mert a játégyáros mindvégig megóvta a házasságát, nem azért, mert szerette ezt a nőt, mert pont nem szerette, hanem a szakításokkor, mindig hivatkozási alap volt, hogy nem teheti meg, hogy elhagyja azt a nőt, aki feláldozta érte az életét. És elkezdte ecsetelni, hogy ez a feleség mennyi mindent tett érte, lemondott például, s itt mondott valamit, amiről lemondott, például a külkereskedői karrierről, ami várt volna rá, meg kibírta azt is, amit, és itt mondott valamit, amit kibírt, mondjuk szegényebb éveket, amikor, most persze furcsa elképzelni, de a játégyáros is gyakorta volt rosszkedvű és durva a családjával. Mert hát azért nekik sem ment mindig ilyen fényesen, volt vagy tíz év, amikor be kellett osztani, meg a hónap végén kölcsönkérni, meg a nyári számlákat őszre napolni. Úgy mondta, olyan sodró lendülettel, ahogyan evett, és akkor sem hagyta abba, amikor az épp lapátra kerülő szerető könnyek között mondta, hogy nem érdekel a feleséged, minden feleséget utálok, de a tiédet utálok a legjobban. Sírt, mert azt gondolta, hogy ő soha nem lesz feleség, akiért egy férfi dob egy fiatalabb, jó adottságú nőt, holott ő is az lett, s akkor megtudta, milyen érzés egy olyan férfival együtt élni, aki elviszi ugyan nyaralni, de legszí-

vesebben kilökné, mondjuk Velencében, ha épp ott vannak, a vaporettóból a csuklójára lakatolt gurulós bőrönddel együtt. Nem, a gyerekek a jóízű zabálástól irtóztak, így mondták, ez nem evés, ez zabálás, bár, ha nem az apjukról lett volna szó, bizonyára nem tartották volna annak, de pont az apjukról volt szó.

De hát, mondta a játékgyáros az undorodó gyerekeknek mosolyogva, na, és ekkor jött a mondat a gyermekkori éhezésről, felsorolva olyan ételeket, amelyeket ma már csak a reform- és környezettudatos táplálkozás elvadult hívei tartanak emberi fogyasztásra alkalmasnak, akik meg vannak győződve arról, hogy a szegénység az egészséges étrend kialakulását hozta a régi korok emberének, nem tömték teli magukat hússal meg mindenféle olyan táplálékkal, ami tele van káros, szintetikus anyagokkal, ízfokozókkal, mesterséges színezékekkel és állagjavítóval, nem, akkor még tudták, mi az, hogy helyes táplálkozás, bár az átlagéletkor, de ezt hiába is mondanánk ellenérvként, mert rögvest előjönne a csecsemőhalálózással, hogy amiatt volt alacsony, amit már az egészséges táplálkozás sem tudott korrigálni. Az apa elkezdte a de hát gyerekkoromban mondatot, amely mondatot a gyerekei már kívülről tudtak, pedig mindent elkövettek, hogy egy életre kitöröljék az agyukból. Apu, ez már tényleg mindennek a teteje, mondta a fia, visszataszító, amikor egy gazdag vállalkozó a jóllakottságtól kicsattanó arccal arról beszél, micsoda szegénységet kellett megélnie gyerekként, mert zsidók voltak, és gettó, egy lakásban nyomorogni megannyi vidéki rokonnal, összebújva éhesen rettegni, hogy egy korabeli rendfenntartó nem rúgja-e rájuk az ajtót, hogy végezzen velük, vagy épp gazdagok, mágnások és arisztokraták voltak, akiket a kommunisták kitelepítettek a Hortobágyra, na és még meghallgatni azt is, hogy ebben a sanyarú helyzetben is mennyire meg tudták őrizni a tartásukat.

Az arisztokraták és a mágnások tartása, annak örökös felemlegetése időnként több nyelven is, az olyan, hogy tényleg úgy érzi magát az ember, hogy már csak az arabok tehetnek rendet ebben a világban, hogy már csak az arabok képesek befogni a pofájukat azoknak, akiknek mindig is jól ment, s ha néha-néha egy kicsit megbotlott az életük, hát azt akkor évszázadokig felpanaszolják, hogy a király elvett tőlük egy várat, pont azt, amit a legjobban szeretett a család, vagy a Tanácsköztársaság alatt a falusiak rájuk gyűjtötték a kastélyt, még szerencse, hogy épp egy másikban húzták meg magukat, így aztán csak a cselédség égett meg. S amíg a sanyarú sorsukat ecsetelik, eszükbe sem jutnak azok, akiknek egész életükben a Hortobágyon kell élniük, és már ezer éve ott élnek, már a honfoglaláskor eldőlt a sorsuk, és még ezret fognak ott élni a leszármazottaik, mert a Hortobágyon nincs olyan ingatlan, ami cserearányos lenne egy városi ingatlannal, pláne egy fővárosival, sem pedig olyan tudást nem lehet szerezni, aminek birtokában eséllyel indulhatna egy hortobágyi szegénylegény a budapesti bulvárok világában. A népmesekutatók még azt is kimutatták, hogy a népmesék királyi palotája nem más, mint a nagygazdák háza és udvara, hogy egy igazi szegény, még a mesehősök közül való sem tudott akkorát álmodni, mint az igazán gazdagok élete.

Ha nem vagy vándormadár, akkor a Hortobágyról biztosan nem tudsz elköltözni. A hortobágyiak mindig hortobágyiak maradnak, s ha néha egy vakmerő közülük fellopakodik a fővárosba, azt aztán úgy megalázzák a fővárosi lakosok, hogy egy életen át gyűlöl mindenkit, akivel ezentúl együtt kell élnie, s csak a pillanatot várja, hogy bosszút állhasson a sérelmeiért. Ezért törtet egyre nagyobb befolyás elérésére, hogy majd ezt a befolyást arra használja, hogy megbüntesse azokat, akik megalázták őt, vagy potenciális lehetőség volt bennük, hogy megalázzák, bár nem tették. Egyáltalán nem gondol arra, hogy azért nem tették, mert nem volt bennük ilyen szándék. Meg van győződve arról, hogy lehetőségük nem volt rá, mert előbb lett befolyásos ez a hortobágyi ember, mint hogy megtehették volna. Az új munkatársak felvételekor csak azokat vette számításba, akiknek vidéki felmenőik voltak, a többiek teljesen esélytelenek voltak egy állásinterjún. Oda sem figyelt, miről beszélnek, ha épp bent volt, s nem bízta a vidéki, amúgy kesztölci származású háeresre a feladatot, aki persze egyáltalán nem volt kesztölci, csak a szülei költöztek oda, mikor az egyik rokon ügyvédi segédlettel kiiktatta őket a családi örökségből. Sajat erőből nem tudtak megfelelő budai ingatlanhoz hozzájutni, s végül Kesztölc mellett döntöttek, ahol aztán házat építettek, de először egy óriási kerítést, hogy a később elkészülő ház ablakából ne látszódjon ez a rendkívül jó adottságú és ezeréves történelmi múltra visszatekintő falu, ahol szinte késsel lehet vágni a nyugalmat. Ezt a lányt, egyedüli gyerek volt, arra nevelték, hogy vissza kell jutni a fővárosba, mert a vidék az olyan, hogy vidéken van, akkor is, ha csak húsz vagy harminc kilométerre van Budapesttől. Már a főváros határát átlépve, akárcsak egy lépéssel, minden más, és ők azt a másságot semmiképpen nem szeretnék öregkorukra, épp elég nekik, hogy a buzikat el kell fogadni, meg a cigányokat. Szóval ennek az egyetlen lánynak az a feladata, hogy visszatelepítse a családot, s ezalatt önmagukat értették, a fővárosba.

A játékgyártó csak habzolt tovább, az a nő pedig, aki most rajtad a pecsét, de akkor még a játékgyártó martaléka volt, mert az idő halad, és lejárt az az egy év, ami rá volt szánva a játékgyártó részéről. Ez a nő most álmélkodva hallgatta a fogak őrlésének hangját, a cuppogásokat, nézte azt a felszabadultságot, hogy akár kézzel is beletúrt a tányérba, esetleg az ujjával a szájába matatott, és a fogai közül maradékokat bányászott ki, amiket lecupantott az ujjá végéről, s kis rágómozgást követően bejuttatott a nyelőcsőbe. A nő, aki itt még fiatal egyetemista lány, egy vidéki városból származott, olyan családból, amely soha nem járt étterembe, ha igen, akkor mindig az étlapot lesték feszülten, főként az apa, persze csak az árakat, s nem úgy választottak ételt, hogy ezt a szarvasgombás szűzermét szívesen megenném, de kár, hogy elfogyott a Wellington-bélszín, hanem hogy mi van a legkisebb ár mellé odaírva. Rántott sajt. Na, az jó lesz a gyerekeknek, ugye, mondta az apa, és tényleg jó lett, mert más nem volt ebben az árfekvésben. Aztán még órákkal az ebéd után is arról beszéltek, mármint az apa arról beszélt, hogy ez egy rablás, ami az éttermekben folyik, ha mindezt boltban venné meg, mennyivel olcsóbb lenne, s akkor elmondta, hogy egy közeli helyen most leárazták a trappista sajtot, s ha akkor vett volna, több rántott sajtot ehettek

volna, és persze jobbat is, mert mennyivel jobb az, ami otthon készül, mert abban a bundában a sajtön kívül benne van a szeretet is, amit az anya érez a gyerekek és a férje iránt, amikor épp panírozza, aztán a forró olajba helyezi a sajtdarabokat.

A lány ott ült ebben a méregdrága étteremben, és nézte, hogy milyen kicsattanó örömmel eszi a férfi az ebédjét vagy épp vacsoráját. Ő csak salátát evett, mert meg volt győződve arról, hogy a férfi nem fogadná el, ha egy plusz deka megjelenne a csipőjén, s emiatt neki élvezetben inkább csak a férfi élvezete maradt. Ropogtatta a zöldféléket, mert ez egy olyan hely volt, ahová egyenesen a szántóföldről hozták a mezőgazdasági termékeket, annyira frissek voltak, gyakorta repülővel, mert rukkolát például jobb volt egy mediterrán termőföldről szállítani. Néhány törmelék odaragadt a salátástál oldalára, nem tudta a villával felszedni. Ült abban a kicsit savanykás dresszingszagban, nézte a férfit, végre elfogyasztotta az ételt, a saftot még egy darabka kenyérral ki is törülte, megteheti, mert elég gazdag ahhoz, hogy bármit megtegyen, s akkor, a kenyérfalat lenyelése után jött elő azzal, hogy ő nem tudja és nem is akarja elhagyni a családját, ugye erre nem is tett utalást. Csak a játékok terén volt kreatív, szakításkor mindig ugyanazt mondta már évek óta, persze mindig másik nőnek, így aztán ez a mondanak a nőnek egyszeri és megismételhetetlen volt. Mondani kell, mert jön a nyár, és nem lehet együtt futtatni a családot meg a nőt. A nyár e téren pihenőévszak. Jó, néha egy-egy régi kapcsolat feltűnik azok közül, akik érzelmileg nem tudtak egy életen át leszakadni a játékgiártóról, mert ez volt az igazi fegyvere, az érzelmi kötés. Bár mindig üres mondatokkal kápráztatta el a hallgatóit, mert a játékgiártáson és az ehhez kapcsolódó üzleti tevékenységen kívül semmihez nem értett, ezt azonban képes volt látványos mondat- és gondolatimitációkba burkolni. A tanítványok le voltak nyűgözve, hatalmas igazságoknak látták a hatalmas semmit. Felfedezték magukban a hiányszorongást, amit az anyjuk nem kielégítő szeretete okozott, s hogy vágyaik, hogy ezt a hiányszorongást leküzdjék, valójában a lehetséges szabadsága és korlátja is az életüknek. A játékgiáros rendkívüli módon vonzódott az ellentétekhez. Az igazság egyszerre van és nincs, kezdte egyszer az előadását, a szerelem egyszerre kiteljesülés és bezáródás. Amikor egy-egy mondatot igazán jól eltaláltak vélt, megállt, s mintha ő is elgondolkodna, az arcát kicsit az ablak felé fordította, rézsút megemelve, ha épp besütött a nap, akkor be is csukta a szemét, kicsit napoztatta a szemhéjait, amit belülről festett aransárgára a nap. Aztán e termékenynek látszó másodpercek után megszólalt, hát igen, épp ebben rejlik a gondolkodás gátja, és itt nem bírta volna abbahagyni, így hát hozzáfűzte, s persze egyben a szabadsága is. Mert bármiről gondolkodhatunk, ám ez a gondolkodás soha nem juttat bennünket nyugvópontra, mert nyugvópont mint olyan, tulajdonképpen nincsen. És egy diák sem mert visszakérdezni, hogy tanár úr, a nyugvópont mint olyan, az milyen. Egy fiú bepróbálkozott egyszer, hogy miképpen lehet valami egyszerre önmaga és önmaga ellentéte, de a többi diák leugatta, hogy mit kötekszik, hány értékes mondat marad ki a mai órából amiatt, mert ő közbeszólt, és felesleges gondolatok felé irányította az előadót, aki erre persze azt

mondta, hogy a gondolatok egyszerre feleslegesek, s valójában hasznosak is, csak a hasznosságukat most épp nem látjuk, vagy látjuk, csak nem tudatosul bennünk, s hogy a gondolkodás persze még nem tudás, ahogyan a tudás nem bölcsesség és a bölcsesség nem szeretet, s a szeretet nem azonosság a léttel. És hogy ebben még Pál apostol is téved, s elmondta, persze hibásan, az idevonatkozó idézetet, ami mindenkinek már a könyökén jön ki, kivéve, ha a játékgyáros mondja.

Egy-egy régi kötés még feltűnt a játékgyártó életében a nyári hónapok alatt, de azt lehetett működtetni, mert csak alkalmi találkozás volt, két nyaralás között, az Adria és a Balaton között időben félúton. Egy nap vagy csak egy délután. A régi nők már gyerekek mellől jöttek el, egy csomóan külföldön éltek, oda menekültek az egész életüket meghatározó szerelem elől, amely szerelem mégis mindörökre megmaradt, mint emlék és afféle menekülési remény a fejükben, s amikor nyáron hazajöttek, hogy meglátogassák a szüleiket, akik persze boldogok voltak, hogy végre látják az unokákat, és ügyetlen angollal, s a *Bóbita* című Weöres Sándor-gyerekversgyűjteménnyel próbálták ez alatt a hónap alatt megerősíteni az unokáik szívében a státuszukat, hogy majd amikor nem lesznek, akkor tudjanak arra gondolni, hogy milyen aranyos nagymamám és nagypapám van Budapesten, meg hogy bóbita bóbita táncol. Mi az a Bóbita, kérdezték az anyukájukat, mikor már visszatértek a külföldi lakhelyre, az anya nem tudott válaszolni, azt mondta, egy olyan dolog, ami táncol.

50

A nagyszülők minden pillanatot szerettek volna az unokákkal tölteni, az anyát szinte teljesen kizárva a gyerekekkel való kapcsolatból. Ennyi azért jár nekik, a család nélkül töltött tizenegy hónap után, mert azt azért mégsem nevezhetjük családnak, hogy ingyenes internetes vonalakon társalognak hetente kétszer, s ha a lányuk megunja, akkor csak annyit mond, hogy rossz a kapcsolat, és szétnyomja, a gyerekek meg nem akarnak odajönni, mert attól félnek, a nagymama elkezdi énekelni a *Bóbitát* olyan átszellemlélt hangon, amilyen hangot csak az ijesztő filmekben lehet hallani, nem azokban, ahol halomra lövik a ninjákat, borgokat és klingonokat, mert ott rendes harc folyik, hanem a szellemesekben, ahol suttognak éjszaka a falak meg a bútorok. Ilyennek képzeltek el a cukrosnénik hangját, mert abban a skandináv országban, ahol ők éltek, már vannak cukrosnénik is, sőt, főleg azok vannak, olyan magas szintre jutott a nemekről való gondolkodás.

Ez az egy hónap minden nyáron bizonyította a lányuknak, hogy de jó, hogy Nyugatra szökött, a szüleit egy éven át nem lehetne kibírni, még mindig olyanok, mint voltak gyerekkorában, hogy tényleg teljesen leuralják minden idejét, örökösen jótanácsokkal látják el, s hiába mondja, hogy anyu, apu, az év maradék tizenegy hónapját is leélem valahogy. De hogy, mondja erre az apja, s nem restelli kifejtetni, hogy valójában csak az az egy hónap érvényes hónap az évből, amit itthon tölt, a többi egy káosz, mert az ő lányuk mindig is alkalmatlan volt mindenfajta otthonépítésre. Úristen, mi lehet ott, s hogy csoda, hogy ezt a férje egyáltalán kibírja. Nem is sejtették, hogy már régen nem bírja, s iszonyodik a nőtől, akivel képtelen együtt tölteni intim időt, mert örökösen arra gondol, hogy azzal a kezével nyúl hozzá, amivel

a kutyáit simogatja, mert kutyái is voltak a hazáját a szülei miatt elhagyó nőnek, amely kutyák, a férfi megnevezésében dögök, nemcsak büdösek, de hangosak is voltak, telejárták a lakást olyan lábakkal, amelyekkel korábban más kutyák ürülékében tapostak. Nem, ő ilyen körülmények között képtelen az intimitásra, mondta, értve alatta a testi kapcsolatot.

Persze azt elfelejtette mondani, hogy valójában ez a probléma, ami egy harmincas férfinak mégiscsak probléma, meg lett már oldva egy lengyel felszolgálóval a kávézóból, akivel már csak a nyelvi nehézségek miatt sem lehet túl sokat beszélgetni, s emiatt még nagyobb tér nyílt a testi közösségvállalás számára. A lengyelek nagyon odaadó nők, gondolta ez a férj hazafelé menet a lengyel nőtől, aki valójában ukrán volt, s emiatt volt odaadó, mert a lengyel nők épp nem odaadók, legfeljebb akkor, ha mindig az történik, amit ők akarnak. A férfi még akkor is az együtt töltött órák történéseit lajstromozta, amikor a kutyákat arrébb rugdosva bement a lakásba. Érdekes, még két óra se volt, és mennyi minden történt, hogy hogy is van ez az időmúlás, hogy tulajdonképpen ez az, amiről Einstein beszélt, hogy relatív. Szerinted, kérdezte a feleségét, az idő egyénileg múlik? Mi van? Hogy nem az évek száma fontos, hanem hogy belül mi zajlik? Ez mit jelent, kérdezte a feleség, aki a budapesti nagyszülők szempontjából lány, hogy összejöttél egy kamaszlánnyal. Nem, mondta a férfi, én egy kamaszlánnyal soha nem tudnék, s tényleg igazat mondott, mert a lengyel, valójában ukrán pincérnő már elmúlt húsz, és életkoránál érettebb is volt. Ez is azt bizonyítja, gondolta a férfi, hogy az idő tényleg viszonylagos, aztán a házasságára gondolt, amit örök életre kötött, de rájött, az is viszonylagos, s hogy nincs értelme semmihez sem ragaszkodni, ha minden viszonylagos. Mekkora fej volt ez az Einstein, mondta, s el is határozta, hogy elolvassa tőle a *How I See the World* című könyvet, mert abban, gondolta, nincsenek képletek, szóval meg lehet érteni.

Nem kéne az életemben vájkálnotok, mondta a lány a felpaprikázott apának és anyának, pláne, hogy milyen a házasságom, és különben miért, a tiétek milyen volt. Mi leéltünk együtt egy életet, mondta az anya, és most még jobban szeretjük egymást, mint régen. Tényleg, az anyád, mondta az apa, hozzád képest, hát szinte rendmániás, és még így is vannak problémáim, azért néha csak kifogyok alsógatyából. Hagyjuk, apu, mondta a lány, nem vagyok már gyerek. Hiába menekülsz el, mondta az anya, amikor a nő végül azt mondta, hogy ő inkább elmegy most, és itt hagyja a gyerekeket. A gyerekek nem merték mondani, hogy mami, vigyél magaddal minket is, féltek, hogy megharagudnak rájuk a nagyszülők, és még több érthetetlen verset olvasnak fel nekik bosszúból. Hiába menekülsz, mert ez akkor is így van, mondta az anya, és örült, hogy megint egyedül maradnak a gyerekekkel, s átélhetik, hogy ők a szülei ezeknek a kicsi és aranyos lényeknek, s később, a lány távozása után úgy mentek le a játszótérre, mintha apa és anya volnának. Biztonságos és kreatív játszótér volt, apa és anya, és ők tényleg azok voltak, csak épp nem ezeké a gyerekeké.

A nő rohant a volt szeretőhöz, hogy kiheverje néhány alkalom során a férjétől elszenvedett fájdalmakat, és sérelmeket, mert azért csak sejtette,

hogy egy harmincas éveiben levő férfi valahol ki kell élje a szexuális vágyát, s ha ez nem otthon van, akkor kizárásos alapon csakis máshol lehet. Rohant a játékgyároshoz, akinek egyébként volt némi köze a biztonságos és kreatív játszótérhez, ahová a nagyszülők a gyerekeket vitték, ötletgazda volt és tanácsadó egy bizonyos összegért, mert ugye, ki dolgozik manapság ingyen. A szülei elől menekülő kétgyerekes anya lelkesen vetette magát a karjai közé, into your arms, oh Lord, és nem vette észre, hogy ez a szerető kedvetlenül vonja be az ágyba, amikor a ruhákat magáról már ledobálta. A játékgyáros férfiként nem tudott úgy működni, mint működött tíz vagy húsz éve, de nem számít, mert a nők mindent elfogadnak szerelemből, még azt is, ami valójában elfogadhatatlan.

Egymás mellett feküdtek meztelenül, a férfi simogatta a nőt, mert a keze még a régi volt, bár néha a rossz tartástól be szokott a nyaka állni, de attól csak vezetni nem tud, a nő még jöhet. Simogatta, és arra gondolt, hogy milyen jó, hogy a simogatás is elég, már ereje sem volna teljes testmozgással végigcsinálni. A fizikai erőfeszítés nyomása alóli felszabadulás mégis vitt némi örömet a férfi működésébe. Ezt a nő persze félreértette, s a valahai szerelem maradványának érezte, hogy biztos jöttek más nők, de a játékgyárosnak mégiscsak ő volt az igazi. A férfi érezte, hogy a végéhez közelednek, egyre lelkesebben simogatott, és simogatás közben önkéntelen megerősítette egy újabb évre a kötést. Olyan a kezéd, hogy nincs ilyen keze senkinek, mondta a nő, ne hagyj abba, most ne. A férfi nem hagyta abba, egyre vastkosabbra simogatta a köteléket.

52

Hálózata volt a játékgyártónak érzelmi alapon szerte Magyarországon és szerte a világban. E hálózat újabb tagja épp az a nő lett, aki később rajtad ragadt, mint *pecsét*, de nyárra nem maradhatott rajta a játékgyártón egyszerűen praktikus okokból. Megtörülte a száját, még egy-két morzsalékot összevakart a nyelvével a szájöblökből, azt is lelkes örömmel lenyelte, s akkor fogott bele a korábban már említett, a családomat elhagyni nem fogom mondatba, ami korántsem volt szellemes, de annál inkább fájdalmas a lány számára. Aztán hogy mégis valami érdekességgel megfűszerezze a mondanóját, kibökte, amit ezekben a nyomasztó percekben mindig szokott, hogy akkor vége a terülj-terülj asztalkámnak, most jöhet a borulj-borulj asztalkám. Ezzel a vicces szójátékkal egyáltalán nem a feszültséget akarta oldani, ez volt neki a belső biztatás, hogy tényleg megtegye, amit amúgy minden biztatás nélkül is megtett volna, valamint ezekkel a játékos mondatokkal szerette volna bizonyítani, hogy nem véletlen lett játékgyártó, nem véletlenül tudott betörni a nyugati piacra, amúgy oktatóként is. Tulajdonképpen kiterjeszthette volna a kapcsolatok rendszerét az ottani diákokra is, de egy barátja felhívta rá a figyelmet, hogy ha ott, mondjuk, egy amszterdami vagy bostoni egyetemen egyszer felnyomják, és a nyugati diákok rendkívül öntudatosak, akkor lehet, hogy nemcsak oktatóként tiltják ki a civilizált világból, hanem a termékei forgalmazását is felfüggesztik. Maradt a hazai alapokra épülő kapcsolatrendszer, de hát végül is ez is nemzetközi lett, az elvándorolt tanítványai és volt szeretői révén, s mégiscsak egyszerűbb magyarul elmondani az ágyban, hogy mi mindennel tudja pótolni a testi hiányosságait.

A játékgyártó ügyetlen és visszataszító mondatokkal tette ki a nőt az életéből, mely mondatok ebben a helyzetben nem tűntek ügyetlennek és visszataszítónak, csak kegyetlenül fájdalmasaknak, s ezen a neked is így lesz jó, meg kereshetsz magadnak egy olyat, akivel tényleg a nulláról tudod elkezdni, mert biztos lesz olyan, mindenkinek jön olyan az életében, meg te tényleg jobbat érdemelsz, ezek a mondatok egyáltalán nem segítettek. De én veled, mondta a lány, s közben csorogtak a könnyei, rá a salátamaradékra. Akkor a férfi megsimogatta, és biztosította róla, hogy szereti és örökre szeretni fogja, de tényleg nem lehet, mert ő nem tud változtatni a helyzetén, s hogy ő a valódi vesztes ebben a történetben, azzal, hogy ő mondja ki, természetesen a lány védelmében, a nemet. És ez nem azt jelenti, hogy őt ez nem tenné teljesen padlóra. Épp ellenkezőleg, őt még jobban, mert már hol is tart az időben. Szóval persze hogy jól néz ki, de hát az életkor mégiscsak tény, s mikor lesz neki olyan csodálatos, ezt a szót használta, amely szó még visszataszítóbbá tette az eseményt, ha valaki kívülről látta volna, hogy ilyen csodálatos nőt nem fog soha az életben találni többet. De kívülről nem látta senki, s ahogy lenni szokott, a lány elhitte a férfi fájdalmát, és elkezdte sajnálni, egészen sokáig sajnálta, és kérte, hogy legalább néha írd meg, hogy mi van veled, mert szeretném tudni, meg én ott leszek, ha mégis tudnál változtatni, gyere. Megírom, mondta a játékgyártó, de soha nem írta meg, mert nyár után az új egyetemi év meghozta az újabb kapcsolatot, s mikor ezt az elhagyott lány észrevette, mert hát a vak is látja, amikor ez a tanár végigmegy a folyosón egy elsős andragógia szakos hallgatóval, hogy mi a dörgés. Szóval meglátta, és megesküdtött, hogy megtorolja nem a játékgyártón, mert rajta konkrétan nem tudta már, hanem általában a férfiakon ezt a csalódást. Többet senki nem fogja kihasználni az érzelmeit és a testét, amely testre most úgy nézett, ahogyan egy koszos rongyra néz az ember. Ki emeli fel ezt a testet, kinek a kezében fog felfényleni az, amivel most még a konyhakövet sem volna gusztusa feltörölni.

Meliorisz Béla

Naplórészlet a bejegyzések idejének elhagyásával

többé nem találok már kedvemre való ölelgetőt
s nem leli bennem társát kinek rajongója lehetnék
pedig mindennek megfizettem az árát
s közben már nyakamon az árnyéktalan évszak is
de jaj mi lesz ha nem akar elmúlni
és az ajtó sem tud majd becsukódni
mi lesz ha szakadatlanul esni fog

*

ha a vimperki benzinkutas lány alakmása volna
bejárhatnánk együtt gyerekkorunk tájait
utazás romantikusabb nemigen lehetne ennél
vagy mint vízzel telt ladikot
hagynánk inkább merülni a voltat
és akarnánk csak a menthető mát
és egymást ahogy soha még?

*

már kezdtem rá úgy gondolni
hogy magánmitológiám alakja lesz
hogy a szerelmes barátság valószínűbb mint az álom
de nyugtalanná tesz hogy valami
értelmetlen lelki akadályfutásba kényszerülhetünk
s végül mindketten maradunk majd önmagunk társa
de semmit sem tudok semmit csak azt
hogy az egyre mélyülő bizonytalanságban
már az aratási idő színeiben a nyár
s hogy jó ideig nem fogom tudni kiverni a fejből
s hogy talán nem is akarom

Jött és nem

jött az ember
jött a téli lámpafényben
de nem is volt igazán jól látható
hogy tényleg jön-e
talán állt egy darabig
szívta a cigarettáját
vagy lassan távolodott inkább
mígnem egyértelmű lett hogy jön
jött és nem mondta
hogy körtefa vagyok
ilyenmi meg sem fordult a fejében
de jött és csak annyit mondott
a kurva életbe abba
a jó kurva életbe

Berényi Klára

Tavaszi dal

Halott a fagy, miséz a Nap, a szél temet,
Tavasz, te szép, peték feszítik fészkeket,
miért e buzgalom, ha ifjú szép korom,
lehányt cipő csupán e kurva téltoron.

Cinderella

Az utolsó dió, mit feltörök,
Szidj, Apa, cigizek a sutban.
Itt nincsenek szentek, sem ördögök,
Angyalt is magamnak hazudtam.

Nincs aranyruhám, ez egy vak dió,
Mért hittem, Apa, a mesékben?
Elhittem neked azt, mi rossz, mi jó,
És éjfélkor mindig leléptem.

Mégis mit kéne szétválogatnom?
Csak konkolyt dobálok az égre.
Amputált gyerekszív, fáj a fantom,
Mondd, Apa, minden jó, ha vége?

Bakos András

Füge

Nem lehetett minden fügét megenni,
nagy, sűrű fa, terítve állt alatta.
Szeretem. Nem volt még előttem ennyi,
nálunk, ha van, harminc forint darabja.

Nézhettem, hogy a darázs is harapja.
Az ökörszív-paradicsom – repedt ki.
Együk nyugodtan azt is – így a gazda –,
csak a miénk. Alig győztük leszedni.

Búvárszemüveg, ott hagyták a parton.
Szemcsés természetfilmen vállam, arcom,
merülök, ahogy még sosem, lazán.

Lehet, e luxus itt az őshazám.
Testvéri ritmusok; ahogy szívem ver,
a fügék tottyanása, és a tenger.

Mártély

A holtág nem fagyott be teljesen,
az összegyűlő vízimadarak
törik a hártját. Szép nagy lék maradt,
sötét vese a drómfelvételen.

Úgy látszik, csak pancsolnak ott, de nem:
úszniuk kell, hogy maradhassanak.
A jég alatt hínár, sulyom, halak,
menedék, ennivaló odalenn.

Kenyeret tör – nem tudja, mit csinál –
a természetfotós. Beszórja, vár.
A récék jönnek rá, mindet szeretnék.

Ez a gyöngéjük. Angyalszárny-betegség –
de végre kinn vannak, egész közel,
lehet fotózni. Nem repülnek el.

Oláh András

sohasem késő

idegen napok hidege ébreszt
szomjasan vonagló sztetoszkóppal
dacol szapora pulzus elfehéredő arc
– érthetetlen: tegnap még a méregtelenítés
utolsó fázisát ünnepelted s már-már
összebútorozott benned a bizakodás és a vágy
most mégis hátrálni kell visszavonulni
új diétába kezdeni... retirálni elcsukló
tagadásba vértelen nászba szomjúságba
szorongsba kikezdhethetlen maradásba

*

félszegen csoszogunk görnyedt hátunkat
egyenesíteni próbáljuk hogy daliás
időket álmodhassunk magunk köré
tömény eufóriát... akklimatizálódunk
hogy aztán fellármázzalak újra
s a befelé burjánzó megalkuvások közül
kiszabadulva hirdessek új esélyt
igényt az egymásba kapaszkodásra
mert sohasem késő a kiárusított élet
számlatömbjéből kitépni egy lapot amelyre
felírtak s amelyen még én is ott vagyok

Fernweh*

Teplán Nóra munkáiról

*Félreérted a tényeket, az ítélet nem egyszerre jön,
az eljárás maga válik lassanként ítéletté.*

Franz Kafka: A per

Az elvágódás nem mindig térbeli, és nem is mindig időbeli. Néha határozott iránya sincsen, hanem helyette a kiindulási pont, az „itt és most”-ból történő szabadulás számít. Azonban éppen ez a megfoghatónak tűnő pont, a jelen az, ami valójában mélyen problematikus, szinte önálló labirintus; hiszen az adott pillanat mindig terhelt a múlt emlékeivel, és magában hordozza a jövőt. Teplán Nóra munkái ennek az érzésnek a lenyomatai, szürrealisztikus, fotószerű dokumentációi a kései kapitalizmus egzisztenciális krízisének.

A *Mémoires* sorozat egységben próbálja megjeleníteni ezt az érzést. Az elhagyott tengerpartról készített analóg fotók távolról Caspar David Friedrich festményeit idéznék, a *Szerzetes a tengerparton*t, egy olyan világban, ahol már az a kevés transzcendencia is elveszett, ami még a 19. században is jelen volt. Ezeken a képeken nincs szerzetes és nincs értelmezhető keret, a tengerparti látványt aszimmetrikus paszpartu fogja körbe, ami kizökkenti a nézőt és eltünteti a középpontot. A *Jegyzetek* kollázsok ugyanilyen hatásúak. Kibillentik a nézőt, az egymás mellé helyezett elemek éppen annyira állnak össze egy kép-pé, hogy folyamatosan felfedjék saját szerkesztett mivoltukat. Magányosan álló fatörzsek sivatagi tájban, utak, csermelyek és sziklák folynak egymásba, fenyőerdő és ködbe burkolózó táj, de az egyes elemek hiába kerülnek egymás mellé, mindig megtartják önállóságukat és megközelíthetetlen zártságukat.

A grafikákon kívül a sorozat része egy szoborcsoport is, ami négyzet alapú betonhasábokból áll, töredezett, csapottan levágott tetejükön szén és moha. Az elrendezés a berlini Holocaust-Mahnmal idézi meg, a fekete szén a felzárkózott föld-metonímiával a visszatérés lehetetlenségének az érzését erősíti.

Az emlékezés párdarabja a *Zóna* (59°23'02.9"n 24°46'46.6"e) ahol nem érvényesek a világ alapvető törvényei. A kollázsok itt is olyan tájakat mutatnak, amelyek saját magukba forduló idegen elemekből állnak össze, és a melléjük helyezett szobor is a pusztaság, a kiszikkadt tájon növe csenevész növényzetet mutatja.

A legutolsó projekt címe *Meeting the Irregular*. A montázsok témája nem változott, azonban két elem a rendszerezettségével a szorongást és az egzisztenciális krízist egészen más oldalról világítja meg. Az egyik egy fénykép egy ipari óráról, a másik egy felsorolás, a mechanikus élet eseményeiről: felkelni, kávé inni, reggelizni, eddig minden jó...

Gárdonyi László

* Vágódás a messzeségbe (a szerk.).

Molnár Ferenc magyar író

– Darázfészek –

64

New York Linden Hill-i metodista temetőjében angolul parentálták el Molnár Ferencet. Sírhelyének 1437-es az azonosítószáma. Sírbeszédet Lawrence Langner¹ tartott fölötte. A szöveget a New York Public Library őrzi, egy másolat itt van a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Langner többek között ezt mondta: „Nem ismerek korunkban olyan más szerzőt, akinek a darabjai egyformán ismertek voltak a színházba járók között Párizsban, Bécsben, Londonban, New Yorkban, Stockholmban, Berlinben, Rómában és mindenütt másutt, ahol színház van, csakúgy, mint szeretett Budapestjén.” Itt vagyunk a vádnál, amit itthon is nekiszégezték. Nem magyar, hanem úgynevezett exportdráma-szerző. Nézzük csak, kik nevezték így, milyen árnyalatnyi vagy lényegi különbséggel. Az időrendi sorrend nem mindegy.

Jóindulatúan ismeretlen szerzőnek tulajdonítom az *Új Nemzedék*-

ben 1920 őszén megjelent névtelen írást, *A vörös hetesek* címűt. Így kezdődik: „A magyar irodalom ellenlábait röviden »vörös heteseknek« is nevezhetjük. Vörösöknek, mert nemzetköziesek, és a nemzetközieség színe a vörös, heteseknek pedig azért, mert pokoli véletlen folytán pont heten vannak. [...] A hét író: Molnár Ferenc, Biró Lajos, Lengyel Menyhért, Gábor Andor, Heltai Jenő, Bródy Sándor, Szomori [sic! – Sz. Á.] Dezső. [...] A vörös hetesek sülve-főve együtt éltek. [...] Összetartásuk szinte egyetlen nagy célban domborodott ki: *megfosztani az irodalmat nemzeti jellegétől*. Molnár, Biró és Lengyel soha nem írták darabjaikat a magyar színpad számára, soha nem törekedtek arra, hogy darabjaikban magyar szív dobogjon, magyar lélek lüktessen és magyar levegő lengjen, mert üzleti érdekük azt kívánta, hogy Berlin és Bécs még Budapestnél is jobban tapsoljon nekik.”² Az írás már második része egy sorozatnak, amely *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* cikket viselte, s az „ő irodalmuk” egyértelműen a zsidó írókra vonatkozott. A „hetek” történetesen valóban zsidónak születtek.

¹ Lawrence Langner (1890–1962) walesi születésű amerikai színházi producer, maga is írt darabokat. 1918/19-ben megalapította a New York-i Guild színházat, amelyben 228 darabot állítottak színpadra, köztük tizennyolcat Bernard Shaw-tól, hetet Eugen O’Neilltől, de játszottak Tennessee Willamset, Thornton Wildert, George Gershwint is. 1921-ben színpadra vitte Molnár Ferenc *Liliomát*, 1945-ben pedig a darabból készített musicalt, a *Carousselt*. Alapítója volt az amerikai Shakespeare-fesztiválnak. Ld. Cody, Gabrielle and Sprinchorn, Evert, *The Columbia encyclopedia of modern drama*, Volume 2, New York, Columbia University Press, 2007, 1341.

² *Új Nemzedék*, II. évf. 228. sz. 1920. szeptember 26. 4. Biró-Balogh Tamás nagyrészt meggyőzően Kosztolányi Dezsőnek tulajdonítja az írást. In Uő.: *Mint aki sínek közé esett. Kosztolányi Dezső életrajzához*. Műút Könyvek, Bp., equinter, 2014, 161–162.

Pontos a kifejtő fogalmazás, például Szerb Antalnál. 1934-es irodalomtörténetében használja az exportdráma kifejezést, amit mások éllel használtak. Ő él nélkül beszél, nem utal származásra. A pesti polgáros-tály önmagát a színházban találta meg, írja Szerb Antal, s kiemeli a Vígszínház (1896) első garnitúrájának nagy fordulatát, a Nemzeti Színház patetikus előadásmódjával való szakítást, a színészi naturalizmus felfedezését. Elismeri, hogy „[a] színház fejedelme és a pesti közönség szemefénye ebben az időszakban Molnár Ferenc. [...] Munkássága a színházból nő ki, mint minden igazi színműrő, és olvasva hamis képet kapunk róla, nem azt a darabot, melyet az író maga elé képzelt. A szerepek színészek testére szabottak, ő maga a korszak legjobb rendezője, a testet öltött színházi atmoszféra [...] A színpad bámulatos virtuóza, fegyelmezettsége és ekonomiaja mintaszerű.”³

Molnár Ferenc kiváló, felső középosztálybeli, pesti zsidó családból jött, édesapja, Neumann Mór a főváros közismert sebészorvosa. A család kapcsolatait, elfogadottságát jelzi, hogy apja volt az orvosa a világhírű Ganz-gyárnak, a Budapesten néhány évig hídépítő vállalatot üzemeltető Gustav Eiffelnek, s többek között közeli barátja a német orvos, író és lapszerkesztő Max Nordaunak, a későbbi cionista mozgalom egyik vezetőjének. A 19. század végén magától értetődött, hogy a család Nyugat-Európába, jelesül Genfbe küldte tanulni a fiút, oda íratják be joghallgatónak. (Egy évet végzett

csak, titokban hazai szerkesztőségeknek küldött cikkeket.) A svájci városból a fiatalember rendszeresen átruccant Párizsba, mindent látott, amit a színházakban érdemes volt megnézni. A világháborúig mindenki, akinek ezt társadalmi státusza, anyagi helyzete lehetővé tette, szabadon, útlevel nélkül utazott, élt Európában.⁴ A fiú a millennium évében, 1896-ban magyarosította a nevét, s lett Neumann Ferencből Molnár Ferenc. Ez még a befogadó, a világháború és a forradalmak előtti liberális Magyarország volt, nem az első európai numerus clausust⁵ elfogadó, megzavarodott hangulatú, vesztes, bűnbakot kereső ország. Nem volt bocsánatos bűn, ha valaki pesti volt, mert az ország erősen vidékies volt. Átmeneti évek voltak ezek, a dualizmus iparfejlesztő évei, a főváros részeinek nem távoli össze-

⁴ Magyarország, még mint az Osztrák–Magyar Monarchia része, 1903-ban szabályozta első alkalommal átfogóan az úti okmányokkal való utazást, mégpedig a tömeges méretű kivándorlás miatt. Ezen túl csak kelet felé (Szerbia és Románia, illetve Oroszország és Törökország felé) volt kötelező a hivatalos dokumentum használata. Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Bp.: Tipico Design, 2005. A „good old days” szabad utazásairól ld. Michael Polanyi, „The Socialist Error”, *The Spectator*, March 31, 1944. Idézi Frank Tibor: *Cohorting, Networking, Bonding: Michael Polanyi in Exile. Polanyiana. The Periodical of the Michael Polanyi Liberal Philosophical Association*. Vol. 10, Number 1–2. Budapest: 2001. 108. A korszak szülötte, a jeles osztrák író, Stefan Zweig, aki híres emlékezésének alcímében is európaiságát hangsúlyozta. *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers* (Stockholm: Bermann-Fischer Verlag, 1944).

⁵ 1920-ban a frissen berendezkedő Horthy-rendszerben hozták meg a törvényt, mely a lélekszámmal arányos kvótarendszert vezetett be a felsőoktatásban. Elsősorban a zsidóság ellen meghozott intézkedésről van szó, noha elvben vonatkozott az új államhatárokon belül rekedt nemzetiségekre is. De ők kevesen voltak.

³ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Bp., Révai, 1935. II. k. 492.

forrása (1873). A Gründerzeit évtizedei. 1908-ban jelent meg Porzó, azaz Ágai Adolf könyve a régi városról, felmérve a pillanatot, hogy valami éppen elvész, és helyette valami új minőség jön létre. „Kezdődik ez az én utazásom fakó szekéren – végződik piros bársony zsöllyékkal bútorozott gyorsvonati szakaszban” – indul a munka. Ez a könyv az *Utazás Pestről – Budapestre 1843–1907* címet kapta, s a városhoz való familiaritás átalakulásáról, csökkenéséről szól.⁶ Schöpflin Aladár első publikációja a *Nyugatban A város* című esszéje. Schöpflin még Pozsonyban járt evangélikus teológiára, de a Pozsonynál tízszer nagyobb Budapesten járt egyetemre. A környezet neki is új volt. Elég, ha megnézünk néhány egykorú vagy alig korábbi képet (metszetet, térképet) a városról.⁷ Határai a mainál jóval kisebb lakott területet rajzolnak ki. Az 1800-as évek elején Buda, Óbuda és Pest együtt 54 ezer főt számlált. A 19. század közepén készült metszetek a Duna partján fürdőző, annak

vizéből ivó állatokat mutatnak. A főváros-egyesítés után kezdték kikövezni a rakpartokat. 1890-ben 492 ezer lakója van már Budapestnek, azaz igencsak rövid idő alatt tízszeresére nőtt a város. Egy másik statisztika szerint 1900-ban Budapesten 733 ezren laktak, Budapest ezzel a nyolcadik legnagyobb város Európában.⁸ Nagyobb, mint Madrid, Hamburg, Nápoly, Brüsszel, Lisszabon és Amszterdam. A baj csak az volt és maradt a főváros méretével, hogy hatszor-hétszer nagyobb, mint a sorrendben következő második legnagyobb magyar város, Szeged. Magyarország – mindmáig – vízfelű ország, szemben a fejedelemségekből, tartományokból összenőtt országokkal, amelyek mindegyikének volt önálló „fővárosa”, s ettől az új, összenőtt országok arányos városszálattal rendelkeznek. 1906-ban egy évben összesen 160 milliós példányszámban jelennek meg sajtótermékek Budapesten, a napilapok terjedelme meghaladta a napi kétszáz, a hétvégi négyszáz oldalt, azaz egy ember számára áttekinthetetlené vált a teljesség. A lélekszámra és a sajtóra vonatkozó statisztikák bármennyire különböznek egymástól, a nagyságrendi, azaz legkevesebb tízszeres különbséget nem cáfolják.⁹ A magyarság mind nagyobb tömegei vonultak be a városba. Így ír

⁶ Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907*. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből. Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1908.

⁷ A *Vasárnapi Ujság* is gyakran foglalkozott a városkép változásával, az illusztrációk forrása a Fővárosi Múzeum képanyaga volt. Ld. még Mattyasovszky Péter (összeáll.): *Pest-budai városképek 1800–1870*. Előszó Seenger Ervin. Budapest, Kiscelli Múzeum, 1987; *Régi térképek Pest-Budáról és környékéről*. Budapest, BTM Sokszorosító, 1981; L. Bechstein: *Die Donau-Reise und ihreschönsten Ansichten* (Hildburghausen 1841) Készítette: L. Rohbock. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Petrich András és Richter Antal után Artaria kiadása. Reprodukálva: Pataky Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 384; *Budapester Bilder. Strassen und Menschen 1700–1945*. Kiállítás a Wiener Belvederében. Budapest, 1976.

⁸ Vörös Károly: A világváros útján 1896–1918. In Vörös Károly (főszerk.): *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Budapest története IV. kötet. Budapest, Akadémiai, 1978. 525–618.

⁹ Buzinkay Géza: A budapesti sajtónegyed kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 28. sz. [Urbanizáció a dualizmus korában: konferencia Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a BTM-ben; 1999] 285–294.

Schöpflin erről: „...az egykori falusi nemesnek a fia, akinek a gazdasága elpusztult, a városban élnek lateiner életet, a falusi magyar csizmadia utódja a városban finom cipőt varr s a parasztapák ivadéka gyári gép mellett dolgozik, lokomotívot vagy villamos kocsit vezet, leveleket kézbesít. [...] Ma még érezzük a falusi eredet bélyegét önmagunkon, faluról jötteken.” Az átmenet egyben generációs ellentét is, a falusi élettel való közösséget kéri számon az apák fiaikon, s megállapítja Schöpflin, hogy minden nevelés alapján véve nem is más, mint az apák saját gondolkodásmódjának, ízlésének átplántálása az ifjakba. Idegen marad az apa számára, ha „a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres”.¹⁰

Molnárt is erősen foglalkoztatta a főváros karaktere, szellemisége. Nem is volt más élménye, mint Pest, mint Genf és mint Párizs. Molnár átáruccant Párizsba, s járta a színházakat. (A franciáktól tanulta a vígjátékot, a ritmust, a szereplő szájába adható szöveg hosszát, amennyiben a jó ritmust akarják eltalálni.)

A személyes tapasztalatok nélkül írott, 1901-ben megjelent első regényében, *Az éhes városban* a mérhetetlen gazdagságot és egyben a józan és tisztességes amerikai mentalitást jeleníti meg. Ez volt az a regénye, amely egyszerre a magyar irodalmi köztudat figyelmének középpontjába állította, noha a regény – mint ezt kritikusa, Schöpflin Aladár, egyébként maga is a városiasság programjának hirdetője, rögtön észrevette – nem több, mint a közszájon forgó városi visszasságok és plety-

kák pamfletszerű összezsúfolása. A mű hibája, hogy szereplői nem élnek eléggé, helyettük az író – az újságíró Molnár – beszél.)

1911-ben jelent meg egy gyönyörű írása arról, milyen is Budapest. A jelzős cím – *A magyar Pest* – az író védelmező gesztusát sugallja. Azt mondja, úgy beszélnek a fővárosról, mintha egy hatalmas országtérkép közepén „egy tanácstalan szegény zsidó állna”. Nem ő akarja ilyennek látni Budapestet, „az ellenségei pingálják és formálják ilyenné. Azt mondják: amerikai, nemzetközi, hazafiatlan, magyartalan, szedett-vedett, szellelbélelt, semmi köze a magyarsághoz, nem érdemli meg az »ország szíve« nevet.” Érveit, dicsérő mondatait éppen az idelátogató külföldiektől kölcsönzi, hozzátevé a maga szerelmes vallomását. Ha egy város, írja, „belép a fővárosok nemzetközi szövetségébe, akkor egy sehol meg nem írt, de a világ köztudatában meglévő ceremóniálé szerint tartozik élni, kénytelen fölvenni tízezer olyan szokást, amelyet minden főváros fölvesz, kénytelen börtöt építeni, villamosvasutat járatni, satöbbi, satöbbi és ezzel kénytelen a külső képét fővárosszerűvé tenni, ami egyenesen ellentmond a falu és kisváros hangulatának, amit ezek az urak állandóan összetévesztenek a nemzeti és faji hangulattal”.¹¹ (Meggjegyezzük, nemcsak magyar jelenség volt a születő [világ]városok ilyenképpen való bírálata.)

Megítélésem szerint a magyar Molnár-szakirodalom nem igazán vette még számításba, milyen írói-hírlapírói és baráti körből indult

¹⁰ Schöpflin Aladár: A város. *Nyugat*, 1908/7. 353–361.

¹¹ Molnár Ferenc: Vasárnapi krónika. *Pesti Hírlap*, 1911. november 19.

Molnár. Ha visszaplántáljuk a drámaírót abba az újságíróközegbe, ahonnan pályafutása olyan gyorsan nekilódult, ha sorba vesszük, kikkel és milyen szellemben dolgozott együtt első szerkesztőségeiben, a *Pesti Naplónál*, a *Budapesti Naplónál* vagy az első nagyvárosi irodalmi hetilapnál, *A Hétnél*, s azoknak a munkatársaknak hogyan alakult a sorsa, máris jobban megértjük, miért érezte tágasabbnak, szabadabbnak a harmincas évektől már szinte végleg Nyugat-Európát.

A *Pesti Napló*, majd a *Budapesti Napló* műhelyének vezetője az ekkor igen liberális szellemű, született újságíró temperamentumú Vészi József volt, aki egy évtized múltán az apósa lett.¹² Itt kezdte fővárosi pályafutását Ady, Lengyel Géza, de Kosztolányi és Csáth Géza, és az 1919-ben végleges emigrációba kényszerült Jászi Oszkár is, aki a lap mellékletében ismertette meg a magyar közönséget az új tudományággal, a szociológiával. Itt működött későbbi sógora, Biró Lajos, aki az 1918-as polgári demokratikus Károlyi-kormányának nemzetiségi ügyekkel foglalkozó államtitkára lett, s aki a századfordulótól azt jósolta, a nemzetiségek jogainak semmibevétele a Monarchia egyik töréspontja lehet, mint ez be is következett a háború után. Jászi mellett Károlyi is, Biró Lajos is emigrálni kényszerült 1918/19-ben. Molnár egykori apósa, Vészi József a mindig is kormányközeli *Pester Lloyd* vezetője maradt, és a századeleji művé-

szi és politikai radikalizmus tisztelője a következő évtizedben lassan belesimult a konzervatív, tekintélytisztelő, antimodern Horthy-érába. Mint oly sokan az itthon maradottak közül. Ismerjük-e az újságíró Molnárt? Kevésbé. Pedig érdemes volna. Molnár Ferenc a napilapokban megjelenő írásaiban, tárcáin túl a bűnügyi tudósításaiban, karcolataiban, glosszáiban, riportjaiban csiszolta ki, építette fel későbbi színpadi dialógusainak technikáját. Számos művének előképét, egy-egy jelenet alaphelyzetét megtaláljuk a ma már nem olvasott napilapok „temetőjében”. Molnár nem az újságírói közhelyeket használta, név nélkül megjelent írásait sem nehéz azonosítani, érdeklődése, meglátásai, fordulatai magasan kiemelték a pályatársak közül. Igazi újságcikkeiből – nem a humoros, hanem a politikai publicisztikákból – van egy remek kötetünk. Molnár Gál Péter állította össze.¹³ Nézzünk egy a tudósító éleslátásával készített értékelést 1908-ból. A címe: *Londoni szezonunk*. Kell egy kis nyomozás, miért és kik voltak Londonban 1908-ban, de könnyen megtaláljuk a hátteret: Earl's Courtban nyílt egy a magyar kultúrát bemutató kiállítás. Szellemben „magyar Noé bárkájának” mondja a felvonulást, amelyen mágnásaink, élükön Andrássy Gyulával „egyik estélyről a másik garden partyra siettek. Képviselőink, nem a legjobbak, tanulmányi kirándulást tettek az angol fővárosban. Színészeink és másodrangú zeneakadémiai nő-

¹² 1906-ban Molnár feleségül vette Vészi Margitot, házasságukból 1907-ban született lányuk Molnár, vagy ahogy utóbb ismertté lett, Sárközi Márta.

¹³ Molnár Ferenc: *Pesti napló*. Ars Scribendi sorozat. Válogatta és az utószót írta Molnár Gál Péter. Bp. Nyilvánosság Klub – Századeg, 1993.

vendégeink énekeltek és toborzóztak az Earls Courtban. Cigányaink hegedültek, pincéireink összeadtak, pincéernőink mosolyogtak, vívóink elsők, gerelydobóink, úszóink, evezőseink a legszebb negyedikek lettek, magyar műparasztok népéletet éltek a kiállításon. [Az ott jelen levő] magyarok százai is tudják, minden cáfolat és kommuniké ellenére, hogy amit ott bemutattunk, „jelentőség dolgában pontosan, precízen megfelel részint az »amerikai ünnep Ősbudavárban« című intézménynek, részint a »Beduinok az állatkertben« című látványosságnak”. Önképzőköri vigalmi bizottság képviseli a magyar művészetet, mert a „művészet arisztokratái itthon maradtak”. S kiket reklamál? Dohnányit, Popper Dávidot, Vecseyt, Sándor Erzsit, Hegedüs Gyulát. „A protekciósok” utaztak az ugyanekkor rendezett nyári olimpiára is: „ki versenyzőnek, ki nézőnek, ki felügyelőnek, trénernek, levelezőnek ment oda.” Amikor az úszóról megtudjuk, hogy „gyönyörű eredményt ért el, mikor a versenyben negyedik lett, öt sorral alább azt olvassuk, hogy a versenyben negyven indultak. Így lesznek a londoni utolsókból a pesti elsők.” A konklúzió: „nem, ez a londoni szezon nem sikerült. [...] Ott Londonban tombolt a Potemkinség az arisztokrácia részéről, tombolt az olcsó üzlet és a hitelünkrontó hangosság...”¹⁴ Merészen, de joggal, egyenes ívet húzhatunk innen, 1908-ból az 1934-es Fülep Lajos-tanulmányig, a *Nemzeti öncélúságig*, melyen a neves műtörténész a minőséget és a minőségről való igazmondást kéri számon.¹⁵

¹⁴ *Pesti Napló*, 75–78.

¹⁵ Fülep Lajos: *Nemzeti öncélúság*. [1934] Új-

Tessék utánaolvasni. Ráadásul Fülep zengővárkonyi lelkész, néprajzos (is) volt, nem vádolható a pestiek arroganciájával.

Molnár újságírózseni: egy bírósági tárgyalásból is *novellát* kerekít a *híroldalon*. A pesti élet furcsaságait ötletesen kicsúfoló *krokikkal*, a társadalmi kérdéseket élesen és elmésen boncoló *krónikákkal* válik népszerűvé. Érdekes is, fontos is, hogy az 1898-ban, még mint igazán kezdő, mindössze húszéves újságíró beszélgetett azzal az Ermete Zacconival,¹⁶ az utazó olasz színházi fejedelemmel, aki tíz év múlva, 1908-ban a világhírbe katapultálta *Az ördögöt* és annak szerzőjét.

Molnár egy ízben éppen már *Az ördög* kontinentális pályája kezdetekor megjegyezte, hogy a darab színrevitelekor három gesztust is módosítottak, töröltek a rendezők Európa különböző országainak színpadain, mondván, ezt vagy azt egy *bécsi úriasszony*, egy *berlini* festő, egy *londoni* frakkos úr nem teszi, nem mondja, nem viseli. „Így lettem a nemzetközi darab végén [...] tűrhetetlenül magyar nemzeti jellegű szerző. És elgondolkodtam: ez csak néhány kis példa, de íme, mégiscsak a magyarságom, az e földön születettségem, itt nevelkedettségem eredménye, s ezek olyan kis dolgok, amiket otthon nem látnak meg, de amiért külföldön megcenzúrázták a darabomat.”¹⁷ Figyeljünk az ön-

raközölve: *Enigma*, 2017. 27. évf. 91. sz. 7–29.

¹⁶ Ermete Zaccani (1857–1948), olasz színházi és filmszínész, rendező, a verista színpadi irányzat képviselője. Harminc éven át játszott Molnár darabjának, *Az ördögnek* a főszerepét.

¹⁷ Molnár Ferenc: Vasárnapi krónikák. Három kis eset. In Uő.: *Szülőfalum, Pest*. Bp., Szépirodalmi, 1962. 537–539. Itt jegyezzük

jellemzésre: tehát maga a szerző mondta *nemzetközinek* darabját. Igen, az volt műfaját tekintve is, hiszen elsősorban a *helyzetkomikumra* építette. (Molnár nagy ívű pályája kezdetén *fordítóként* is működött. Ez utóbbi kevésbé közismert róla. Pedig huszonkilenc (!) francia darabot, komoly színművet is, de legfőképpen operettet és bohózatot ültetett át magyarra.¹⁸ Szerepe azonban több volt, mint a fordítóé, a darabokat nemcsak magyarította, gyakran át is írta, a fordulatokat pszichológiailag jobban megalapozta, élővé, előadhatóvá alakította a párbeszédet. Több kortárs francia szerzőt személyesen ismert. A fordítás egyben iskola is volt, járatos lett a sikeres klisékben. De nagyszerűen csinálta, a színikritika egyenesen társszerzőnek mondta Molnárt. Ahogy egy szellemes magyar színházi szakem-

ber mondta, Molnár „saját stílusát idegenektől tanulta”.¹⁹ (A *Játék a kastélyban* című darabjában a szerző alteregója be is vallja, mennyi ötletet, megoldást lopott a franciáktól.)

Mindenesetre, amikor drámaíróként saját jogán is a nézők elé állt első darabjával, kész szerző volt. Jól fogadták már az első nagy saját darabját, *A doktor urat*, aztán gyors egymásutánban jött három, a világsikert is meghozó darab, elsőként *Az ördög* (1907). *Az ördög* különlegessége abban is rejlik, hogy címszereplője a tudattalanba száműzött vágyak, a szexualitás előhívója. A Faustgondolatból kinövő darabban a freudizmus tétele kap irodalmi megerősítést, színpadi visszaigazolást. A freudizmusnak meg kellett volna állnia a határnál? A lelki komplikációk nem férnek a nemzeti klasszicizmusba? De hát a korábbi korszak költőfejedelme, Arany János munkásságának is két arca volt: egyik, a korábbi, a század közepének polgári forradalmához és az irodalmi népiességhez kötötte, a másik, a késői, a nagyvárosi hangulattól elbizonytalanodott tekintet volt, a feltartóztatlan és várt urbanizációtól való megrettenés kifejeződése. Aztán a *Liliom* (1909),²⁰ *A testőr* (1910)...

Molnár korán, harmincévesen, egy évvel a budapesti bemutató után, 1908-ban debütált *Az ördög* című drámájával éppen New Yorkban is. Ez a dráma teremtette meg Molnár európai és ezzel egy időben tengerentúli

meg, hogy általában a színház interkulturális kapcsolatrendszerével sokkal később kezdett foglalkozni az irodalom- és színháztudomány. Ma elsősorban Patrice Pavis, az Université de Paris VIII (Vincennes – Saint Denis) professzora foglalkozik a problémával. Pavis az Indiana University – Bloomington vendégtanáraként tart kurzusokat a színházi fordítás kérdéseiről.

¹⁸ A fordítások színházi példányait az Országos Széchényi Könyvtár Színház történeti Tára őrzi. Bennük Molnár saját kezű bejegyzései, rajzai, instrukciói a színré vívőknek. A fordításokról ld. Molnár Gál Péter: Molnár Ferenc, a fordító. *Színház*, XXVI. évf. 1. szám, 1993 január, 40–48. és Szilágyi Ágnes: Molnár Ferenc francia bohózatfordításairól. In *Magyar író és világpolgár*. Szerkesztette Glatz Ferenc. *Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest, Band 2*. 1996. 49–54. Hozzáteesszük, hogy mindezen felül Molnár fordította magyarra Gerhart Hauptmann *Fuhrmann Henschel* című színművét (1898), Anatole France regényét, a *Le lys rouge*-t és Jerome K. Jerome *Miss Hobbs* című színművét (1904). A magyarra átültetett szerzők között van Georges Feydeau, Alfred Hennequin, Robert Flers, Gaston Armand de Caillavet, Ludovic Halévy.

¹⁹ Molnár Gál Péter: „Molnár Ferenc a fordító”. *Színház*, 1993/1. 40. Itt jelezzük, hogy Molnár Gál Péter terjedelmes monográfiát írt Molnár Ferencről. Kézirat.

²⁰ A *Liliom*ról ld. Alfred Kerr: Franz Molnár: *Liliom*. *Alfred Kerr Gesammelte Schriften. Die Welt in Drama* Berlin: S. Fischer Verlag, 1917. 269–272.

világhírét, a budapesti premiért követően hamarosan bemutatták Torinóban, Bécsben, Berlinben, Varsóban, Londonban és Bécsben is. New Yorkban a Broadwayn, a korszak legrangosabb és legtekintélyesebb színházi személyiségének, David Belascónak a színháza – a Stuyvesant Theatre – tűzte műsorára. Ez volt akkor talán a legmodernebb színházépület a városban, hidraulikával és speciális világítástechnikával, Tiffany lámpákkal felszerelve.²¹ A Molnár-bibliográfia szerint ugyanebben a színházi évadban a Garden Színház is bemutatta. Molnár unokájának anekdotikus esszéeként megírt, forrásokot egyáltalán nem idéző Molnár-monográfiája szerint ugyanekkor még két New York-i színház játszotta *Az ördögöt*, az egyik németül, a másik jiddisül.²² Molnár New York-i és egyesült államokbeli bemutatóinak sorát itt elhagyjuk, az olvasót a Molnár-bibliográfia adataihoz utaljuk. Csak összefoglalóan jegyezzük meg, hogy mielőtt Molnár emigránsként véglegesen New Yorkba érkezett, legkevesebb 29 amerikai színházi bemutatójáról van adatunk. Sőt, 17 film is készült műveiből az amerikai kontinensen.²³ Ehhez az

impozáns jelenléthez hozzátehetjük még, hogy ötvenedik születésnapja után nem sokkal összegyűjtött színművei is megjelentek angolul Amerikában, sőt a kiadást egy évtized múltán újabb, immáron díszkiadás követte. Mindkét kiadást David Belasco előszava és a Molnár angol fordítója, Louis Rittenberg által írt Molnár-portré vezette be.²⁴

Molnár Ferenc már a húszas évek közepétől Európa elegáns szállodáinak vendégeként szinte folyamatosan külföldön élt. Egy közismert bonmot őrizte meg életfilozófiáját, azt, hogy ő tulajdonképpen egy ötszobás lakás tulajdonosa, egy-egy szobával a budapesti Hungária Szállodában, a bécsi Imperialban, a cannes-i Carltonban, a berlini Edenben és a velencei Danieliben. Hitler megjelenésével egyre kevésbé használhatta a berlini szobát. És miután 1938-ban a németek bekebelezték Ausztriát, még egy szobáját fel kellett adnia. Aztán sorban a többi 1940 szilveszter éjszakáján.

Molnár elsősorúan tudott németül és franciául, elfogadhatóan jól olaszul, nyelvi akadállyal nem kellett küzdenie a kontinensen. A nyelvtudás előfeltétele a kulturális nyitottságnak, szabadságnak. Az előző századfordulón Budapest még kétnyelvű volt, s különösen az volt az asszimiláló magyar zsidóság, amelyből

²¹ William Morrison: *Broadway Theatres: History and Architecture*. New York: Dover Publications, 1999.

²² Sárközi Mátyás: *Színház az egész világ. Molnár Ferenc regényes élete*. Bp., Osiris–Századvég, 1995.

²³ *The Devil* (1908: American Motoscope & Biograph Co., 1915: New York Motion Picture, 1921: New York Motion Picture), *A Trip to Paradise* [Liliom] (1921: Metro Pictures), *Fine Clothes* (1925: Louis. B. Mayer Production inc. – First National Pictures), *The Swan* (1925: Famous Players Lasky – Paramount Pictures), *His Glorious Night* (1929: MGM), *Prisoners* (1929: Walter Marasco Production – First National Pictures), *Olimpia* (1930: MGM), *One Romantic Night* (1930: United Artist The Guardsman; 1931: Metro-Goldwyn-Mayer), *Liliom* (1930: Fox Film

Corp., 1934: Fox Films), *No Greater Glory* (1934: Columbia Pictures Corp.), *The Good Fairy* (1935: Universal Pictures Corp.), *The Bridge Wore Red* (1937: MGM), *Double Wedding* (1937: MGM).

²⁴ *All the Plays of Molnar*. New York, Garden City Publishing Co., 1937. With a Forward by David Belasco. De luxe edition. Itt jelezzük, hogy Londonban már korábban megjelent egy Molnár színmű-válogatás: *Plays of Molnar*. English texts and introduction by Benjamin Glazer. London, Jarrolds, 1927.

Molnár Ferenc származott. Angolul azonban soha nem tanult meg olyan szinten, hogy felszabadultan, „saját” nyelvén beszéljen. De sokan gondolják, hogy tudott, s hogy nem is volt számára többe fontos Magyarország. Na, ez súlyos tévedés. A nagy diadalog ellenére már az európai száműzetés éveire is úgy tekintett, mint „karrierje ijesztő és boldogtalan alkonyára”. Megkockáztatjuk: Molnár Ferenc nem 1940-ben lett emigráns, hanem már sokkal korábban, az 1918-as és 1919-es forradalom bukásával, a Monarchia összeomlásával. Az első és döntő sokkot a liberális Magyarország eltűnte jelentette, ezután már csak látogató volt itthon. A harmincas évekbeli távollétét a bemutatónak szóló utazásoknak, nyaralásoknak, kikapcsolódásnak álcázta, holott az már egyre inkább kényszerű távollét volt. És egyre erősödő idegenkedés imádott „szülőfalujától”, Pesttől. Budapest politikai atmoszférája már a húszas évek elején, a forradalmakat és a trianoni békeszerződést követően megváltozott, jó néhány barátja vagy emigrált, vagy mint külföldi tudósító élt távol hazájától. Mindeközben Molnárt itthon egyre többen irigyelték fényes sikere-ért és az ezzel együtt járó jólétéért. A kritikák egyre ellenségesebbek lettek. Egyre többe zsidóztak Budapesten. Visszaemlékezésében azt írja magáról, hogy a „közép-európai gyűlöletáradat halálra sebezett és ezért rettegek az emberi kapcsolatoktól”.²⁵ Hitler megjelenése és a magyar külpolitika tragikus jobbratoló-dása, Hitler melletti elköteleződése csak megerősítette, szentesítette/végle-

sította a távollétet. Lényegében azt az emigrációs pályát írta le, mint a magyar természettudósok. Először Európába ment, majd onnan tovább Amerikába.

Magyar maradt, mint sógora, Biró Lajos is, aki a Korda fivérek londoni filmvállalatának volt alapítója és forgatókönyvírója. Biró korai bécsi emigrációjában írt könyvében fogalmazza meg asszimilációs hitvallását és fájalmát. „Mit jelen magyarnak lenni? (Oh, én a magyarság ideáját, erkölcsi formuláját és történelmi misszióját meg tudnám fogalmazni – jobban, mint azok, akik otthon szájajálnak; de most nem erről van szó.) Mit jelent számomra a magyarság? Jelenti ezt: Goethe nagyobb géniusz, de hozzám Arany közelebb áll; Firenze szebb város, de én Nagyváradhoz vagyok odanőve; Rómához képest Budapest egy félig amerikai, félig balkáni kőhalom, de én arra vágyódom, hogy Budapesten éljek. Imádom Rómát, de a fogam vacog benne a honvágytól; [...] kiderítettem, hogy egy szép tájék van a világon: Heves vidékén az Alföld.”²⁶ S ennek egy példája, amit Molnár fogalmazott meg publicisztikus vallomásaiban, a *New York-i gondolatokban*. Az írás alcíme is beszédes: *Egy itteni betegségről, amelynek neve: emigráció*. Néhány idézet ebből: „Ő még nem vette észre, de a többiek már észrevették az egyre kevésbé kormányozható idegein, a panaszkodásai nagy mennyiségén és kis minőségén, a kritikai tehetsége gyors fejlődésén, a honfitársaival való érintkezési vágy állandó csökkenésén és azon, hogy egyre rosszabbul beszél angolul, mert tudata alatt feladta az

²⁵ Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben*. Bp., Pallas Stúdió, 1999. 39.

²⁶ Biró Lajos: *A zsidók útja*. Bp., Pegazus; Wien: Hamburger, 1921. 51.

érett korban már hiába való küzdelmet a nyelvvel. [...] A klórvegyülettel kezelt vízvezetéki víznek egyre furcsább az íze. A levegő meleg enyvtartalma (angolul: *humidity*), az autók kipufogó széndioxidja és akroleinszaga az utcán egyre kevésbé élvezetes. A dohány, a kávé, a kenyér egyre idegenebb. A belpolitikai viták, a helybeli viccek, a képes tréfa-sorozatok egyre érthetlenebbek. A hírek hazulról egyre sűrűbben jönnek, és egyre rosszabbak. A súlymérték, a hosszsmérték és a hőmérő átszámítása túl komplikált kezd lenni. Az ember egyre jobban ugyanaz marad, aki volt, mialatt körülötte minden egyre jobban kezd különbözni attól, aminek eleinte látszott.”²⁷

Milyen beszédes ez a kötetcím: *Szülőfalum, Pest*. Magába foglal mindent. Amikor született, a legtöbb ma-

gyar embernek még szülőfaluja volt, nem szülővárosa. Ahogy Schöppfint idéztük, ekkor nő meg a város, vándorolnak be a vidékiek, ki örömmel, ki kényszerúségből. Nem Budapest, csak Pest, mert Buda úri volt, katolikus, német. Pest ezerszínű, protestáns. *A grund. A Pál utcai fiúk* máig az önfeláldozó hazaszeretet egyik nem fakuló magyar irodalmi példája. A magyar kulturális nemzeti tudat egyik igen fontos közös eleme, asszociációs pontja.

*

Amennyiben ez az írás felesel – mások mellett – a jövőendő „irodalmi erőközpont” megbízott vezetőjének, Demeter Szilárdnak a mai magyar irodalmat kettéosztó és az export-irodalom kifejezést is gyakorta használó téveszméjével, az nem a véletlen műve.

²⁷ Molnár Ferenc: *Szülőfalum, Pest*. Bp., Szépirodalmi, 1962. 584–585.

Kultúrkampf, újabb menet

**Pódiumbeszélgetés Arató Lászlóval, Bihari Péterrel,
Karafiáth Orsolyával és Spiró Györggyel,
a moderátor Péterfy Gergely***

Péterfy Gergely Kedves vendégeinkhez az volna az első kérdésem, hogy először határoljuk körül a tárgyat, amiről beszélünk. Hogyan határozzák meg a kultúrkampfot, amiben most élünk? Hogyan definiálják a kultúrkampfot? Mik a céljaink? Melyek a lehetséges határok, és mettől meddig értelmezhető a kultúrkampf?

Bihari Péter Történelemtanárként kakukktojás vagyok, mert rajtam kívül mindenki író és irodalmár. Nem tudom meghatározni, miközben mindannyian tudjuk, hogy ez azt jelenti, hogy a NER egyre erőteljesebben nyomul a kultúrában, és ezt sokan nagyon rosszul viseljük. Itt most konkrétan nyilván inkább az oktatásról lenne szó. Szerintem amúgy az oktatás olyan nagyon nem érdekli őket. Inkább arról van szó, hogy a hülye hülyét hoz effektusa alapján raknak embereket oda, akik kiélik a maguk mániáit, ez egy letudandó feladat, hogy ha már alaptörvény is van, akkor legyen Nemzeti alaptanterv (NAT) is, és abba lehetőleg írjuk bele ezeknek a furcsa madaraknak a furcsaságait, és hát majd a diákok megtanulják. Szerintem a színházak, meg főleg a média sokkal jobban érdekli őket, de lehet, hogy én ezt nem jól látom. Úgyhogy

nem szeretném, ha a dolog a NAT-ra szűkülne akár ma este.

Arató László Az oktatáspolitikai bonyolult rendszer, megvannak az aktorai a normális demokráciában. Nálunk is működött egy valamenynyire kiépült, bonyolult rendszer 2010-ig. Volt egy játszótér, különböző emberek építettek egy nagyon bonyolult homokvárat sok-sok járattal, tornyocskával. Aztán jött egy fiúcska az egyik hóna alatt bőrlabdával, a másik alatt gépfegyverrel, várat nem tudott építeni, viszont ami megvolt, azt szétrúgta. Ez történt. Amikor a kultúrkampfról beszélünk, le kell szögezmem, hogy én csak a NAT-hoz értek, de azért megpróbálom összekapcsolni a kettőt, a NAT felől nézve, ha lehet. Számomra, a magyartanár számára a Nemzeti alaptanterv jellege, mennyisége sokkal nagyobb tragédia, mint az ideológiai töltete. Nem azért nevezzük a magyartanítást Trianonjának meg Mohácsának, mert benne van Wass Albert, Herczeg Ferenc meg az erős trianoni nyomaték, hanem azért, mert ha eszerint kellene tanítani, akkor az ötven-hatvan évvel vetné vissza az irodalomtanítást. Annyiban ez is a kultúrkampf része, hogy az irodalomtanítás megint az ideoló-

* A beszélgetésre 2020. február 26-án került sor Budapesten a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában. A résztvevők: Arató László, a Magyartanárok Egyesületének elnöke, Bihari Péter történész, történelemtanár, Karafiáth Orsolya költő, publicista és Spiró György író, valamint Péterfy Gergely író.

gia és a politika szolgárolánya lett. Radó Péter beszélt nemrég *Az információ kultuszától az influenszerek kultuszáig* című konferenciánkon az influenszerek oktatáspolitikaként való szerepeltetéséről. Ez viszont már a kultúrkampf területe. Nincsenek oktatáspolitikusok, influenszerek vannak helyettük. Pofonegyszerű: a központi direktívát olyasfajta kormányzati véleményvezérek, mint Bayer Zsolt és Bencsik András, tolják le a torkunkon. Tehát valójában nincs oktatási kormányzás, teljesen szakszerűtlen oktatáspolitikai, ideológiai kommunikációval helyettesítik. Valódi vita azért nem alakulhat ki a NAT körül, mert két párhuzamos narratíva folyik. Egy légmentesen záródó hatalmi-ideológiai narratíva, amelybe a valóság és az információ nem juthat be, a másik oldalon pedig van valamilyen szakmai narratíva, amit viszont nem engednek be, ezért a szakmai narratíva hiába üzen. Erre marha egyszerű példa, hogy magyarból a Nemzeti alaptantervet a dilettantizmusa miatt – itt Takaró Mihály a kultúrharcos influenszer – Magyarország összes állami egyetemének tanszéke vagy a tanszékek minden egyes oktatója külön-külön, mint a Debreceni és Szegedi Egyetem esetében, plusz az Akadémia Nyelvi- és Irodalomtudományi Osztálya elítélte, és a visszavonását kéri. Ezenkívül tiltakozik negyven iskola, ott a sok ezer aláírás (csak a *NAT Nem* petíciónak több mint 26 ezer aláírója van), amely mögé beállt az ország egyetlen valóságosan működő civil magyartanári szervezete is. Nincs, aki elfogadja ezt a tantervet. De ez nem jut el az állami médiába. Kajzer miniszter úr lazán azt hazudja, hogy...

Péterfy Kásler!

Arató Köszönöm. Azt hazudja, hogy hét iskola tiltakozik meg pár liberális akárkicsoda, és negyvennégy oktató, miközben tényszerűen nem erről van szó. Nincs olyan szakember, aki ennek a dilettánsnak, aki irodalomtörténésznek adja ki magát – Takaróról beszélek, aki életében minősített szaktudományos folyóiratban nem jelentetett meg cikket –, higgyen. Vannak cikkei a *Trianoni Szemlében*, az *Aracsban*, meg vannak magánkiadványai, afféle mesélő apologetikus munkái Wass Albertről, amelyek az irodalomtudományosság minimumát sem közelítik meg. Plusz van, és ez már ideológia, koncepciója a két világháború közötti irodalomról. A kérdés, hogy miért erre a Takaró Mihály nevezetű úrra bízta a kormány a Nemzeti alaptantervet. Ez nyilvánvalóan kultúrkampfes provokáció. De az is az, ahogyan a NAT védelmét ideológiai síkra csúsztatják és a Bayer-félékre bízzák. Arra megy ki a játék, hogy aki alapvetően szakmai alapon támadja a Nemzeti alaptantervet, azt rögtön nemzeti-etlennnek, magyarellenesnek lehet nevezni. És a végén az egész átmegy ebbe a kultúrkampfes narratívába, ami a bírálók részéről eredetileg nem is kultúrkampfes kérdés, mert a baj nem Wass-sal, Herczeggel, Nyiróval van elsősorban; harmad-, negyedsorban van csak velük baj. Akkor lehet ezt jól kommunikálni, ha a magyarellenes дума ráhúzható. Takaró 2012-ben az előző Nemzeti alaptantervénél kívülről ugatta meg a NAT-ot, és kívülről követelte Wass Albertéket. Herczeg akkor még nem került bele. Már az akkori tantervet is szídtuk, de az a maihoz képest maga volt a

Kánaán. Akkor kívülről csinálta, most meg ő lett a hivatalosan kinevezett ideológiai komisszár. Azt hiszem, hogy a NAT-nak semmi köze nincs a szakmai kérdésekhez. Három politikai mozzanat élteti inkább. Az egyik, hogy a kormánynak nincs átgondolt oktatáspolitikája, ezért a NAT-ot kell lobogtatnia mint oktatáspolitikát, pontosabban oktatáspolitikapótlékot. Jellemző, hogy hivatalba lépésekor Kásler miniszter is mindössze ennek létrehozásában és bevezetésében jelölte meg oktatáspolitikai programját. Azaz nincs programja. Mivel pedig más nincs, mint a NAT, nem ismerhetik be, hogy rossz. A másik, hogy az egyre növekvő számú bírálókat, tiltakozásokat arrogáns figyelembe nem vétele és a róluk való gátlástalan hazudozás – illetve eredendően már Takaró Mihály komisszári kinevezése is – azt sejteti, hogy a NAT pusztán politikai demonstrációs eszköz, amelynek az a funkciója, hogy kifejezze, hogy a liberális értelmiségnek, sőt tágabban a szakértelmiségnek coki, kuss. A kormányzat részéről kizárólag politikáról van szó, szakmáról nincs. Ezért is állítják ennek épp az ellenkezőjét: tudniillik hogy a bírálókat politikai s nem szakmai jellegűek. A pszichológia ugyebár ezt nevezi projekciónak, illetve ellentétbe fordításnak. Harmadszor: a NAT a kultúrharc legújabb fordulója. Csak a Szakács Árpád- és Orbán János Dénes-féle hírlapi förmedvényekkel szemben ez nem kevés értelmiségi bosszantása, hanem az egész hatalmas magyar közoktatás egész pályás lerohanása. Valódi ideológiai offenzíva.

Péterfy De ha jól értem, a NAT egyik hadszíntere egy általános há-

borúnak, amelyben a színházak, az irodalom, többé-kevésbé a film, azaz a kultúra valamennyi szegmense támadás alatt áll. Ez a támadás maga a kultúrkampf, és ez a különféle kulturális területeken más és más aktorokkal, különféle intenzitással és időben némiképp elcsúsztatva jelenik meg. Van-e szerintetek átgondolt stratégia az egész mögött, amely a magyar kultúra egészének az átforgatására irányul, vagy ezek ilyen sporadikus, ötletszerű, itt-ott-amott fellobbanó harcok, amelyeknek van valamilyen ideológiai közösségük, ami a NER furcsa konglomerátumának megfelel, de valójában nincs központi gondolat és központi terv az egész mögött?

Karafiáth Orsolya Szerintem nincs, ezek mind csak ilyen elfeledő dolgok, mert tök jó azt gondolni, hogy az oldalaknak van ideológiájuk, vagy létezik mögöttes gondolat, vagy ha azt mondjuk – Demeter Szilárd terminológiájával élve –, hogy háborúban állunk, akkor használjuk a hadi meg nem tudom milyen kifejezéseket, amik, mondjuk, tényleg alkalmasak arra, hogy úgymond hadrendbe állítsák a gondolkodókat. De én azt látom, hogy ez az egész csak pénzszerzésről, lekenyerezésről és – nem tudok rá jobb szót – a saját embereik kielégítéséről szól.

Bihari Nepotizmusról vagy valami ilyesmiről.

Karafiáth Szerintem mindent megvilágít, ahogyan például az Orbán János-féle Kárpát-medencei tehetséggondozó létrejött. Stumpf András később megírta, hogy mentek valahol kocsival, és akkor az

OJD-nek eszébe jutott, hogy fú, hát valahogyan pénzt kéne szerezni, hívjuk már fel a főnököt. És akkor a főnöknek előadta, nagyon jó terv, hogy itt van ez a Kárpát-medence, adjatok már nekem pénzt, és én akkor majd ezzel a jelszóval, hogy a Kárpát-medencei tehetségeket felkarolhassam – mert nem a hülye libsik a tehetségek, hanem mindenki, akit majd én megveszek –, és erre rengeteg pénzt kapott. Mindenféle szavazatok meg bizottságok nélkül. Ugyanez történt a színházban meg a képzőművészetben. Tehát akik ügyesek voltak, és jó időben megeresztettek egy telefont a főnöknek vagy a főnök lekenyerezettjeinek, megkapták, így a kultúra és az oktatás voltaképpen a fő hülyéik játszótere lett.

Bihari Most akkor hagyjuk a hadászati metaforát? Tehát nincs egy központi terepasztal, ahol áll a főgonosz, és tologatja előre a kis zászlócskákat, hogy elfoglaltuk, elfoglaltuk, elfoglaltuk?

Karafiáth Sok kis hülye gyerekszobát látok. A 888-nak volt még a választások előtt az *Öld a libsit!* című videojátéka. Elkezdődött, hogy jönnek ők, és akkor ott van szemben a másik oldal, akikkel végül át lehet rajtuk gyalogolni. Ez a fajta infantil gondolat áll az egész mögött, amennyiben ezt gondolatnak lehet nevezni. Bocsánat, lehet, hogy a hasonlataim rosszak, de ha jobban belegondolunk, van értelmük.

Spiró György Én tulajdonképpen a vegyes emlékezetű Sárközy Tamás professzor úr örökébe kívánok lépni, és máshonnan gondolom a dolgot elkezdni. 1990-ben ugye volt

itt egy rendszerváltás vagy rendszerváltozás, kinek melyik tetszik. Az a fajta úgynevezett parlamenti demokrácia, amelyik Közép-Kelet-Európában és még egy csomó helyen kialakult, egyedül a szimbolikus és médiapolitizálást tette igazán lehetővé. Azok a klasszikusan politikai pártok, amelyek akkor létrejöttek, mert archaikus térség voltunk, hamar átadták a helyüket valami másnak, valami modernnek vagy posztmodernnek, ami van a világban. Nem gondoltuk akkor még, én sem gondoltam, bár nem sok jót reméltem, hogy ideológiamentes zsarnokság kialakulhat. De miután ez nemcsak Magyarországon történt meg, hanem mindenütt a térségben, és ez a térség Oroszország is, meg Ukrajna is, az is Kelet-Európa, meg Románia, meg Lengyelország, amelyik a leginkább hasonlít a magyar világra, nem mondhatnám, hogy valakinek az egója döntött volna a kérdésben. Az döntött, hogy objektíve az újonnan alakuló fiatal vagy öregek által újonnan alapított kicsi pártok csak rendkívül agresszív, rendkívül hatékony és szélsőséges jelszavakkal tudtak ebben a médiában érvényesülni. Amíg volt valamilyen médiapluralizmus, mert volt egy ideig, addig ez némileg másfajta formákat öltött. De valódi ideológiai tartalma már akkor sem volt. Például a Fidesz mint liberális párt akkor sem volt liberális. Azok a jelszavak, amelyeket innen-onnan-amonnan vett, nem is másodlagos, hanem harmadlagos frissességűek. Nem állíthatom, hogy olyan kikristályosodott világnézetté tudnának összeállni, mint volt annak idején a marxizmus. Minden a politikai harc eszköze. Lehet úgy döntenie egy pártnak vagy

a pártot vezető elitnek, hogy konfrontatív politikát folytat, vagy konszenzuálist. Ez főleg akkor érdekes, amikor a hatalmat megszerzik, és a többi párt szétesik. Mi át is éltünk olyat, amikor először konfrontatív volt a politika, és bosszúállás jellemezte, '56 után, és aztán ugyanaz a vezető megcsinálta a többé-kevésbé konszenzuális politikát, és a végén a nyolcvanas években már nem volt ereje, hogy megint visszatérjen a bosszúálló politikához, megváltozott közben a világ. Mi, akik itt ülünk, ebben szocializálódtunk. Az ifjabbak is, a nálunk tizenöt-húsz-huszonöt évvel ifjabbak is ebben a világban szocializálódtak, csak máshol és másként. A magyar vidéken nőttek föl, vagyis a Kádár-korszaknak az első szakaszában szocializálódtak, mert vidéken végig az maradt meg. Csak Budapesten változott meg a politika, ott lett liberálisabb, vagyis engedékenyebb. Ők nem azt hordozták az idegeikben, amit mi a hetvenes-nyolcvanas években Budapesten megéltünk, hanem az első korszakot; nem is nagyon értették, és ellenségesen álltak szemben azzal az őket felölelő és átölelő világgal, amilyen Budapesten volt akkoriban. Ez olyasmi, mint az, hogy én például nem tudok másmilyen színházat elképzelni, csak olyat, amilyenben felnőttem, még akkor sem, ha meg akarom változtatni, és akkor sem, ha közben változott. Lehetett volna úgy dönteni, mondjuk 2010-ben, hogy konszenzuális politikát fognak folytatni, és részben azt is folytatnak. Ne felejtjük el, hogy a nyugdíjasokkal sokáig nagyon óvatosan bántak, a külföldi beruházókkal pedig a mai napig hihetetlenül liberálisan bánnak, mindazt teljesítik,

amit a Gyurcsány-kormány meg az előző kormányzatok is megígértek. Tehát bizonyos területeken nincsen harc. Fontos más területeken azonban van, vagy már lefolytatták, esetleg most folyik. Most a bíróságoktól kezdve az igazságszolgáltatás egyéb területei kerültek sorra, körülbelül már eldőlt, hogy milyenek lesznek... A jog világa valóban érdekli őket, mert közvetlenül összefügg a gazdasággal. A kultúra és az oktatás világa egyáltalán nem érdekli őket. Teljesen egyetértünk, nem az az érdekes ebben a harcban, hogy milyené változik a terület, hanem hogy harc legyen. Egészen természetes, hogy amikor lecsereálnak ilyen-olyan szakértőbb, régi típusú szakembereket, akik annak idején akár a NAT-ot, akár mást is kidolgoztak, akkor ezek helyébe most szélsőségesen radikális alakokat helyeznek. Miután ennek van hírértéke, ezt lehet eladni a médiában. Ez nem azért van, mert valakik valamit valahogyan gondolnak a kultúráról, mint Takaró Mihály, mert valójából csak politikailag gondolnak valamit. Akármilyen emlékműállítás van az országban, mindegy, hogy hol, a Szabadság téren vagy máshol, az értelmiség ráugrik, és ezt a médiában sokáig lehet folytatni. Az a lényeg, hogy botrányok legyenek, amelyek hónapokig, sőt évekig is folytathatók. A melléktermék az, hogy a gyerekekkel megutáltatják az iskolát, a történelmet, a magyar irodalmat és a matematikát, meg a természettudományokat. Megnéztem, hogy természettudomány címen mi van ebben a NAT-ban. Elképesztő. Ezzel fedik el, hogy nincs elég kémia- meg fizika-tanár. Ez nem a Marx György-féle óhajtott természettudományi okta-

tás, amelyik minden összefüggést egyszerre tárgyal. Nincs tanár, nem is lesz, ezzel el lehet fedni. Várható, hogy a botránkoztatás nem fog megállni a színházaknál. Nem érdekli őket a színház. Az érdekli őket, hogy a sajtó ezzel legyen tele, miközben mással kéne hogy tele legyen. Egy olyan rendszer jön most létre, mint az áldatlan emlékezetű osztrák viszonyok, amikor a pártok fölosztották a kultúrát, ez ellen tiltakozott annak idején évtizedekig Thomas Bernhard. Nálunk persze rosszabb a helyzet, mert arról van szó, hogy a kultúrában is visszavonják a piacot. Ez várható a könyvkiadásban is. Ugyancsak a piac bedöntése várható a digitalizálásban. Milliárdokat vertek el az SZDSZ–szoci kormány alatt is, később is, ennyi pénzből meg kellett volna oldani az egész magyar kultúra digitalizálását, de hát nincs megoldva, a MEK hosszú évekket ezelőtt leállt, miután a pénzt a túlélésre fordították. A Digitális Irodalmi Akadémián, aminek én is a tagja vagyok, hosszú évek óta nem csinálnak szinte semmit, nincs elég ember, alig folyik digitalizálás, a mi műveinket évek óta nem digitalizálják. Meg lehet nézni, hogy mi van fönt a honlapon, és mi nincs fönt. Van egy működőképes magyar digitalizációs társaság, az Arcanum. Amit lehetett, megcsinálták maszekban. Fantasztikus eredményeket értek el fű alatt. Most aztán már visszavonták az állami támogatást. Mindenkinék fizetős lesz az Arcanum, eddig legalább a könyvtárak, az egyetemek ingyen kapták.

Karafiáth Most nem az van, hogy az Arcanumot is be fogják kebelezni? Mert tettek már rá ajánlatot.

Spiró Várható, hogy államosítják, és abban a pillanatban megdöglik. Nem azt mondom, hogy mindent lehet a kultúrában piacosítani. De amit lehet, azt nem ártana. A könyvkiadás az elmúlt harminc évben azért tudott működni, és azért nem volt cenzúra a könyvkiadásban, aminek nem győztem eléggé örülni, mert a piacon van a mai napig, elhanyagolható az állami részvétel. Ez meg fog szűnni. Meg fog szűnni a digitalizációs magánpiac, minden meg fog szűnni, ami azt jelenti, hogy lerobban, mert szakértők nem lesznek többé. Amit Takaró vagy Demeter személye jelent, másodlagos vagy harmadlagos. Az elsődleges a permanens forradalom, a trockista eszme. Nemcsak Kelet-Európában megy így, Ukrajnát, Oroszországot meg mindenki mást beleértve. A szimbolikus politizálás világszerte ilyen, ez a helyzet Amerikában vagy Franciaországban is. A modern technológiának és az archaikus politizálásnak a félperiférián persze még torzabb a szüleménye.

Karafiáth Ez akkor lenne érdekes, hogyha ez az oldal – ha oldalnak lehet mondani, ahol mondjuk mi vagyunk – számítana valamit. Én azt látom, hogy ez már csak nekünk számít, és igen kis területeken – most már az *Index*en sem – jelenik meg tényfeltárás mióta. Megszűntek az utánajáró anyagok, megszűnt a valódi kritika, igen kis felületen maradtak meg a viták, és vannak hozzászólások. Dömötör (*derültség*) például ki tudja jelenteni, hogy *Élet és Irodalmat* nem olvas, nem is tervez ilyet. Tehát mintha ez az oldal már nem is létezne, mert amit be lehetett szántani, azt, pon-

tosan tudjuk, be is szántották. Tehát hogyha nekik az lenne a céljuk, hogy minden oldalon menjen ez a dolog, és folyamatosan fenntartsák az érdeklődést, akkor folytatták volna. Hogy hívják azt a szerencsétlent? Szakács! Tehát a Szakács Árpád-féle cikksorozatok még mindig mennek, de hát a kutyát nem érdekelte, még csak kattintásszámot sem lehetett arra generálni, hogy mit mondott X. Y. írókám, vagy hogy tiltakozott ez meg az. Legfőleg elintézik annyival, hogy a futóbolondok megint nyüzögnek. Ha írnak róla, az nem éri el az átlagolvasó ingerküszöbét. Ez akkor lenne érdekes, ha az ő bázisuk valamit meghallana ebből, vagy az ő zajsztintjüket elérné, ami történik, de hát nincs ilyen. Tehát amiről mi beszélünk, az voltaképpen a nagy nyilvánosság tereiben nincsen meg. Ezt nekem például nagyon nehéz és fájdalmas volt tudomásul venni. Azt látom, hogy az olvasókat sem éri el.

Spiró Az olvasókat nem, de a tévét nézik.

Karafiáth Ki?

Spiró A videókat is nézik. A YouTube-ot is nézik. Én is nézem az ő tévéjüket, hallgatom a rádiójukat, a Karc FM-től kezdve mindent. Tanulságos.

Karafiáth És vannak ott kulturális vitaműsorok, vagy vannak szereplők, akik elmondják a véleményüket?

Spiró Hogyne lennének. Politikai érdek, mert nem úgy van az, hogy ellenség nélkül megvagyunk. Muszáj ellenséget gyártani.

Karafiáth Én nem látom, hogy foglalkoznának bárkivel, azt látom, hogy odaültetik a...

Spiró Bocsnát, ha gyártják, akkor lesz. Például a Magyar Művészeti Akadémia le van váltva. Lett a Kulturális Tanács, amiben Vidnyánszkytól kezdve az égvilágon mindenki benne van, de az MMA ki lett hagyva, pedig az övék.

Karafiáth Benne van az MMA!

Spiró Meg tudom mutatni, hogy kik vannak benne. Ezek fognak a magyar kultúráról meg oktatásról dönteni, akik itt vannak. Olvasom: Nemzeti Színház, Magyar Állami Operaház, Budapesti Operettszínház, Nemzeti Artista- Előadó- és Cirkuszművészeti Központ, Művészetek Palotája, Honvéd Együttes, Petőfi Irodalmi Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, Széchenyi Könyvtár, Nemzeti Levéltár, Magyarságkutató Intézet, Hagyományok Háza, Néprajzi Múzeum, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, NMI Művelődési Intézet, Nemzeti Filmintézet. Ezeknek a vezetői vannak benne abban a kulturális tanácsban, amelyik mindenről dönteni fog. Van egy ilyen testület, így aztán például az összes színháznak és az összes színházi egyetemnek vagy főiskolának a Nemzeti Színház lesz a főnöke. Múlt heti ügy, hogy a négy művészeti egyetemet összevonják, egyetlenegy rektor lesz, egy kancellár, és ők fogják eldönteni, hogy ki taníthat képzőművészetet, színművészetet stb. Nem úgy tűnik, hogy abba akarnak hagyni, inkább csinálni akarják. De hát a politikát csinálni szokták, arra való.

Karafiáth Igen, de nem számít a másik oldal, én csak azt mondom. Olyan szinten uralnak minden teret, hogy nem számít, mit mond a másik oldal, és minden arra mutat, hogy nem óhajtanak ezzel törődni, hiába hisszük, hogy igen.

Arató Aközött, hogy nem számít, van-e másik oldal, meg aközött, hogy nem számít, a másik oldal mit akar, nagy a különbség. Az nagyon is számít, hogy legyen, akit gyűlölhettek, vagy akit gyűlöljön a tévéfogyasztó nép. Ennyiben azért csak folyik a kultúrharc.

Karafiáth A tévéfogyasztó Sorost gyűlöli, meg most a kínaiakat, meg bármit, amit elé tesznek.

Arató De mi a Soros vagyunk... Azok számára, akiknek ekképpen találunk minket.

Péterfy *Itt folyamatosan úgy megy a táncrend, hogy mindig jön egy újabb attak, jön egy újabb provokáció, arra a demokratikus oldal a várható reakciókat leadja, és ezzel tökéletesen megfelel annak az előzetes szándéknak, amely a provokációban volt, tehát hogy itt akkor mindenki a leosztott szerepei szerint szépen elmondja a maga jajszavát. Ezáltal teljesíti azt, amit a kormány ki akart váltani, és akkor ezzel le van tudva a dolog. Hogyha ebben egyetértetek, akkor milyen stratégiákat tudtok elképzelni, amellyel ki lehet törni ebből az eléggé másodlagos szerepből vagy abból a szerepből, hogy gyakorlatilag a kormány óhaja szerint mondjuk el újra és újra ugyanazokat az érveket?*

Karafiáth Én nem látok szándékokat, sőt egyre kevesebbet abból, hogy ebből ki akarnának törni. Most nem a generációról meg a fölöttem levőkről beszélek, hanem a fiatalabbakról. Mert mi lassan már tényleg egyáltalán nem számítunk. Nagyon sokat beszélgetek fiatalabb szerzőkkel vagy pályakezdőkkel, és nem látom, hogy gyártanak stratégiát, és azt sem látom, hogy egyáltalán átlátják, mibe kerültek, vagy mi az, ami között lavírozni, túlélni vagy továbbmenni kéne. De mondjatok ellent, hogyha nem így látjátok! Tényleg azt tapasztalom, hogy már a harmincas generáció is azt mondja, hogy hát most ez van, ó, felkerestek a Publishing Hungarytól, én belemegyek ebbe. Ki mondana erre nemet?

Péterfy *Bezzeg a mi időnkben!*

Karafiáth Mindig jellemkérdés volt, hogy miben vesz részt az ember, vagy miben nem.

Péterfy *Most akkor az ifjú generációkból elfogyott volna a jellem?*

Karafiáth Nem egészen. Inkább azt kell nézni, hogy mennyire elhatárolódnak ezektől a küzdelmektől és mennyire nem akarnak róluk tudomást venni. Vagy hiányzik az életükből az a fajta szocializáció, amiben mi felnőtünk, és amiről Spiró is beszélt. Mi azért zsigerileg megtanultunk, mondjuk, úgy hallgatni beszédet, hogy megértsük, hogy az miről szól, vagy hogy hol vannak a veszélyes pontok, vagy mi az, ameddig el lehet menni, és mikor kell ellent tartani. Bár mondjuk itt a Térey-ösztöndíj kapcsán pont a saját generációm képviselőiben láttam,

hogy azért ez sem feltétlen működik mintaszerűen, vagy hogy az önhasznúságoknak, a családoknak, szépítgetéseknek iszonyú nagy terük lett.

Péterfy Nem biztos, hogy a fiatalokra kellene mutogatni az efféle ügyekben.

Karafiáth Aj, már ilyen öregaszony lettem. Csak azt látom, hogy a fiatalabb generációk azt mondják, nem akarnak velem foglalkozni, belemennek ezekbe a játékokba, hogy kapjanak támogatást, pénzt, és nem számít, hogy a fejük fölött mi zajlik, vagy hogy mi a tétje ennek az egésznek.

Péterfy De akkor valójában az a kérdés, van-e olyan cél, hogy előállítson a kormány egy olyan kultúrát a színházban, az irodalomban, amely az ideológiai céljainak és valamifajta eszméjének megfelel, vagy egyszerűen olyan aktorokat és olyan művésztársadalmat szeretne, amelynek reprezentánsai föl sem teszik azt a kérdést, hogy van-e a rendszeren kívül élet.

Karafiáth Én még csak ezt sem gondolom. Annyira periferikus a kultúra meg az oktatás, hogy azt tényleg meghagyják azoknak, akikkel jóban vannak... Ó, hát milyen jó ez a cirkuszművészet, milyen jól lehet ott szórakozni, kapjanak már ők is egy kis pénzt. Hát a Vidnyánszky, fú, nagyon jó haver, meg hát most már mit tudna csinálni ennyi idősen, akkor legyen övé az egész színház. Ez ilyen alapon megy, és tök mindegy. Szeretem egyébként a cirkuszt, szerintem is tök jó művészeti ág, még történnek is ott jó dolgok, és

akár még történhetnek is. Tehát az sem kell, hogy ez át legyen ideologizálva, vagy legyen valamilyen töltete, egyszerűen csak a mi haverjaink csinálják ezt, és arra osszuk ki számolatlanul a pénzt. Nem tudom, ki látta például a Nemzeti Múzeumban a Magyarságkutató Intézet Magyar Világ 1938–40 című, a Horthy-korszak „utolsó béke éveiről” szóló kiállítását. Hát annál nagyobb botrányt! És nem tör ki miatta országos botrány, mert a Kásler meg ez a kis intézete mondhat olyanokat a kis tablóikon, hogy ó, a magyarok sose akarták bántani a zsidókat. És ezek így vannak leírva feketén-fehéren, és senkit nem érdekel. Tehát már a töltet sem érdekel senkit, hogy mi történik, semmi, csak hogy kapjanak rá egy halom pénzt, és érezhessék azt, hogy ők a Nemzetibe’ állították ki a baromságaikat, és hogy ettől valakik. Nincs még csak az sem, hogy emögött bármi politika lenne, haveri alapon megy ez, mindenki érezze jól magát, akit mi szeretünk, az kapja a pénzt, nagyjából ennyi.

Spiró Jó, akit le lehet kenyerezni, azt lekenyerezik, amíg van rá pénz. Ez tipikus kamarillapolitika, és azért lehetséges, mert Magyarországon a feudalizmus soha nem veszett ki. A feudális berendezkedésnek a kamarillapolitika felel meg a legjobban, nem pedig az, ami Nyugat-Európában és Amerikában kialakult. Miközben Amerikában csinálják a médiapolitizálást, az a piacot nem rongálja, a hatalmon lévők a kulturális piacba egyáltalán nem tudnak beleszólni. Ez csak nálunk lehetséges, ahol a feudalizmus meg lett erősítve a húszas-harmincas években, aztán az államszocializmusban, és

még mindig meg van erősítve. Közben folyik egy refeudalizációs folyamat is Magyarországon. A cenzúra nem úgy fog működni, mint a Kádár-rendszerben. Akkor valaki írt egy művet, és a művet tiltották be. Most már az illető személy van betiltva, és teljesen mindegy, hogy mit ír. Lehet, hogy Fidesz-barát, de akkor is be van sorolva, mert nem pont olyan. Akik a hűségnyilatkozatot megteszik, a húszévesek, a harmincévesek, a negyvenévesek, amikor elfogadják egy ösztöndíjat, akkor úgy vélik, hogy az már az ő emberük. Nyilván egy csomó tehetséges ember is van köztük, akik majd az első adandó pillanatban elárulják a kenyéradóikat, természetesen.

Arató Arra a kérdésre, hogy akarnak-e valamilyen kultúrát, nekem is az a válaszom, hogy nem. Olyan kultúrát, amit névleg akarnak, olyat nem lehet csinálni. Takaró Mihály, Szakács Árpád, Orbán János Dénes nem csinál írókat, nem tud szülni, sokszorosítani. Tehát a kultúrkampf tényleg hatalmi és nem kulturális kérdésekről szól. Mert a kultúra lassabb, szervezettebb dolog, mint hogy ezekkel a hatalmi trükkökkel lehetne kezelni. Jó, tönkre lehet tenni írókat, másokat gazdagá lehet tenni, de így nyilvánvalóan nem lehet kultúrát teremteni. Pontosabban akár tehetséges írókat is fel lehet fedezni, és futtatni lehet, de ami ezeknek az íróknak igazán értékes kulturális teljesítménye lesz, az nem a hatalom, nem a jobboldal saját kultúrája lesz. Azt pedig nem tudom pontosan, hogyan működnek a piaci és juttatási-korrumpálási viszonyok az oktatási szférában. Az azonban bizonyos, hogy egyetemes

államosítás zajlik. A tankönyvpiacon jórészt megszűntették, államosították. Vannak még nyomai, de a java megtörtént. Az új NAT-tal ezt a folyamatot teljesen végig lehet vinni. Hogy ebből húz-e valaki hasznot, nem tudom. A korrumpálás egyik fontos területe az egyházi iskolák kiemelt támogatása. Biztató, hogy az egyházi iskolák nagyon sok (úgy ezernégyszáz) pedagógusa, főleg magyar szakosok, felemelték a szavukat a NAT és a magyar közoktatás állapotai ellen. Az evangélikusok kivételével kaptak is a fejükre egyházaik főnökeiktől, de megmutatták, hogy a szakmai lelkiismeretük nem megvásárolható.

Péterfy *Biztos nem.*

Arató Egyentankönyv van, és ennek megfelel az egyentanterv meg a teljes szabályozottság. Na, most akkor itt említeném, hogy milyen az ellenállás, és lehetséges-e az ellenállás. Meg azt is, hogy mennyire mozgósítható a gyűlölködő tömeg. A Magyar tanárok Egyesülete elkezdett terjeszteni egy állásfoglalást tartalmazó petíciót, amely a NAT visszavonását követeli. Csak szakmai érveket soroltunk fel. Rögtön megszervezték az ellenpetíciót. Közben megpróbáltuk elmondani, hogy miért képtelenség tantervelméletileg, így, úgy, amúgy ez a dokumentum, szociálisan miért érzéketlen a tanterv, meg milyen hibái vannak, a másik oldal tök egyszerű dolgot hangoztatott. Ha hazaszeretetre akarod nevelni a gyereket, akkor tegyél a magyarságellenes NAT-bírálok ellen, és foglalj állást a hazaszeretettel, nemzeti identitást erősítő NAT mellett. Ennél durvább egyébként a szö-

veg egésze, de az első mondat az még szép, az még nem gyűlölködik, csak demagóg, üres módon azt mondja, hogy ha azt akarod, hogy a gyerekeid hazaszeretetet tanuljanak, akkor írd alá, hogy arra neveljük őket. Azt gondoltuk, hogy a mi szakmaibb érveket hozó petíciónk egy idő után lesz mosva. Egy ideig fej fej mellett haladt a két petíció, de nekünk azért többségünk maradt. Később beszállt ebbe a buliba a CÖF is, és felszólította a tagjait, hogy szavazzanak. A legnagyobb megdöbbenésemre ennek ellenére még mindig vezetünk. Amit nem tudok megmagyarázni. A CÖF hívei sem lángolnak már eléggé? Politikai elbizonytalanodás is létezne, kifáradt volna kicsit a gyűlölet? Mintha a mozgósítás ereje egy picit lanyhult volna. Van persze más is, ami szemet szúrt a petícióharcban. Nagyon jól érzékelhető, hogy a mi aláíróink jobban félnek. Sokkal több a név nélkül aláíró a NAT bírálói, mint a NAT igenlői között. És ez azért elég ijesztő, mert a jelek szerint működik a megfélemlítés. Egyrészt félnek a tanárok, másrészt rohadt dühösesek. De működik az a kádárista reakció is, hogy bezárjuk az ajtót, és a tanteremben az történik, amit akarunk. Mellesleg a hatalom is részben erre játszik, a Nemzeti alaptanterv miniszteri biztos, Hajnal Gabriella, illetőleg a felülről létrehozott álciviliszervezet, a Nemzeti Pedagógus Kar, mely road show-t csinál az országban, azt is üzeni, hogy srácok, ne féljetekek, nem eszik olyan forrón a kását, a bezárt tanteremajtó mögött azt csináltok, amit akartok. Tehát nagyon szépen ráépítenek erre az ismerős kádárista kondicionált reflexre. Nem tudom, hogy ezt az evidensen dilettáns

dolgot kivel tudják megetetni. Csak azt tudom, hogy borzasztóan sokan elégedetlenek. Eddig negyven-egynéhány iskola utasította el a NAT-ot, és egyetlenegy olyan iskola nem akadt, amelyik kiállt volna mellette. Gondolom, nem árulok el titkot velem: mindez nem lehetett hír a kormány-sajtóban.

Péterfy *De mit gondolkodnak, van egy terv, melynek lényege, hogy előbb-utóbb szépen leszalamizgatva így, úgy, amúgy, megfélemlítéssel, lekenyerezéssel az egész helyzetet uralni lehet, és akkor előáll a Pax Orbána? És akkor az hogy nézne ki? Hogy gyakorlatilag apró, elszórt, tiltakozó gócok maradnak csak, amelyek teljesen jelentéktelen kis Facebook-csoportokként működnek?*

Karafiáth Már most ez van.

Bihari Egyrészt az van, amit Spiró György mondott, hogy mindig új színterek lesznek és új ellenségek és új harcok, de továbbra is azt gondolom, hogy az oktatás önmagában annyira nem érdekli őket. Ez egy slendrián diktatúra, eddig is az volt, nem fogja általában érdekelni őket. Iskolaigazgatója és tankerülete válogatja, hogy mi fog történni a tanteremben, és a tanárok nagy része, ha még tanár lesz, körülbelül azt fogja csinálni, amire a Kádár-korszakban vagy később szocializálódott. Becsukja az ajtót, tanít Wass Albertet, vagy nem tanít, a gyerekek nem fogják elolvasni, abban majdnem biztos vagyok. Mert a gyerekek Totth Benedeket olvasnak. Kölcsönkaptam egy széplelkű diáklánytól. E könyvben lényegében csak szívnak, szexelnek és csúnyán beszélnek. Nem nagyon

hasonlít Wass Albertre. A helyzet ezzel együtt nem teljesen reménytelen. Hoztam magammal egy viszonylag új hetedikes tankönyvet, az idén tanítom először, mindig vannak új generációs tankönyvek. Ilyeneket lehet benne találni, elnézést, hogy idézgetek: Az Osztrák–Magyar Monarchia együtt élő népei. Imádkozó hagyományhű zsidók, ortodox neológ irányzat, a zsidóság szerepvállalása a polgárosodás előmozdításában. Aztán: Szebeni szászok népviseletben. A romák és az iskoláztatás. Kosarait áruló cigány ember. Karikatúrák nemzetiségekről. A zsidó nagypolgárság helyzete. Lányok az iskolapadban. Az agrárproletár romák. Ezt még valahogy külön belenyomták, nem tudom, hogy ez egy hetedikesnek mennyit mond. Csak azt akarom jelezni, lehet, hogy jövőre ez már egyáltalán nem lesz, de annyira azért nem reménytelen a helyzet. Azoknak az inkább Fidesz-közeli szerzőknek, akik ezt írták, volt azért valami sütnivalójuk ahhoz, hogyan lehet a viszonylag korszerű témákat behozni viszonylag korszerű módon és nyelven a tantervbe.

Arató Valamilyen pénzzel való szájbefogászati művelettel, ami azonban a tanárok, ezen belül legfőképpen a kezdők szégyenletesen alacsony fizetésén lényegileg nem változtat, a szakiskolarendszer tönkretételével, a NAT-tal meg az egyentankönyvvel azért súlyos elégedetlenséget lehet elérni, és emiatt halmozódik a feszültség. Az egyik következmény, amit Péter említett, a pálya elnéptelenedése lesz. Amit tehát csinálnak, nem veszélytelen és nem következmények nélküli. Kémia- és biológiatanárból egyre keve-

sebb van. Akik maradnak, iszonyúan túlterheltek. A fiatal tanároknak kezd elégük lenni, amit úgy fejeznek ki, hogy egyrészt érdeklődnek valamennyire a mi kis lázongásaink iránt, másrészt azt mondják, hogy nem kívánnak tartósan iskolában tanítani. Ez amúgy is tendencia, a legjobb tanár szakos hallgatók zöme jó ideje nem akar állami iskolában tanítani.

Karafiáth Nem tudom, hogy mennyire nem veszélytelen. Sokan vizsgálták, én is írtam róla az önkormányzati választások után, hogy a Fidesz nem tudja megszólítani a fiatalokat. A fiatalok elégedetlensége nem is kulturális meg nem is politikai ügyekben nyilvánul meg, sokkal inkább befolyásolja a klíma, Greta Thunberg és mások feltűnése, ezzel lehetett őket mozgósítani. Amikor elkezdtek megérezni, hogy a jövőjük a tét, elengedték a Fideszt, és azt mondták, hát már mindenki külföldön tanul, és aki elment, eszébe nem jut visszajönni, hiszen nem perspektíva az itthoni karrier, mert eléggé látványos, hogy itthon jó karriert csak NER-közelben lehet elérni. Amikor a NER megszi-matolta, hogy baj van, elkezdte ezt a tegezéssel súlyosbított kapálózást – a legelső ilyen gázos programja a Gyere haza, fiatal! volt –, csúfos kudarnak indult, de nem adták fel, kinevelték – vagy inkább kinevezték – ezt a huszonkét éves államtitkár-helyettest. És abban reménykedtek, hogy miután pozícióba ültették a NER-ifjúságot, ezzel teret tudnak venni maguknak, és ha a kommunikációt megnyerik – ezt tapasztalták a híveik között –, akkor minden az

övék. Nem tudom, mennyire lesz ez sikeres, mert azt látom, hogy a két generációval alattam lévőök füle már süket, és nem akarják sem a gyűlölködést, sem ezt a sok baromságot hallani. És mondjuk, az, ami én generációm fölött a plakátkampányok vagy ez a teljes primitívséggel sulykolt propaganda még nyílt szívekre és nem tudom, agynak nevezzük, abba beletalál, az már lentebb nem működik, mert zsigeri elutasításra lel. Tehát innen lehet azt gondolni, hogy akkor van még remény, és az pont a fiatalabb generációkban van, csak szerintem őket nem a kultúrán keresztül lehet megfogni.

Péterfy *Ha az előrejelzések szerint a következő választást is megnyeri a Fidesz, akkor mondjuk hat-hét év múlva mi lesz itt? Bécsbe járunk magyar alternatív színházat nézni, és egy kis bécsi magyar nyelvű kiadó fogja azokat a könyveket kiadni, amelyeket, mondjuk, szívesen olvasnánk? Vagy pedig vannak más opcióink is?*

Karafiáth Nagyon sötéten látom a dolgokat. Olvastam a Szépírók levelezését. Minden reggel azzal nyitok. Önkinzás, stroke-közeli állapotba lehet kerülni azzal, amit ott lát az ember, pedig a Szépírók Társasága elég nívós társaság gondolkodó emberekkel... Nem az ország hülyéi, nem a CÖF, meg a nem tudom, mi. De az a butaság és szervilizmus, ami lehullt az álarcok mögött, főleg a Térey-ösztöndíj kapcsán, tökéletesen jelezte, hogy milyen reménytelen a helyzet. Ha ilyen közegben kell ezt tapasztalnom, akkor elveszett a dolog. És ettől kezdve már tök mindegy, hogy a Fidesz háromharmadot

kap, vagy még marad egy picike el-lenzék. És innentől kezdve tényleg tökéletesen mindegy, hogy mi történik az oktatásban és a kultúrában.

Spiró Csak annyit a szépírókról, hogy én is olvasom a hozzászólásait, mert rajta vagyok a levelezőlistán. Ritkán szólok hozzá...

Karafiáth Jaj, én nem bírom ki, de aztán mindig megbánom.

Spiró Bocsánat, nem kukkolási céllal olvasom, amit a szépírók írnak, hanem mert mindenki elmondja a véleményét. Aki hallgatni akar, hallgat, aki valamit mondani akar, mondja. Nem arról van szó, hogy egymást anyázzák, ennél azért sokkal magasabb színvonalon folyik a vita. Semmi kivétlenülót nem látok abban, hogy emberek elmondják egy levelezőfórumon a véleményüket, ráadásul úgy, hogy tudják, ezt mások is olvassák. És akkor mi van? Hogyha mások is olvassák.

Karafiáth Bárgyúság és butaság jellemzi a vitát.

Spiró De bocsánat, az a véleménye. Én nem tudom megítélni, ki mennyire buta vagy nem buta...

Karafiáth Dehogynem...

Spiró Van ilyen is, olyan is, meg amolyan is. Elmondják a véleményüket. Van, aki nem butaságot mond. Aki örült, az természetesen örültséget beszél, és hosszan mondja. Én azt is el szoktam olvasni, mert személyesen ismerem. De hát hadd mondják már el! Nem estek egymásnak, nem nyírták ki egymást. Nem

tudsz nekem olyan írók mondani, aki az elmúlt húsz évben a másikat kinyírta volna. Volt ilyen a Kádár-rendszerben, mi az hogy! De az elmúlt harminc évben már nem volt ilyen. A színházvezetői pályázatok körül zajlik a feszültségkeltés, nem túl érdekes. Lehet, hogy a színfalak mögött kinyírják egymást, és az aktorok egy kanál vízben meg tudnák fojtani a másikat, persze. De az írókra ez nem jellemző, és nem az egész értelmiségre jellemző. Az Akadémia ügyében mégiscsak rengetegen tisztességesen foglaltak állást. Meg kell nézni, hogy az ötvenes években mi történt; az igen, azt érdemes elolvasni, nagyon tanulságos. Ahhoz képest bárányok vagyunk.

Karafiáth Nyilván mindenki emlékszik a 2018-as választások ellenzéki összefogásaira, amikor azzal jött a kormányoldal, hogy fú, micsoda szar banda ez az ellenzék, hiszen az egyik ezt akarja, a másik azt. Most mellőzném a pártpolitikai megközelítést, nem kedveltem soha, de megjegyzem, miért kéne, hogy mindenben egyet gondoljanak azok, akiket a pálya szélére szorítottak vagy a másik oldalra úztek. Természetes, hogy vannak viták és ütközések. Az is természetes, hogy ütköznek a szépíróknál a vélemények, hogy vitatkozunk egymással. De a Térey-ösztöndíj éles választóvonalnak bizonyult, olyan harcterületté vált, ami számomra korábban elképzelhetetlen volt.

Spiró Nagyon bölcsen csinálták, hogy ennek a negyvenöt írónak, nem is harmincnek, hanem negyvenötnek adták, és hogy jó írók is vannak köztük, bölcs döntés volt politikai-

lag, azt kell mondjam. És hogy majd utólag derül ki, hogy mit kell érte teljesíteni, mert előzetes teljesítményről nincs szó.

Karafiáth Meg hogy kitől veszik vissza.

Spiró Még az is előfordulhat, hogy biodíszletként fogják őket használni. Ezt is leírták. Hadd mondják el mindezt a szépírók, nincs velem baj. Nem mindenki vak. Ha a vitafórumokon elhangzik egy-egy buta vélemény, az is jó, mert provokálja azt, aki jobban látja a dolgokat.

Karafiáth Csak vannak hangozabb buták...

Spiró Bölcs döntés volt, hogy negyvenöt embernek adták. Két év múlva majd számon kérik rajtuk. Hogy pontosan mit, azt nem tudom. Én a rendszerről beszélek. Hogy az egyes szereplők mit csinálnak? Valamit biztos csinálnak. Szerintem a '90 után kialakult rendszer tűrhetetlen. A rendszert Kelet-Európában Nyugat-Európa tartja fönt. Magyarországon a németek tartják fönt. A korábbi rendszert a Szovjetunió tartotta fönt, ezt meg Németország. Ezen belül mindenki eljátssza a maga kisded szerepét. Ne az írókat, ezeket a nyomorult páriákat hibáztassuk azért, mert ilyen lett a világrendszer.

Karafiáth De azért már csak hibáztathatjuk szerencsétlen nyomorult páriákat, hogy nem merik a véleményüket elmondani, csak sunyinyognak.

Spiró Akinek elege van, kilép...

Karafiáth Egyre többen név nélkül nyilatkoznak, és nem mennek bele a veszélyes szituációkba...

Spiró Vannak egzisztenciális szempontjaik, persze.

Karafiáth Szaporodnak a kényes ügyek körülöttem. Most például egy nagyon nagy munkámat mondták vissza, merthogy felsőbb szinten rájöttek, hogy velem kicsit veszélyes együttműködni.

Spiró Ez ilyen rendszer. Mitől vagyunk meglepődve?

Karafiáth Pont erről vitatkoztam nemrég Gulyás Marcival, ő meg azt mondja, nem kell az egyes embereket meg a kis művészkémekeket elítélni. Mondom, dehogynem, pont az egyes embereket kell, meg azokat, akik megteszik ezeket a kompromisszumokat, és előbb-utóbb már név nélkül sem fognak véleményt mondani. És ezért van az, hogy a tüntetéseken már csak öt ember bandukol, meg hogy gyakorlatilag abba a megmaradt sajtóba már normális véleménycikket sem lehet írni. Ezért van az, hogy az erőközpontokban dolgozóknak már a Facebook-oldala is egy nagy üres akármí, mert leszólnak nekik: ha meg akarják őrizni a munkahelyüket, ne feszelegjenek. És én ezért nem tudom nem az egyes embert hibáztatni, mert akkor kit hibáztassak?

Arató Én hiszek a magam szerencsétlen pedagógusfajtájában. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a kockásinges mozgalom új erőre fog most kapni. Lesz szülői értekezlet a Nemzeti alaptantervről, a Civil

Közoktatási Szervezetek Platformja (CKP) is elkezdett újra működni. Lehet, hogy ez az én önámító optimizmusom, de talán ez az ellenállás nem fog olyan hamar kifulladásra. Most nem az íróktól várok valamit, hanem a tanároktól.

Karafiáth Jó lenne mindenkitől várni ezt-azt, nem?

Spiró Az írók írjanak remekműveket.

Arató Ez a dolguk. Így tartanak tükröt a valóságnak, vagy így hoznak létre új valóságokat, valóságdimenziókat.

P. Szűcs Julianna Az az érzésem, hogy szürke köd telepedett mindannyiunk képzeletére. Itt és most a kultúra nem is akármilyen színvonalú képviselői voltak jelen, pedig a kultúrának valójában most nem áll a zászló. Volt, amikor állt a zászló. Volt olyan korszak, amikor a „kultúra” előbb érezte meg a nagy változást, mint a politika és a társadalom aktív formáló erői. Ilyesmi volt a 20. század tízes éveiben és ilyesmi volt 56 előtt. A kultúra a maga „rossz idegrendszerével” előre kifejezte azt, ami csak később következett be. Most nem ez van, és nem ez volt a rendszerváltás előtt sem. Nem véletlenül mondták annak idején: a fene se gondolta 87-ben, hogy 89-ben mi fog lezajlani. Akárcsak most. Mi most itt, sajnos vagy szerencsére, be vagyunk zárva a „vakisi” kultúrába, fogalmunk sincs, hogy mi lesz 2022-ben. Mint ahogy három hónappal ezelőtt a koronavírusról sem volt fogalmunk. Bármi történhet, a kultúra egyelőre ebből nem érez

előre semmit. Tehát nem tudhatjuk előre, hogy mi fog történni, csak azt tudhatjuk, hogy valószínűleg ez a beszélgetés egy várakozással teli időszak szép és szomorú dokumentuma lesz a Mozgó Világban. Megértem azokat – Spiró Györgyről van szó elsősorban –, akik szerint Magyarország örök feudalizmusra íté-

tetett. De annak is van esélye, hogy valami előre láthatatlan esemény felülírja ezt az ítéletet. Most itt voltunk együtt és jót szomorkodtunk. Jóllehet a negyedik emeleten voltunk, de mintha a pincében lettünk volna. Akárhogy is, beszámolunk erről a találkozóról és közölni fogjuk ezt a beszélgetést.

Trianon – magyaron túli szemmel

Ez az írás nem Trianonról, hanem a szemléletéről szól. És nemcsak a Trianonban aláírt békeszerződéséről, hanem az 1947-es párizsiéről is. Mivel országunkat, melybe mi, hetvenhárom éven aluliak beleszülettünk, nem „trianoni”, hanem „párizsi” határok veszik körül.

A száz éve megkötött trianoni békeszerződés mindössze tizennyolc évig volt érvényben. Nyolcvankét évvel ezelőtt, 1938. november másodikán, az első bécsi döntéssel hatályát veszítette. Ezt akkor mindenki tudta. A magyar küldöttség hozza haza „a trianoni békeszerződés szét szakítását jelentő új szerződéseket, az új Magyarország térképeit...” „A trianoni halált feltámadás követi” (*Az Est*, 1938. november 4.). „A bécsi döntés nyomán leomlott trianoni határon át tízmillió magyar testvéri kézfogása és boldog összeölelkezése volt a mai nap is.” (*Dunántúl*, 1938. november 4.) „A magyar igazság széttörte a trianoni rabbilincseket...” (*Friss Újság*, 1938. november 4.) „A trianoni békediktátumot megdöntő bécsi döntőbírói ítélet...” (*Népszava*, 1938. november 4.) És így tovább. Magyarország a Trianonban elvesztett területek jelentős részét visszakapta (-szerezte) 1938 és 1941 között. Állampolgárainak a száma nagyjából hatmillió fővel, hetven százalékkal nőtt. Ez az igen jelentős növekmény a második világháborúval, a tengelyhatalmakkal, a hitleri Harmadik Birodalommal együtt veszett el. Ezen

veszteség következtében akkora ma Magyarország, amekkora.

Aki a jelenleginél jóval nagyobb Magyarországot siratja Trianonnal az ajkán, 1947 helyett gyászolja 1920-at. Az első világháború elvesztése helyett a másodikét. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság széteséséhez kötött veszteség helyett a Harmadik Birodalom és a tengely, a fasizmus és a nemzetiszocializmus széteséséhez kötöttet.

Aki őszintén akar beszélni erről és tabukat óhajt dönteni – erről beszéljen. Mert más Trianon-tabukkal ellentétben, ez még megdöntetlen.

Trianon (Párizs) a partikuláris gondolkodás meghaladásának kiváló próbája. A partikuláris gondolkodás legfőbb jellegzetessége, hogy a jó-rossz, helyes-helytelen, igaz-igaztalan ellentétpárokat hatályon kívül helyezi. Ezek ugyanis olyan értékeket feltételeznek igazodási pontként, amelyek egyetemesen, tehát valamennyi érdekelt félre nézve érvényesek.

Egyszerű példa. Jó-e, ha a bíró a focimeccsen tizenegyest ítél? Jó annak a félnek a partikuláris megítélése szerint, akinek javára megítélték. Rossz ama fél partikuláris megítélése szerint, aki ellen megítélték. A partikuláris megítélésből kilépve a labdarúgás egyetemes érdekei szerint pedig jó, ha a tizenhatoson belül valamely védő szabálytalanságot követett el, és rossz, ha nem.

A fenti példából látható, hogy a partikuláris megítélés egybeeshet

az általános érvényűvel. Az adott esetben az egyik félének feltétlenül egybe is kell esnie. Ettől azonban az ő megítélésének partikuláris jellege megmarad, nem tesz szert általános érvényre, hiszen más esetekben akkor is jónak ítéli a tizenegyessel kapcsolatos, csapata számára kedvező döntést, és rossznak a kedvezőtlen, ha az bírói tévedésen alapul.

A Trianonról (Párizsról) tett megállapítások tehát attól még nem lesznek egyetemesen érvényesek, ha Trianonra (Párizsra) nézve helyesek. Csak akkor, ha az, aki megtette őket, elszakad a partikuláris szemlélettől, vagyis a területvesztéseket, területgyarapodásokat, egy ország lakosságának nemzeti, etnikai, nyelvi, vallási megoszlását, annak változását ugyanolyan értékek, elvek szerint ítéli meg, bármely országról és bármely történelmi eseményről legyen szó. Trianonról vagy Bosznia annektálásáról, Erdélyről vagy Kelet-Poroszországról vagy a román többségű (pláne román-szász többségű) Erdély és Magyarország 19. századi uniójáról.

A tizenegyes-szituáció önmagában megítélhető, és az ítélet nem lehet összetett. A megítélés nem függ attól, hogy mi történt a meccsen addig, mi történhet azután, és az ítélet nem lehet árnyalt. Nem töprenghet senki azon, hogy tizenegyes helyett nem lett volna-e helyesebb tizenhármast vagy kilencest adni.

Trianonnal (Párizssal) nem ez a helyzet. Ezek a szerződések rengeteg összefüggő elemből állnak, a bennük meghatározott határvonalak minden pontja külön is megítélés tárgya lehet, miként a haderőre, a kártérítésre, a kisebbségi jogokra stb. vonatkozó részei is. Továbbá az

ítélet nem lehet független az előzményektől és a következményektől, sem attól a folyamatától, amelyben ezen szerződések lehetősége előállt, sem annak a világnak a megítélésétől, amely akkor köszöntött volna be, ha ezen szerződések lehetősége nem áll elő, mert nem azok győznek, és nem azok vesztenek, akik.

Az egyszerű ítéletekről könnyű belátni, hogy partikulárisak. Az árnyalt és komplex ítéletekről viszont nem könnyű megállapítani, hogy mennyiben azok, mennyiben nem.

A megítélés és a megélés két különböző dolog. Az egyik az értelem, a másik az érzelmek dolga. Az első elszakítható a partikularitástól, a másik nem. Egy értelmes szurkoló, aki magát a játékot még a csapatánál is jobban szereti, helyesnek ítélni, hogy a bíró a csapatára nézve kedvezőtlen döntést hozott, de ettől az még fájhat neki. Egy bűnöző édesanyja elfogadhatja, hogy a szeretett fia ugyanolyan büntetést kap a bűnéért, mint más elkövetők, de annál nincs magától értetődőbb és jogosultabb dolog a világon, mint hogy a saját fiának a büntetése jobban fáj neki, mint a más fiáé. Mi több, jobban, mint a fia által kifosztott áldozatok vesztesége.

Ebből az is következik, hogy az igazság nem jár feltétlenül együtt a jogosult fájdalommal. Miként a jogosult örömmel sem.

Trianon többeknek okozott örömet, mint fájdalmat. Az elcsatolt részek és a csonkán maradt ország magyar identitású lakosságának túlnyomórészt fájdalmazt okozott, az elcsatolt részek és a területszerző országok többségi nemzeteinek pedig általában örömet. Ez utóbbiak jóval többen voltak. Ez azonban még nem igazolja Trianont.

Irreális elvárás, hogy Trianon (Párizs) szemléletében a partikularitástól elszakadó szemlélet a magyar vagy bármely érintett nemzet körében domináns legyen. Ez tömeglélektani képtelenség. Mindazonáltal nem mindegy, hogy az árral szemben haladó kisebbség mekkora és a mérete miként alakul. Ez a kisebbség bizonyára akkor válhat dominánssá, amikor ez a dominancia már érdektelen. Amikor az érintett nemzetek az időmúlás folytán már nem érzik érintettnek magukat. Trianon (Párizs) elmerül a múltban, megmaradó következményei kvázi „természetes” adottságként tűnnek föl a nagy többségnek, amely számára (és ezzel együtt a politikusok számára) érdektelenné válik a témakör, s afölött a kor történész specialistái és független gondolkodók, alkotók veszik át az uralmat.

Ez az elérdektelenedési folyamat volt már előrehaladottabb állapotban is a rendszerváltás előtti évtizedekben, mint amilyenben most van és feltehetőleg lesz Trianon centenáriumának fölhajtása nyomán. Amikor azonban előrehaladottabb állapotban lehetett, akkor a témakör kezelésének súlyos politikai korlátai voltak.

„Magyar az, akinek fáj Trianon.” Ez az érdekes szlogen jól jellemzi azt a felfogást, amely Trianon (Párizs) elérdektelenedésében a nemzet pusztulásának, önvesztésének folyamatát látja. Ha egyre kevesebb ma-

gyarnak egyre kevésbé fáj Trianon, akkor egyre kevesebb a valóban magyar magyar, akkor egyre kevésbé magyar a magyar.

Az Arcanum tanúsága szerint ez a szlogen csupán 2000 körül keveredett bele a magyar közbeszédbe. Akkor, amikor az első Orbán-kormány jelöltjével, Boross Péterrel szemben Patrubány Miklós igyekezett (sikerrel) elnyerni a Magyarok Világszövetsége elnöki tisztét. Az MVSZ mára már teljesen eljelentéktelenedett, de akkor még számottevő közéleti tényező

A magyar delegáció a békefeltételek átvétele után a francia külügyminisztérium lépcsőjén, 1920. január 13-án (kép forrása: mta.hu)

volt. Patrubány és hívei ismételték beszédeikben ezt a szlogent, amelyet akkor még a magyar sajtóban senki sem tulajdonított Illyés Gyulának. Sőt, Csáky Pál, akkori szlovák miniszterelnök-helyettes éppen Illyés Gyulára hivatkozva állította szembe ezzel az állítással azt, hogy „az a magyar, aki annak tartja magát”.

Akkortól tulajdonítják Illyésnek a magyar sajtóban a magyarságnak ezt a trianonos kritériumát, amióta 2008. június 7-én fölavatták Tiszalucan az ország első Trianon terét, s a tér egyik házának falára odapingálták ezt a szöveget, s aláírták Illyés nevét.

Semmilyen hiteles dokumentum nem igazolja, hogy Illyés ezt írta vagy mondta volna. Illyés autentikus (és elég problematikus) válasza arra a kérdésre, hogy „Ki a magyar”, ott van e cím alatt írt 1939-es esszéjének záró soraiban, de ezzel most

nem foglalkozunk. A Trianon Kutatóintézet folyóiratának, a *Trianoni Szemlé*nek a 2015-ös évkönyvében többeknek fölteszik a kérdést, hogy mit gondolnak erről az „Illyés Gyulának tulajdonított” mondásról. Ha pedig még a *Trianoni Szemlé*ben sem mernek másként fogalmazni, akkor biztosra vehetjük, hogy a szlogen ilylési eredete fölöttébb bizonytalan.

De most itt számunkra nem is ez az érdekes. Hanem az, amit az egyik megkérdezett, Fricz Tamás mondott: „Vigyázni kell, mert csapdákat is rejt magában ez a mondás. [...] ...a nemzeti magyar társadalomnak fontos Trianon, velük kapcsolatban ez elmondható. De van egy másik Magyarországunk, amelyik másképp gondolkodik mindenről, ami a történelemben fontos csomópont. Trianon számukra nem úgy fontos, mint nekünk, nem elsődleges kérdés. És ha azt mondjuk, hogy magyar az, akinek Trianon fáj, akkor ebben az állításban benne rejlik az a veszély, hogy kimondjuk: a másik Magyarország nem magyar. Ezen gondolkoztam egyébként az interjú előtt, mert tulajdonképpen ez azt jelenti, hogy aki nem képes a trianoni traumát átérezni, akkor az nem magyar? Ezért veszélyes ez a mondat. Én itt óvatosságra intek, mert azzal valamit kezdenünk kell, hogy él ebben az országban több millió ember, aki nem úgy gondolkodik, mint mi. Nekünk fáj Trianon. De ennek a másik oldalnak, nevezzük baloldalnak vagy liberális oldalnak, nem fontos vagy közömbös. És ha kimondjuk róluk, hogy nem magyarok, ez azért nagyon meredek...” Érdekes módon, a három megkérdezett közül a két „legnemzetibb”, Fricz és Bodó Barna fejezte ki kéte-

lyeit az állítással kapcsolatban, és az ehhez a körhöz csak valamivel lazábban kötődő Sára Sándor azonosult vele.

A lényeg az, hogy azt a több milliót a legrosszabb indulattal sem lehet kivonni a magyarságból. Mégpedig nem azért, mert baloldaliak vagy (és) liberálisok, ez a címkézés pusztán politikai készletelés. A baloldalt, a liberálist a szellemi színpadon azon a pontján, ahová Fricz vetődött a rendszerváltás után, simán ki lehet tagadni a nemzetből, ez nem szokott problémát okozni. Ez a több millió azonban erős irányzatos elkötelezettséggel többnyire nem rendelkező, hétköznapi emberek politikailag vegyes halmaza, amellyel senki nem kerülhet szembe, aki hatalomra kíván kerülni, vagy abban meg akar maradni.

Ez a többmillió Trianon-indifferens tábor kétségtelenül a világháború utáni évtizedekben alakult ki, a párizsi békeszerződés után. Ezek szerint ezt a Trianon-indifferenciát igazából Párizs-indifferenciának kellene neveznünk, de persze nem lehet, mert Trianon számunkra csak ezt az egy dolgot jelenti, Párizs pedig milliót.

Magyarország határait illetően a Párizs utáni helyzet nagyon csekély különbséggel megegyezett a Trianon utánival. Abban azonban, ami az indifferencia szempontjából lényeges – éppen ellentétesek voltak. És nemcsak Moszkva és a kommunisták, hanem az egész világ miatt.

Trianon után (szinte) minden magyar úgy érezte és úgy is érezhette: ez nem maradhat így! Párizs után szinte minden magyar úgy érezte és úgy is érezhette: ez nem változhat meg! Trianon után a vesztes

és a győztes államok nem alkottak közös szövetségi rendszereket. Az első világháború utáni rendezésben benne volt és megvalósult a következő, újrendező világháború lehetősége. A második világháború utáni rendezésben (és az atomfegyver fenyegetésében) benne volt és megvalósult a világháború nélküli világ lehetősége. Az első világháború után megmaradt és megvalósult a vesztes államok szövetségének lehetősége a legerősebb vesztes, Németország vezetése alatt, amelyhez a győztesek közül Olaszország is csatlakozott, és amely a Molotov–Ribbentrop-paktummal teljessé vált. Igaz, hogy csak rövid időre, de ez a rövid idő döntő jelentőségű volt Trianon revíziója szempontjából, mert ez tette lehetővé a legnagyobb, legnépesebb, gazdaságilag is, érzelmileg is legfontosabb területrészt, Észak-Erdély visszatérését. A magyar kommunisták és nacionalisták közös tabuja, hogy Észak-Erdélyt Sztálinnak, a Molotov–Ribbentrop-paktumnak, a Nagy-Románia lekicsinyítésében való szovjet érdekeltségnek is köszönhették.

A második világháború után valamennyi vesztes állam bekerült a győztes államok vezetete két szövetségi rendszer valamelyikébe. A legnagyobb vesztes, a kettévált Németország mindkettőjébe. A vesztesek a győztesek felügyelete alá kerültek, területükön a győztesek csapatai állomásoztak állandó jelleggel. Nem éleződhettek ki sem a szövetségi rendszerek belső kohézióját gyengítő, sem a szövetségi rendszerek közötti háború (tehát világháború) veszélyét növelő területi kérdések.

Ez a helyzet törvényszerűen vezetett el a Trianon-rezignáción keresz-

tül a Trianon-indifferenciához nálunk és annak megfelelőihez másutt.

Minden ellenkező híreszteléssel szemben maga Trianon (vagy Párizs) nem volt tabu a pártállami Magyarországon. Része volt a tananyagnak, föl kellett mondani Lenin álláspontját az első világháború utáni „imperialista rablóbékéről”. A revízió fölvetése esett tilalom alá, és mindent elkövettek annak érdekében, hogy a világháború utáni generációk ne érezhessék át, milyen megrázó volt a Trianon-sokk, mennyire magától értetődött a revízióra való törekvés, és milyen elementáris erejű közösségi élmény volt az elszakított területek visszatérése. Ezek a tilalmak nyilván előrevitték a Trianon-indifferenciához vezető folyamatot, de az enélkül is végbement volna.

Az NDK a megalakulása után szinte azonnal elismerte az Odera–Neisse-határt. Az NSZK csak húsz évvel később. Az NDK-ban nem lehetett megkérdőjelezni a határokat, az NSZK-ban szólásszabadság volt, és irredenta szervezettek működhettek, miként működhetnek ma is. Mégsem érzékelhető, hogy az egykori NDK területén erősebb lenne az indifferencia, mint Nyugaton. Sőt. A változtatás lehetetlenségének nyilvánvalósága erősebb tényező, mint a négy évtizedig hatályos tabu.

Németország ma a kontinens és az Európai Unió legerősebb, legtekintélyesebb állama. De ez a változtathatatlan tényén semmit nem változtat. A volt Szovjetunió kívül Európa egyetlen országa, ahol területekért háború folyt a pártállami rendszerek felbomlása után, a szövetségi rendszerek kívül maradt Jugoszlávia volt.

Látjuk, hogy az elérdektelenedési folyamatot valamennyire vissza lehe-

tett fordítani a rendszerváltás után. De mennyire és milyen tartósan? Akkor, amikor Trianon fölforrósításához semmilyen tétet, semmilyen változtatási, cselekvési lehetőséget nem lehet hozzákötni? Amit ugyanis jobb híján hozzákötnek, annak semmi köze Trianonhoz és Párizshoz. Nem ütközik a békeszerződésekbe „a határok fölötti nemzetegyesítés”, a magyar kisebbségek támogatása, finanszírozása bármilyen üdvös vagy átkos formában. Még a kulturális, politikai, gazdasági és egyetemi élet fölötti meghatározó „anyaországi” befolyás kialakítása és az állampolgárság kiterjesztése sem. Ezt éppen az emberek, pénzek, kulturális és egyéb javak EU-n belüli szabad áramlása teszi lehetővé. Emiatt nem gátolhatják ezt az érintett államok akkor sem, ha szándékukban állna. A származás szerinti megkülönböztetés uniós tilalma korlátozhatná ezt elvileg (leginkább az állampolgárság esetében) csekély mértékben, ha nem lenne ez a tilalom olyan könnyen megkerülhető. De mindenestre ennek sincs köze a békeszerződésekhez.

Ahogy Mohácsról, úgy Trianonról is tudni fogják öt évszázad múlva is utódaink, hogy Magyarország történetének sorsdöntő fordulata volt, és miként Mohács esetében, új értelmezések, művek, kutatási eredmények nyilván felizzítják majd időközönként a róla folytatott vitát, és fölerősítik

az iránta való érdeklődést. De ahogy Mohács vagy a tatárjárás fájalmát sem lehet közéleti hatóerőként elevenen tartani, nyilván Trianonét sem. Tegyem hozzá, a holokauszét sem.

Az ország lakosságának túlnyomó része számára Magyarország az a kis ország, amelybe beleszületett. Akik éltek nagyobb Magyarországon legalább akkora gyerekként, aki már tudja, hol él, aggastyánok. Már azok is erős kisebbségben vannak (vagyunk), akiknek a szülei még, ha nem is a nagy, de a nagyobb Magyarországon éltek le tudatos életük néhány évét. Mire eljön Trianon százhuszadik évfordulója, már mi is nagyon öregek leszünk. Mire eljön a százötvenedik, nem leszünk. A gyerekeink lesznek az akkori aggastyánok, és az unokáink mozgatják a szellemi életet. Őket pedig dédszüleik gyerekkora érzelmileg már nem befolyásolja.

Ha az állami emlékezetdiktátorok a fejük tetejére állnak, akkor is egyre csökken majd a társadalmi ellenállás a partikularitásból kiemelkedő Trianon- (Párizs-) szemlélettel szemben. Talán közeledik az idő, amikor a Trianonról (Párizsról) szóló elemzések jellemzően számba veszik, egymás mellé helyezik és szintetizálják a különbözőképpen érintett nemzetek, társadalmak partikuláris érdekeit, érzelmeit és érveit.

És akkor látni fogjuk Trianont élesebb – magyaron túli – szemmel.

Nagy-Albánia (rém)álma: balkáni vulkánok

Winston Churchillnek tulajdonítják azt a hírneves summázatot, miszerint „a Balkán több történelmet főzött ki magának, mint amennyit megemészthetne”. Még súlyosabb emésztési gondokat tapasztalunk, ha mostanság az Európai Unió esetleges bővítési étvágját tanulmányozzuk.

Brüsszelben (és az uniós tagállamok fővárosaiban) annál több gondot okoznak ismét a Törökországból kiinduló újabb potenciális menekülthullám lehetséges csatornáit, így érthetően gyakran esik szó a közbülső, legalább annyira zűrzavaros területről, a Nyugat-Balkánról. A koronavírus-járvány terjedése ellen bevezetett kormányzati intézkedések – netán átmenetileg – féket vehetnek ennek a folyamatnak. Ám a térség zavarai velünk maradnak. És a Balkán történelme sokadik új-jászületése után is annyira kusza, hogy ezúttal a mozaik kiragadott kockáival kell beérnünk.

A történelem hordaléka

„A hosszú XIX. században, amely a francia forradalomtól az Oszmán Birodalom 1923-as végső összeomlásáig nyújtózott, kialakult a modern Balkán politikai térképe” – összegez magyarul is megjelent monográfiájában Mark Mazower történész (*A Balkán*). Addig és azóta is sokan toldozták-foldozták, folyvást átszabták, de fércmű maradt belőle.

Amikor a balkáni háborúkat, majd az első világháborút követően a nagyhatalmak átrajzolták a régió politikai térképét, az erőviszonyok tükrében húzták meg az új államok határait. Fontos szempontjuk lehetett, hogy a hagyományosan orosz szövetséges Szerbiát eleve megfoszassák a lehetséges tengeri kijáratról. Így született meg a független Albánia. Ám az albán többségű területek csaknem felét és a hasonló ajkú népesség negyven százalékát az új határokon kívülre utalták. Jászi Oszkár már 1925-ben (A nemzeti eszme ellenállhatatlanságáról szóló tanulmányában) arra a megállapításra jutott, hogy „a Balkán etnikai kaleidoszkópjában a nemzetiségi elv mindenek fölött az erőszakra adott receptet”.

Érdekes módon a magyar–albán kapcsolatok sokszor változó, de olykor javuló szakaszainak jóval később is pikáns mellézköngéje volt, hogy mindkét nép kisnyelvi gettóban él, sőt Tiranában „közös” történelmi sérelmeinket is fölemlegették: összes határuk túloldalán nekik is nemzettestvéreik élnek, Koszovó az Erdélyük! (No meg a többi elcsatolt vagy soha meg nem kapott szomszédos terület.)

Sok helyi politikus szemében ez lehet – a centenáriuma okán mi felénk most kampányszerűen emlegetett – a „maga Trianonja”. Az etnikai határok rendre túlnőtték a

politikaiakat, jelentős népcsoportok kerültek ismét „idegen uralom” alá. Olyan kevert állapotok születtek, amelyek lehetőséget kínáltak a nekihevültebb nacionalistáknak, a revizionista törekvéseknek. Márpedig ezekben sohasem szenvedtek hiányt. Addig és azután is forgószélként kavartak körülöttük a határok – kavartak törökök, oroszok és bolgárok, a Monarchia, németek és olaszok, görögök, szerbek és albánok.

A legtöbb szerb nacionalista szemében a tragédiák sorozata 1389-ben Rigómezőnél vette kezdetét. A „nemzeti bölcsőjüknél” akkor elszenvedett vereség színhelye Kosovo Polje – ma inkább *Fushë Kosova* néven – Európa legifjabb államának névadója, egyben legújabb fővárosa, Prishtina közelében húzódik. Ám a

szerb nemzeti öntudatban az első rí-gómezei csata és az oszmán-muszlim térhódítás emléke mindmáig fontos szerepet játszik.

Jellemző epizód, hogy éppen a keserves küzdelem emléknapján, 1914. június 28-án gyilkolta meg a szerb Gavrilo Princip Ferenc Ferdinánd trónörököszt Sarajevóban, ami az első világháború kirobbantásához vezetett. Vagy egy későbbi példa: akadnak, akik szerint az ütközet 600. évfordulóján a Slobodan Milošević által elharsogott feltüzelő beszéd csak élesztgette a nacionalista parazsat, így az 1991–1995-ös délszláv háború és a későbbi koszovói konfliktus egyik előjele volt. Minthogy megannyi kerek évforduló sokszor vált ki indulatokat, legalább futólag tegyünk egy röpke történelmi kitérőt.

Vázlatos történelmi kronológia

- 1389** Rigómező – Kosovo Polje (a szerbek „nemzeti bölcsőjének” meghódítása)
- 1878** Az albánok önálló államiságért küzdő Prizreni Liga megalakulása
- 1912** Az első Balkán-háború véget vet a kelet-európai török uralomnak
- 1913** A londoni szerződésben elismerik Albánia független államiságát (bár a határokat csak 1921-ben rögzítik)
- 1918** A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia elődje) létrehozása
- 1928** Ahmet Zogu – nem Albánia, hanem – „az albánok királya”
- 1939** Mussolini csapatai lerohanják Albániát, kiterjesztik az „albánság” határait
- 1944–45** Jugoszlávia visszakapja az elkobzott területeket, Macedónia és Montenegró tagköztársaság, Koszovó – a Vajdasághoz hasonlóan – autonóm tartomány
- 1991–95** Jugoszlávia fölbomlása kisebb szerb–szlovén, súlyosabb szerb–horvát fegyveres ütközetek árán
- 1999** Háború Koszovóban a szerbek és az albánok között, válaszul a NATO bombázza Szerbiát és Montenegrót. Szerbia elveszti Koszovó ellenőrzését, a terület ENSZ-ellenőrzés alá kerül
- 2008** Koszovó egyoldalúan kihirdeti önálló államiságát, Szerbia máig nem ismeri el

Fasiszta, majd kommunista nyomulás

Ha az egész Adria joghurtban tocsogna, akkor sem biztos, hogy az albánoknak jutna egy kanálnyi... – a keserű nosztalgiazásra szintén hajlamos albánok önironikus mondása jól tükrözi megcsontosodott családottságukat.

A büszke albánok csak 1912-ben vethették le magukról a fél évezredig elnyúló oszmán igát, és kiáltották ki saját köztársaságukat. Ám határik keserves kiszabása a bölcsőtől a koporsóig szűknek ígérkezik sokuk számára. Az első világháborút lezáró békediktátumok váltig vitatott utóéletében vagy Ahmet Zogolli északi hadúr feltörekvésében komoly szerepet játszott ez a sérelmi politizálás.

Ő már miniszterelnökként pedzegette, majd miután I. Zogu néven nem Albánia, hanem „az albánok királyává” koronáztatta magát, hivatalos törekvéseként kezelte nagy álmát. Ebben alighanem az őt fölkaroló fasiszta Olaszország támogatására is számított. Más lapra tartozik, hogy az új uralkodónak a magyar Apponyi Geraldine grófnővel kötött „felséges” tiranai esküvőjén tanújaként föllépő Galeazzo Ciano gróf római külügyminiszter (egyben Mussolini sógora) rövidesen „félre lépett”. Alig egy év múltán, alighogy megszületett az ifjú pár trónörököse, I. Leka Zogu, az olasz csapatok leigázták szövetségesüket, hogy ugródeszkát teremtsenek balkáni terjeszkedésükhöz.

És az olasz, majd a német megszállás albán kiszolgálói menten éltek a lehetőséggel, hogy – az agresszív olasz érdekekkel szinkronban – továbbtolják az ország határait. Istápolóik pedig kihasználták a

nagyalbán eszmeiség föltámadását. 1941–43 között Mussolini a leigázott ország összes albán többségű szomszédos területét saját „tiranai Quislingje” hatáskörébe sorolta, de sok stratégiai zónában mindenről az olasz katonai parancsnokság mondta ki az utolsó szót.

A II. világháborút követő békeegyezmények a részben önerőből hatalomra jutott Enver Hodzsa (Hoxha) vezette albán kommunista rezsimet régi határai közé vezényelték vissza.

A nagy szomszédban Tito szintén aktív partizánjai merőben új kommunista rendszer-kísérletbe kezdtek. Soknemzetiségű államuk föderatív berendezésében öt tagköztársaság mellett Koszovónak – és a Vajdaságnak – csak autonóm tartományi státusz jutott. A koszovói albánok – meglehetősen kiterjedt jogaik ellenére – mindvégig kevesellték elismertségüket, sőt a mégoly jelentős központi költségvetésből nekik nyújtott fejlesztési támogatásokat is. (Ezt viszont a náluk hatszor-hétszer magasabb életszínvonalon élő szlovének és horvátok sokallták.)

Aligha véletlenül élcelődtek a szét húzó nemzeti törekvések élharcosai azzal, hogy ebben a bonyolult állami konstrukcióban „egyetlen jugoszláv intézmény létezett – maga Tito”. (Hacsak a szerbek irányította Jugoszláv Néphadsereget nem tekintjük annak...)

Enver Hodzsa a kezdetektől fogva nem volt hajlandó részt venni a „nagy jugoszláv” tervben, amelybe Tito még bevonta volna Albániát és Dimitrov Bulgáriáját is. Az ekkor még hithű moszkovita kommunistának mutatkozó albán diktátor hamarosan nyíltan szembefordult

a Sztálinnal szakító „titoista revizionistákkal”. Később szakított a desztalinizáló Szovjetunióval, majd a reformokat bevezető Kínával is, és a vörös zászló egyedül üdvözítő rezzenetlen hordozójaként mintegy blokádnál zárta a világot (illetve épp önmagát). A kis ország politikájában – bár kőkorszaki kommunista rezsimjeinek pántjai utóbb itt is lazulni kezdtek –, Nagy-Albánia kérdése tetszhalottként lappangott.

Ugyanakkor tény az is, hogy Koszovó – az egykori Jugoszlávia részeként – egyértelműen jobb életkörülményeket élvezhetett, mint a Hodzsa-diktatúrát jó négy évtizeden át nyögő anyaország. A koszovói albánok szabadon mozoghattak Európában, még a soknemzetiségű

Jugoszlávián belüli legalacsonyabb életszínvonalukkal is mérsékelt lelkesedést mutattak a két moszlim többségű államalakulat későbbi egyesülése iránt. Ahogy a hagyományos bölcsesség jegyében arra felé mondják: inkább légy nagy hal egy kis tóban, mint kicsi a nagy tóban.

A rendszerváltozások után

A vasfüggöny kelet-európai leomlása és a független demokráciák megszületése egyértelműen sugallta, hogy a mesterségesen összetakolt Jugoszlávia nemzetállamokra bomlása is megkerülhetetlen. Szlovénia viszonylag békésebben, Horvátország háborúban kivívott függetlensége,

Foglalkozása: király

Először Dél-Afrikában, egy vidéki farmon találkozhattam I. Leka Zogu trónörökösével és a „királyi családdal”. Miután Párizsban elhunyt édesapja, Zogu király, a fiú emigránsok ünnepi karéjában átvette örökségét. Láthatam – a maguk kiállította és aligha használható – útlevelét, amelyben szerepelt ez a rubrika: foglalkozása az albánok királya...

Édesanyjával, Apponyi Geraldine királynéval együtt csak a rendszerváltozás után térhettek vissza Albániába több mint fél évszázados számkivetettséükből. A magyarul mindhalálig nagyszerűen és választékosan beszélő anyjától eltérően a fiú már egy szót sem tudott „édes anyanyelvünkön”. Odahaza kérészetű royalista párttal kísérletezett, majd visszavonult a nekik vissza-

adott „királyi palotába” – egy egyszerű, kétszintes kúriába Tirana belvárosában.

Halála után az unoka, II. Leka már inkább csak a család történelmi örökségét ápolja. Nem nevezeti magát „Öfelségének”, akárhányszor találkozunk, hívjanak csak Lekának vagy Sirnek – mondja mosolyogva. Jól megtanult albánul, polgári életet él, egy neves színésznőt vett feleségül. Kezdetben a külügyminisztériumban dolgozott, majd a belügyminiszter, a későbbi államfő tanácsadója lett. Újabban kizárólag családi alapítványukban tevékenykedik. A konfliktusok békes rendezésének híve, ő már nem annyira a trónról, semmint az egyesülő Európából szeretné szemlélni „minden albánok” szebb jövőjét...

majd az új Macedónia megszületése új helyzetet teremtett. Slobodan Milošević nagyszerb törekvései megbicsaklottak. Utóbb Montenegro is kivált a megmaradt „kis-Jugoszláviából”. Egy korabeli karikatúra szerint az elnöki rezidencia erkélyéről kitekintő hitvese így szólt: Slobo, lehet, hogy a hatalmunk már csak a balkon rácsáig terjed?...

1999-ben Milošević albánellenes etnikai tisztogatási akcióira válaszul súlyos háború tört ki Koszovóban a szerbek és a NATO között. A konfliktus elől menekülők tódultak Albániába, ahol testvéri fogadtatásban részesültek. Ez a szolidaritás csakugyan rendkívüli megnyilvánulása volt – messze túl a hagyományosan híres albán vendégszereteten!

A második albán többségű állam, Koszovó 2008-as megszületése nyomán a nagyalbán kérdés ismét többet szerepel a nemzetközi találgatásokban. De ne feledjük, a nyugat-balkáni térség többi részén is akadnak szép számmal „Nagy” igényekkel játszadozó irredenták: Nagy-Szerbia (például a Bosznián belüli önálló entitás, a Republika Srpska kapcsán), a nagyhorvát eszmét fennen hirdetők Bosznia-Hercegovina horvátok lakta régióiban, Herceg-Bosnában, de még a főleg Macedónia kapcsán fölbuzduló nagybolgár nosztalgiazők is. Bulgária máig sem ismeri el még az önálló macedón nyelv létét sem, saját nyelvük dialektusának tekintik és a volt jugoszláv köztársaságot is saját elorzott földjüknek érzik... A macedón nemzeti identitás ellenfelei

rendre megjegyezzük: lehet bár Nagy Sándor a nemzet atyja, csakhogy évszázadokkal korábban meghalt, semmint hogy a szlávok megérkeztek volna a térségbe.

A kétfejú sassal ékesített albán zászlótengerben úszó Szkopjében 2012 novemberében, a független Albánia kikiáltásának centenáriumán Sali Berisha tiranai kormányfő arra szólította fel „nemzettársait”, hogy minden percben, minden órában, minden évben dolgozzanak az egység érdekében. A macedón fővárosban persze „etnikai Albániáról” szónokolt, amely a (görögországi) Prevezától (a dél-szerbiai) Preševóig és (a montenegrói fővárostól) Podgoricától Szkopjéig terjed.

A független, immár Észak-Macedóniának nevezett köztársaságban végül rendre úgy sikerült tartós kormányzatokat teremteni, hogy az egymás közt is megosztott albán pártokat is bevonták a koalícióba. Szkopjében a macedón öntudat és az ortodox vallás hívei rendre azzal riogatnak, hogy a túlnyomórészt moszlim kisebbségük messze magasabb születési számai nyomán hosszabb távon megbillenhet az ország demográfiai egyensúlya. Így már most is 25 és 35 százalék közé becsülik az albánok részarányát az össznépességben.

Miközben Macedóniában lázítanak a vegyes házasságok ellen, az albániai ultranacionalisták „görög intézménynek” tartják az ottani ortodox egyházat. A konzervatív Berisha-kormány albán útleveleket

adott a koszovói testvérország polgárainak. Egyes hírek szerint például a korábbi kormányfő, a Hágában (ismét) háborús bűnökkel vádolt Ramush Haradinaj és hitvese is rendelkezik ilyen úti okmánnyal. Mint hogy a néhai Jugoszlávia széthullása után megszületett Macedóniának és Koszovónak sincs tengerpartja, Albánia autópályát épített, és annak adriai végén kikötőt nyitott „koszovói testvéreinek”.

Tán az sem véletlen, hogy az ENSZ és az Európai Unió is mélyen megosztott Koszovó függetlenségének elismerésében. A világszervezetben vétőjoggal rendelkező oroszok és kínaiak – a magukat fenyegető esetleges szeparatista (náluk terrorista) törekvések visszautasítása okán gátolják Koszovó önálló államiságának bármiféle elfogadását. Az unió öt tagállama hasonló előítéletek alapján tagadja meg a független Prishtina elismerését: Ciprus – az ún. Észak-ciprusi Török Köztársaság miatt –, akkor persze Görögország is, Spanyolország (lásd Katalónia), és számunkra nem ismeretlen okokra visszavezethetően Románia és Szlovákia.

Ha mindehhez hozzávesszük az EU-n eluralkodó bővítési fáradtságot, Észak-Macedónia és Albánia esetében még a csatlakozási tárgyalások megkezdésére ígért tárgyalásokat is – főleg francia kételyek miatt – elhalasztották. Ám március végére megszületett az új döntés: szigorú feltételek betartatása mellett az unió egységesen rábólintott a dossziék megnyitására. Szerbia és Montenegró már eljutott eddig az előszobáig, de 2025-ig egész biztos, hogy ők sem jutnak beljebb. Ha egyáltalán akkor.

A brüsszeli kapuk rénsnyire nyílását váró belgrádi és tiranai vezetést nyilván szakadék választja el Koszovó ügyében. A Prishtinában a legutóbbi választások nyomán kormányt alakító Albin Kurti és pártja ráadásul korábban nyíltan követelte Nagy-Albánia megteremtését, a két ország egyesülését. De miközben elődje még százszázalékos importvámval sújtotta a szerb importtermékeket (eközben Albániával vámszabad a kereskedelem), Kurti megkezdte a szankciók felülvizsgálatát. Kérdés, hogy ingatagnak látszó koalíciós kormányt képes lesz-e egyben tartani. A válasz: nem. Ám a két testvérország folya-

A térség országainak alapadatai

ország	terület (E km ²)	lakosság (M)	albánok részaránya (%)
Albánia	28,7	3,2	88-98
Koszovó	10,9	1,7	93
Macedónia	25,7	2,1	25-35
Görögország	131,9	11,4	5
Crna Gora	13,8	0,6	5
Szerbia	77,5	7,5	0,1

Forrás: nemzeti statisztikai adatok, Wikipédia, Fischer Weltalmanach; a migráció és az elvándorlás miatt olykor becslések

matos összenövését továbbra is kész tényként kezelik.

Még a „mérésékeltbnek” mondott Aleksandar Vučić szerb elnök és Edi Rama albán kormányfő is többnyire abban ért egyet, hogy a legtöbb kérdésben nem értenek egyet. Legföljebb abban, amit a tiranai miniszterelnök fenyegetően kiemelt: „Még ha megértjük is az unió bővítési fáradtságát, ám a türelem mifelénk is véges...”

A stratégiai szempontoktól vezérelt NATO kevésbé bizonyult finnyásnak. A közelmúltban egyhangúlag jóváhagyták Észak-Macedónia felvételét – alighanem Moszkva őszinte sajnálatára... Az új tagország Szerbiához hasonlóan a koronavírus miatt elhalasztotta az áprilusra tervezett parlamenti választásokat.

Fortyognak a balkáni vulkánok.

Utóirat

A Törökország felől olykor ismét fenyegető menekült- (másutt: migráns-)válság értelemszerűen ismét fölveti a nyugat-balkáni tranzitútvonalak érzékenységét. Ha mindehhez hozzávesszük a százéves versailles-i szerződések óta lapangó feszültségeket, a görög–török viszályt, a független szkopjei kormány (Macedónia) „névvitáját” Athénnal, Albánia és összes szomszédja súrlódásait, Szerbia újrakelt gyanúit mindenfajta revízió kapcsán, Moszkva és Ankara megmegújuló nyomulását a Balkánon – és a sor még hosszan folytatható –, láthatjuk: sok a gyúanyag a történelem hordalékában. Errefelé a csárdákban úgy mondják: két kakas nem fér meg egy baromfiudvarban. Hát még több...

Történelmet tanítani

Nyilván ki-ki eldönti, hogy a rómaiak történetéről meglévő ismereteit időnként felfrissíti-e, vagy esetleg pótolja a kihagyott kurzusokat. Az esetleg felmerülő kérdésre, hogy mire jó az ókori Római Birodalomról szóló művek tanulmányozása, a legkézenfekvőbb válasz mindig az: a múlt egy fontos darbjáról van szó, ráadásul nem egyszerűen egyeseknek érdekes, másoknak unalmasabb ismeretanyagról, hanem a nyugati kultúra egyik pilléréről. Ez nem pusztán ma is élvezhető írott alkotásokat, imponáló építményeket jelent, de onnan örököltük a jog vagy a politikai élet szókincsének jelentős részét, nem mellékesen Róma története segít eligazodni a jelen társadalmi, politikai folyamataiban is. De hogy profánabb elemet is említsek, a római kulturális örökség számos közkeletű szólás alapja is, sok más mellett ott van „A pénznek nincs szaga!” formula, amelynek mai használói feltehetően nem tudják, hogy Titus Flavius Vespasianus császártól származik, aki 69-től megadóztatta a mosodákban lúgos tartalma miatt használt vizeletet. És hát azt sem árt számon tartani, hogy Róma legenda szerinti alapításától (i. e. 753) a Kelet- és Nyugatrómai birodalom kettéválásáig (395) nagyjából annyi idő telt el, mint a magyar honfoglalástól napjainkig.

Mindezek Mary Beard az ókori Róma első ezer évével foglalkozó, eredetileg 2015-ben megjelent könyvének olvasásakor idéződnek fel. A szerzőről életrajzai kiemelik, ő a világ egyik legismertebb ókortudósa, egy-

üttal az angolszász világ egyik legaktívabb tudománynépszerűsítője. Tudományos, egyetemi státuszai mellett rendszeres szereplője, szerkesztője az ókorral foglalkozó ismeretterjesztő filmeknek, ezenkívül a nagy-britanniai közélet jól ismert feministája. Korábban magyarul csak a Parthenont bemutató munkáját adták ki (Gold Book, Debrecen, 2006).

Beard könyvének jelentőségét, lényegét pontosabban, tömörebben nehez volna összefoglalni, mint a hátsó borítón, az *Economist*ből vett idézet teszi: „Igazi mestermű!... A népszerűsítő történetírás ragyogó példája, amely az olvasót magával ragadja, de tárgyát soha nem egyszerűsíti le...” Ugyanakkor, teszem hozzá, ennél jóval több is. A közvetlen ismeretközléssel legalább azonos jelentőségű, ahogyan történelemszemléletre is tanítja olvasóját. A mítoszoktól, legendáktól, féligazságoktól élesen elválasztja a bizonyosságot, illetve felmutatja a bizonytalanságokat. Rávilágít, amikor az utókor a maga szemléletét vetíti, akarva vagy akaratlanul is a múltra, illetve a római kori előzményekre hivatkozás jó néhány esetének megalapozatlanságával is megismerteti az olvasót. Vagyis bemutatja, hogyan működik a forráskritika, mi az, amit manapság emlékezetpolitikának nevezünk (nem használja ezt a kifejezést), mi a különbség a történelem és a múltról szóló művek között.

Beard természetesnek tekinti, hogy a római történelmet mindig újra kell írni, mint ahogy mindig is újraírták,

mert a téma kutatása, megírása folyamatos tevékenység. Az újírást nem az indokolja, hogy különbek volnánk az elődöknél – mondja –, csak részben mások a szempontjaink. Ilyen új aspektus például az élelmszer-ellátás vagy a nők helyzetének vizsgálata. De rengeteg az új ismeret is, az ásatások vagy a tenger mélyi kutatások eredményeként és a technikai eszközöknek köszönhetően is, amelyek például lehetővé teszik az előkerült fogazatokban felgyűlt anyagok, az emberiürülék-maradványok tanulmányozását, a leletek korábban elképzelhetetlenül pontos kormeghatározását.

Nagy erénye a műnek, hogy a legkülönbözőbb forrásokat, tudományos eredményeket ötvözi, természetesen az ókori szerzőket, a régészeti leleteket (Beard maga is részt vesz feltárásokban), a művészettörténetet (a könyv szövegét mellékletként 21 színes és 103 szöveg közé tördelt fekete-fehér kép teszi teljessé), de az antropológiai és a szociológiai ismereteket is. Az olvasót segíti a könyv végén található leleményes kronológia, amely a dátumok mellett három hasábján tünteti fel az egyidejűséget: az egyikben a történelmi eseményeket (köztük az ókori görög történelem elemeit), egy másikban az uralkodókat, korszakokat és egy harmadikban az ókori irodalom alakjait sorolja fel.

Róma alapításának pontos időpontja a legenda szerint i. e. 753, de nehéz megállapítani, hogy a kunyhók és más épületek együttese mikortól tekinthető sajátos azonosságtudattal, közös célokkal rendelkező városnak – írja Beard. Valójában csak az bizonyos, hogy az i. e. 6. századi Rómában már álltak középületek, templomok, és a római naptár, a közös vallás,

életritmus szabályozója a királyok koráig (i. e. 509 előtt) nyúlik vissza – olvashatjuk. Hangsúlyozza, egyébként is kevés a biztos tudás a királyok koráról, amit jelez, hogy a legenda szerint 250 éves időszak ismerni vélt hét királya mindegyikének átlagosan 35 évig kellett volna uralkodnia.

A rómaiak egyáltalán nem dédelgettek világhódító terveket – mondja –, ennek megfelelően nem saját tökéletesnek hitt értékrendjük elterjesztése motiválta őket, nem is ehhez igazították birodalmuk berendezkedését. Katonai terjeszkedésük indítéka a mai napig a történelem egyik megoldatlan rejtélye. A rómaiak nem úgy építettek birodalmat, hogy kíméletlenül leigáztak ártatlan népcsoportokat, amelyek addig békében, harmóniában éltek – fejt ki. Persze kegyetlenek voltak, fellépésüket nemegyszer indokoltan mondják népirtásnak, de ez egy olyan világban történt, amelyben állandó erőszak dúlt. Róma legtöbb ellenfele ugyanolyan harcias volt, mint a rómaiak.

Hivatkozhatnak katonai akadémiákon Hannibál hadrendjének tanulmányozására – olvashatjuk –, de valójában alig tud az utókor erről többet, mint hogy a maga korában szokásos metódust alkalmazta, az ellenség háta akart kerülni.

A Római Birodalom ismert felkeléseit nem fennkölt elveket vallók vagy éppen nacionalisták robbantották ki, de nem tekinthetők kimondottan vallási mozgalmaknak sem – állapítja meg. A megmozdulások többnyire a tartományi arisztokrácia vezetésével indultak, és leginkább azt jelezték, hogy az addigi együttműködés a rómaiakkal valamiért, többnyire rómaiak által elkövetett sértő cselekedet miatt felbomlott.

Beard véleménye szerint a rabszolgaság olyannyira a világ természetes részének számított, hogy Spartacus felkelését sokkal inkább a szülőföldre való hazatérés szándéka, mintsem a felszabadítás igénye motiválhatta.

A rómaiak a vallásokkal is úgy bántak, mint a népekkel, identitásuk meghagyásával integrálták őket – így Beard. A kereszténység azonban más volt. Döntően nem az egyistenhit különbözteti meg más vallásoktól, hiszen a zsidóság is beilleszkedett a birodalomba, ha elfogadjuk a felkelésekről adott, imént említett véleményét. A kereszténység különossége az volt, hogy nem volt hazája, egyetemesnek hirdette magát, kereszténnyé spirituális megtéréssel válhatott valaki, ráadásul a tanok számos görög és római axióma megdöntésével fenyegettek. Ezzel együtt is a Jézus keresztrefeszítését követő két évszázadban a kereszténységet csak nehezen lehet azonosítani. Alkalmi ellenlépéseken, esetenként bűnbakteremtésen túl a rendszeres üldöztetés jeleivel csak a 3. század közepétől találkozni. Paradoxon, hogy az egyetlen vallás, amelyet a rómaiak ki akartak irtani, sikerét éppen a birodalom létének, kiterjedésének, a lakók mobilitásának, városai és kultúrája sokszínűségének köszönhette. A kereszténység győzelmé egyébként azt is eredményezte, hogy a 2–5. századi keresztény szövegek olyan triumfáló történetet teremtettek, amely a történelem győztesek érdekei szerinti átírásának valaha ismert legszélsőségesebb példái közé tartozik.

Boudicca azzal érdemelte ki a londoni Temze-parton, a Westminster negyedben a koronás királynóként ábrázolt, klasszicizáló, 19. században készült, Viktória királynő idején fel-

állított szobrát, hogy a legendák szerint az 1. században, a hódító rómaiak ellen folytatott kelta szabadságharc vezetője volt. Céljait illetően azonban – írja Beard – csak találgatásokba bocsátkozhatunk, a valóságos történet eltűnik az ó- és újkori mítoszokban. A római történetírók félelmetes, ugyanakkor lenyűgöző interszexuális lényt látnak benne, a barbár Kleopátrát, míg a szobor talapzatára vésett szöveg szerint lényegében a Brit Birodalom uralkodóinak őse volt, akinek utódai uralták a Caesar által nem is ismert országokat.

Ha már Caesar: a *clementia*, a könnyörületesség, az ellenségnek való megbocsátás Julius Caesar érdemének tűnhet az utókor számára. De más aspektusból éppen diktátorságának jelszava volt, hiszen személyes döntésként csak az élhetett vele, akinek hatalmában állt volna másként is cselekedni – mutat rá.

Vergilius *Aeneis*ében a karthágói Didó csábító alakjában felfedezhető a költő kortársának, Kleopátrának és a bukott Antoniusnak a viszonya – hívja fel az olvasó figyelmét Beard. De ennél tovább megy: ha Actiumnál történetesen Antonius győz, nem Octavianus, valószínű, hogy az utóbbi vált volna a költőnél mondjuk szadista hajlamú, önimádó senkiházivá. Tulajdonképpen – mondja – az Octavianus ifjúkorából való, rá nézve legkedvezőtlenebb anekdoták némelyike akár Antonius propagandájának terméke is lehet. És egyáltalán, nemcsak a költők, hanem a római történetírók is mindig a hatalom érdekei szerint írták, értelmezték a múltat, például a császárok hivatali tevékenységét, jellembeli tulajdonságát. A meggyilkoltak mindig gonoszok, akik pedig ágyban haltak meg, és kijelölt örökö-

sük lépett a helyükbe, nemes jelleműek voltak.

Beard Róma-története i. e. (a könyv ezt a formulát és nem a Kr. e.-t használja) 63-ban, Cicero Catilina elleni fellépésével indul, mert Cicero múltra hivatkozása jó alkalom annak felmutatására, hogy mit tudhatott, és mit nem, hogyan használta mondanivalójához igazítva a múltnak tekintett legendákat. A második fejezettől taglalja aztán a városalapítástól a történetet. A kronologikus renden belül esik szó a változó életmódról, államberendezkedésről, szenátorokról, hadvezérekről, császárokról, egy-egy korszak hétköznapi életének lényeges vonásairól. A könyv 212-vel zárul, azzal a „pillanattal”, amikor Caracalla császár úgy határozott, hogy a birodalom minden szabad lakója teljes polgárjogot kap. Ez az egész államrendet alapjaiban megváltoztató döntés élesebb választóvonal a szerző

szerint, mint a más munkákban használt korszakzáró dátumok, mondjuk 337, amikor Constantinus császár halálos ágyán megkeresztelkedett, vagy amikor az egykori Római Birodalom kettévált (395), esetleg amikor az egyébként már nem is a birodalom központjaként létező Rómát 410-ben elfoglalják és kifosztják Alarik vizigótgjai.

Mary Beard könyve bárki számára élvezetes, aki szeretné felfrissíteni ismereteit az ókori Rómáról, vagy pótolná, amit korábban nem tartott fontosnak. Ugyanakkor a téma tárgyalásának módja, a hangvétel példázza: így, közérthetően, a legendák és mítoszok keletkezését racionalizálva is lehet történelemmel foglalkozni.

Mary Beard: Az ókori Róma története. S.P.Q.R. Fordította **Barabás József.** Kossuth Kiadó, 2018. 480 oldal, 5990 forint.

Almás Miklós

Egyenlőség és észrevétlen elnyomás – női sorsok

Mindnyájunk színházi élménye: az előadás szünetében a női toalett előtt hosszú sor kanyarog, a férfi megfelelőnél senki, ki-be rohangásznak a nadrágosok. Vagyis a tervezők, építésszek mind a mai napig nem jöttek rá, hogy a nőknek több idő kell a toalett-re: minden színházban egy plusz egy WC díszleg – azaz egyenfazon van az élet ezernyi területén, a nők igazodjanak a férfi modellhez. Ez volna

röviden összefoglalva (példával egyetemben) Caroline Criado Perez könyvének tézise. Aki továbblép annál az egyszerű hendikepnél, hogy a nők ugyanazért a munkáért 20-30 százalékkal kevesebbet kapnak, vagyis anyagilag is diszkrimináltak. Nem, a szerző kimutatja, hogy életünk még ma, a 21. században is át van szöve a férfi modelltől következő, a nőkre hátrányos megkülönböztetéssel.

A könyv kvázi szociológiai mű, feltérképezi a férfidominancia köznapi és felsőfokú jelenségeinek skáláját, és persze millió példával él. Egyet kiemelek: a tévé zenecsatorniján korábbi nagy karmesterek (zenekarok) jelennek meg, s egy idő után feltűnt, hogy mondjuk negyven évvel korábban egyetlen nő sem ül a kottaállvány mögött. Aztán a kilencvenes évektől kezdve mind a Berliini Filharmonikusoknál, mind a New York-i intézményben egyre több nő húzza a vonót, rezes is akad már. Criado Perez-től tudom meg, hogy valamikor a hetvenes években egy híressé vált bírósági per, illetve bírói döntés eredményeként bevezették a „vak meghallgatás” rendszerét: a felvételre aspiráló jelölt egy paraván mögött játszik, a zsűri nem tudhatja, hogy aki játszik, férfi-e vagy nő. E döntésig ugyanis a fehér férfiak domináltak a zenekari felvételeken, s hiába volt egy nő jobb, mint konkurense, a férfi mellett döntött a zsűri: férfidominancia, illetve itt is a férfi a modell, aki mindent jobban tud, jobban csinál, mint a nő. (A nők nem értenek a zenéhez: még a 19. században is dominált ez a felfogás...) Ugyanezt a „vak bírálatot” vezették be néhány tudományos folyóirat *peer review*-jában, ahol ugyancsak harminc-negyven évvel korábban feltűnt, hogy ha egy nő ad be egy zseniális tudományos dolgozatot, azt eleve a szemébe dobják, ha ugyanezt egy férfi nyújtja be, elfogadják. (A szerző olyan példát is talált, hogy a nő által írott zseniális publikációt a férjének tulajdonították, mert nő nem találhat ki ilyen nagyszerű dolgot...) A „vak bírálat” esetében ez már nem fordulhatott elő.

Az alaptézishez tartozik, hogy a férfi mint test, mint szereplő, mint al-

kalmazott, orvos stb. a modell, a nővel azért nem kell foglalkozni, mert minden benne van a férfitestben-szerében. Ami persze nem igaz. Valamivel jobb kifogás, hogy miért nem kell a nőekkel foglalkozni, hogy a másik nemből összeviessza ugrálnak a hormonok (menzesz, terhesség stb.), tehát biztos tudományos adatot nem lehet kinyerni vizsgálatukból. Marhaság. Ma már – talán – tudják, hogy a női test mássága tanulmányozható, azt is tudják, hogy még sejtszinten is vannak különbségek a férfi- és női szervezet között. (Vagyis anatómiailag tekintve a nőnek nemcsak a csípőjük nagyobb, de a szervezetük működése is más kulcsra jár. Persze azt is megjegyzi, hogy ez a felfedezés – alig pár évtizedes újítás – az anatómiai tankönyvek felébe került csak bele: a többiben maradt a hagyományos férfitest modell elsőbbsége.)

De ha már a meneszt említi, sorain érzem a sértettséget: „...a premenstruációs szindróma (PMS) olyan tünetegyüttes, amelybe egyebek között beletartozhatnak a hangulatingadozások, a szorongás, az érzékeny mellek, a puffadás, a pattanásos bőr, a fejfájások és az alvási zavarok. A PMS a nők 90 százalékát érinti, mégis krónikusan alulkutatott témáról van szó: egy kutatói körben ötször több tanulmányt találtak a merevedési zavarokról, mint a PMS-ről. És míg a merevedési zavarok kezelésére többféle gyógyszer is létezik, a nők számára szinte alig vannak gyógymódok, pedig a PMS-től szenvedők 40 százalékánál nem működnek a jelenleg elérhető kezelések.” Az a néhány témával foglalkozó kutató pedig megkapta a tudományos közösségtől a magáét: „PMS valójában nem létezik.”

De a női élet (sors) láthatatlanságát oldani akaró Perez érvelésének nem is ez a lényege. „A férfiaknak nem kell bajlódniuk a gyerekek és idős rokonok gondozásával, a főzéssel, takarítással, a bevásárlással, a gyerekorvoshoz járással, a lehorzolt térdekkel, a piszkálódó osztálytársakkal, a házi feladattal, a fürdés- és az alvásidővel, aztán másnap újra az egészszel. A férfi élete két részre osztható: munkára és pihenésre.” A listát ismerjük, sőt a mai – fiatalabb – generáció tagjai már itt-ott besegítenek a házimunkába, gyereknevelésbe, olykor még szülői értekezletre is elmennek, vagyis ma már nem ilyen rémes a helyzet. De a különbség bizony nagyon is fennáll. Említettem a fizetésbeli differenciákat, ez a legrikítóbb diszkrimináció. Szerintem – ezt már én mondom – a társadalom nemcsak meg akarja spórolni a gyerektermelés (a társadalom biológiai reprodukciójának) költségeit, hanem ezeket az anyagi ráfordításokat ráterhelik a nőkre: nemcsak szülni kell, hanem anyagilag „bűnhődni” is azért, hogy gyereket vállaltak. (Ráadásul a karrierből kimarad pár év, tán vissza se veszik...) Ez a mai társadalmak bűne. Criado Perez példája az amerikai egyetemi ranglétrán való haladás: tanársegédgtől felfelé a cél a véglegesített professzori cím elérése. Igen ám, de a nők kb. 35–40 között érik el a „belépési” küszöböt, akkor kezdődne számukra az a bizonyos hét év, amit kiszabnak a véglegesítés elérésére (ennyi idő alatt kell könyveket, publikációkat az asztalra letenniük). Csakhogy a nők ugyanezen időszakban érik el a gyermekvállalás határidejét, ha akkor nem kezdenek bele a szülésbe, végleg lemondhatnak a gyermekál-

dásról. Csakhogy ennek vállalása a hét évből levon minimum egy évet, vagyis a nők nagy része számára kevés a hét év (egyetemi mozgalom szerveződött e periódus meghosszabbítására). Ha nem változik a rendszer, egyre kevesebb női professzor lesz az akadémiai körökben, illetve csak gyerektelenek fognak tanítani – mondja Criado Perez.

S itt vált át szociológiai elemzésre a könyv: a szerző (mellesleg a London School of Economicsen végzett kutató) ugyanis közgazdászként megkülönböztet „fizetett munkát” és „nem fizetett munkát”. Ez utóbbi szerepel a fentebbi felsorolásban, ami a nőket terheli: ápolásért, gyereknevelésért, szülési gondokért nem jár fizetésekiegészítés (mint írja, Amerikában nincs fizetett szülési szabadság, s egyáltalán a nő csak három hétre maradhat otthon saját költségére, ha nem megy vissza a melóba, kirúgják...). A „nem fizetett munka” ára, vagyis a család (és voltaképp a társadalom) fenntartásának letagadott költsége Criado Perez szerint eléri a fizetett munka 20–35 százalékát, ami hatalmas összeg, és nagy teher a nők vállán. Közben az országok nem mérik tudományos alapon a nem fizetett munka százalékos (vagy dollárban kifejezhető) nagyságát, csakhogy ezzel saját GDP-jüket is félrekalkulálják: a nem fizetett munkát a GDP 20 százalékára becsülik. Azért csak becsülik, mert e területet a közgazdaság túl bonyolultnak tartja, és nem akarja számszerűsíteni a lecsaklított kiadásokat, illetve a GDP-ből kieső hányadot. Ausztráliában próbálkoztak tudományos felméréssel (gyermek- és idősgondozás terén), és arra az eredményre jutottak, hogy a nem fizetett gyermekgondozás lenne a legnagyobb

iparág az országban, „majdnem háromszor akkora, mint a pénzügyi és biztosítási szolgáltatások ipara”.

Hát ezért vagyok magam is „feminista”, ezt az igazságtalanságot csak néhány ország (Svédország, Norvégia és részben Dánia) próbálta orvosolni. A svédeknél például a férfiak kötelező szülési szabadságolásával: maradjanak otthon, és három hónapra át gondozzák a babát, segítsenek a lábadozó/szoportató feleségüknek. Ez a változtatás még ezekben a jóléti országokban is nehezen ment át. Amikor csak lehetőségként kínálták ezt a megoldást a férfitársadalomnak, a lakosok csupán egy százaléka vállalta a szülési szabab. Akkor a kormány megemeberte magát, és törvénybe iktatta, hogy minden apának otthon kell maradnia három hónapra, hát így lett általánosabb – irigylendő – gyakorlat a svédeknél ez a modell.

Még valami a meg nem fizetett munkáról. Nemcsak forintban (dollárban, fontban, pesóban stb.) fejezhető ki a különbség, hanem időben is. A nők időben jobban le vannak terhelve, így számukra többszörösen nehéz döntés a klasszikus választás: karrier vagy gyerek. Ha karrier, azért megszenvednek a két-három műszakos életvitellel. De ha vállalják, akkor meg ott van a fogadó cég, intézmény, egyetem szkepszise: a nőkre nem lehet számítani, pl. nem lehet éjjeli munkára berendelni, nem marad ott este nyolcig, ha valami sürgős feladat esik be az irodába-műtőbe. Így aztán a fontos pozíciókban kevesebb a női alkalmazott. Azt mondják, hogy a nők gyávák, nem merik vállalni a vezető állásokkal járó felelősséget. Egy fenét, egyszerűen tudják-sejtik, hogy hiá-

ba pályáznának, női mivoltukra való tekintettel nem engedik be őket magasabb, több fizetéssel járó pozícióba – tisztelet a kivételnek. Mellesleg Európa különleges helyet foglal el: a németeknél, dánoknál, norvégoknál női miniszterelnök (kancellár) dirigál, a franciáknál jó pár női miniszter dolgozik, és nagyon is jól teljesít. A Távol-Keleten mindez elképzelhetetlen. Criado Perez idéz különben egy amerikai tudományos dolgozatot, ami azt akarta bizonyítani, hogy Clinton asszony elnöki aspirációja beteges pszichológiai ferdülés következménye volt, elnök ugyanis nem lehet nő Amerikában, aki ilyesmit tűz ki célul, féleszű...

A jól fizető, magas presztízsű vezető állásokat illetően azonban létezik pszichológiai csapda is. Egyfelől a nők nehezen futnak neki az erős férfifalanszternek, másfelől a férfitársadalom nehezen viseli el, hogy női főnökök kelljen engedelmeskedniük. A macsó lélek lázadozik a feminin direktortól akkor is, ha a cég (ország) magas fokon teljesít a női kézzel vezetett pozíció révén.

Persze Criado Perez nem ezekkel a forradalmi leleplezéseivel lett világhírű. (Művét eddig negyvenhárom nyelvre fordították le.) Hanem azal, hogy megtámadta az angol kormányt, miszerint a postabélyegekre – a királynőt kivéve – kizárólag csak férfifopákat nyomtattak. Tessék már a társadalom 50 százalékát kitevő népesség hírességeiből is egyet-kettőt rátenni a bélyegekre. És hosszú csatározás után elérte, hogy Jane Austin (a *Büszkeség és balítélet* című regény szerzője) felkerült az angol bélyegekre. Az viszont szégyenteljes jelenség az angol demokratikus közvéleményt illetően, hogy amikor

ezt elérte, ezerszám kapott halálos fenyegetéseket, pocskondiázó üzeneteket, fenyegető leveleket a férfitársadalomtól: hogy képzeled ez a kicsiny spiné, hogy egy nő legyen az angol birodalom postájának arca. Annyira behúztak az üldözők, hogy Criado Perez egy időre bele is betegedett a fenyegetésekbe és a pocskondiázásokba. (Évek múltán, 2015-ben „rehabilitálták”, ugyanis megkapta az egyik legmagasabb angol kitüntetést, amit nő kaphat: *Officer of the Order of the British Empire*. „Dame” lett, ami nagyjából a lord rang női megfelelője.)

Sok köznap példát hoz a könyv az alig észrevehető, ám súlyos diszkriminációkra, amelyeket a nők többnyire szótlanul tűrnek, habár az utóbbi tíz évben felerősödött a szószólók hangja. És hát most eme ismertetés végén meg kell említenem, hogy Criado Perez olykor elveti a súlyot. A „férfi modell” dominál, és „ezt a modellt erőltetik a nőkre” jellegű tézisének alátámasztandó például azt írja, hogy a zongora klaviatúrájának billentyűnagyságát férfikéz méretűre tervezték. Ami már csak azért sem igaz, mert akkor hogyan tanulhatnának gyerekek 4-6 éves korukban zongorázni, hisz köztudott, hogy a mai nagy előadókat ilyen korai életkorban ültették a hangszerhez. Van aztán egy új jelenség. Megjelen-

tek a nők védelmét szolgáló védett házak a verekedő férfiek elől menekülő asszonyok-gyerekek számára. Igen ám, de ma már vannak olyan csoportok, amelyek az ellen tiltakoznak, hogy az asszonyok e házak lehetőségével zsarolják férjeiket: ha nem viselkedsz úgy, ahogy én akarom, kapom a gyereket, és megyek a védett házba... És a pasik – így a panaszcsoport érvelése – nem tud ezzel a helyzettel mit kezdeni: diszkriminált férfiak is vannak. Nem biztos, hogy Pereznek tudnia kellett volna e jelenségről, csak említem, hogy a könyv olykor egyoldalú, illetve eltúloz bizonyos trendeket.

De a túlzások gyérek, s betudjuk a női jogokért kiálló hevületnek. A könyv egésze felszabadító jellegű: tényleg arról beszél, hogy a mai átlagember már észre sem veszi, milyen rafinált kombinációkkal (statistikákkal, látásmóddal) állítják a hátsó sorba a nőket. Érdemes tehát beleolvasni, ezzel is csökken a macsó-társadalom elnyomó ereje, a Komondor-szindróma, hogy Magyarhont is említsem e beszámoló végén.

Caroline Criado Perez: Láthatatlan nők. Így vesszük semmibe a népesség felét az adatokra épülő világban. Fordította: **Kránicz Dorottya**, Gabo Kiadó, 2019. 428 oldal, 4990 forint.

Nincs feloldozás

Függetlenül attól, hogy a Magyar Filmakadémia Egyesület által adományozott életműdíjat Szabó István megkapta-e, vagy sem, és ha megkapta, átvette-e, vagy sem, az 1938-ban született filmrendező évtizedek során egységes és hatalmas életművet alkotott, amely nélkül nemcsak a magyar filmtörténet, de a 20. századi magyar és európai történelem sem lenne az, ami lett, és ami a jövő történetírói kezében lesz. A moziban most bemutatott filmje, a *Zárójelentés* mintha az életmű lezárására utalna, de az se jogosulatlan, ha a filmet a rendszerváltozás rekviemjeként nézzük és értjük. A rendező egyike volt az elsőeknek, aki a rendszerváltozást követően felemelte szavát a vesztesek mellett, akiket a poszt szocialista világ a lét peremére vetett. A fájdalom, mely az 1991-ben készült *Édes Emma, Drága Böbe* című filmjét áthatja, ma is él.

Szabó István egy faluhelyen élő elképzelt mai magyar kis közösség mikrokozmoszába helyezi saját történetét, mely minden dramaturgiai trükkötől, hatáskeltő műfogástól mentesen a maga csupasz mivoltában hat, mégpedig rendkívüli erővel. Az erő forrása a főhős, dr. Stephanus Iván kardiológus főorvos professzor látszólag egy tömbből faragott sikeres élettörténete, melyen a sors két hatalmas repedést ejtett.

A film az élettörténet megroppanásával kezdődik. Stephanust nyugdíjazzák, kórháza áldozatul esik a kórházi hálózat racionalizálásának,

melynek célja a kevesebb ágy, a kevesebb beteg, s főként a kevesebb költség. A főorvos huszáros vágással úgy határoz, hogy házi orvosként visszatér a faluba, ahol már apja is körzeti orvosként dolgozott évtizedeken át.

A falu lakosai nagy becsben tartják az idős Stephanus doktor emlékét, utcát is elneveznek róla, de már semmi sem ugyanaz, mint ami a rendszerváltozás előtt volt. A film nem szociográfia, nem mutatja meg, nem mondja el, hogy mi történt a termelőszövetkezettel, hova vándoroltak a fiatalok, miért ment tönkre a pékműhely, hova lett a párttitkár. Csak a megmaradtak megtört, fáradt, gyanakvó arcát látjuk, a kifejezéstelen tekinteteket, a halálra megérett testeket. Szabó István telibe talált, amikor a rendszerváltozás által ejtett társadalmi sebek sokaságából a megnyomorított és megszorított betegek kezelésére és gyógyítására hivatott egészségügyi szervezet működését állította a történetészövés középpontjába. A rendező-forgatókönyvíró azt is jól látja, hogy a működés kegyetlensége, antihumanizmusa, együttérzésre való képtelensége nem vált ki tiltakozást a népből, a betegek és a hozzátartozók a halálra szánt egykori gladiátorok módjára mennek végső útjukra a kórházba, ha a primitív kommunikációs viszonyok egyáltalán lehetővé teszik, hogy eljussanak odáig.

Az egészségügyi milió azonban csak arra szolgál, hogy a moziban töltött 118 perc idején látható történetek lekössék a néző figyelmét.

A *Vészhelyzet* sorozaton szocializált nézők szeretik az orvosi történeteket, melyekben szüntelen ott leskelődik a halál, szírenázik a mentő, fröcsköl a vér, elájul, rosszul lesz egyik vagy másik szereplő. Stephanus doktor emberi és erkölcsi nagysága ebben a környezetben bontakozik ki a szemünk láttára.

A voltaképpeni történetet a Stephanus visszatérése által újra és újonnan élesztett személyközi viszonyok hordozzák, ezek a filmpercek múlásával lassan, hínárszerűen befonják és megbénítják a doktor kísérletét, hogy újrakezdje életét. Itt mutatkoznak meg a robusztusan megírt forgatókönyv előnyei. Minden szereplőt Stephanus kisugárzásában látunk, amely éles fényvel világítja meg karakterüket, akár szeretik, akár gyűlölik az orvosprofesszort, akit Klaus Maria Brandauer játszik egyre intenzívebb beleéléssel. A jól definiált szerepek ideális játéklehetőséget adnak a nagyszerűen kiválasztott színészeknek, akik, mint Szabó korábbi filmjeiben, csúcsteljesítményt nyújtanak. Udvaros Dorottya inkább operadiva, mint feleség, aki nem érti, hogy férje mit keres az Isten háta mögötti településen. Stephanus anyját Csomós Mari alakítja átütően. Önző szeretetével kisajátítaná fiát, Udvarosnak esélye sem lenne, ha a mama nézése ölni tudna. Kerekes Éva játssza a tragikus sorsú Énekeserzsi szerepét, aki nem tudja kivonni magát Stephanus bűvköréből, és a film végén öngyilkos lesz. Kulcsszerepét kiválóan alakítja Eperjes Károly, a falu plébánosa, Stephanus hajdani osztály-és vetélytársaként. Stephanus asszisztense a háziorvosi rendelőben Szirtes Ági, akinek szerelméért a két fiú annak

idején versenyzett. Feledhetetlenek a pillantásai, melyekben csehovi sorának rezdüléseit látjuk.

A háziorvos ellenfele a faluban a polgármester, akit Stohl András alakít élethűen. Amikor ünnepi beszédet tart, temetésen áll némán, a falu népét ámitja a soha meg nem épülő gyógyfürdőről, hatalmas dolgozószobája mélyén íróasztala mögött ülve munkát imitál, ha nem tudnánk, hogy filmet nézünk, azt hihetnénk, hogy dokumentumfilmet látunk, a hajdan Gazdag Gyula által művelt zsánerből. A párttitkár visszatért.

A polgármester szabadítja el a falu kiszolgáltatott lakóinak közösségében a gyűlölet, az irigykedés, az érzéketlenség, a durvaság szemeiből kovácsolt láncot, melynek szorításából Énekeserzsi a halált, Stephanus Iván az önkéntes távozást választja. Nincs már egyházügyi hivatal, mely kikényszeríthetné Kristóf atya eltüntetését a faluból, az áthelyezéshez egy másik plébániára elég a polgármester telefonja a püspöki aulába.

Keretezi a történetet egy néma szereplő, Andorai Péter, aki akár egy Beckett-darabban, csak ül és néz. Mindent lát, mindent tud, de nem tesz semmit, mert tudja, hogy nincs remény.

A filmet azonban Szabó István nem azért írta és rendezte meg, hogy a rendszerváltás kudarcáról, az emberi hitványságról és nagyságról mondjon el történetet. A Koltai Lajos által nagyszerűen fényképezett, jó ütemben vágott, szerkesztett, csodálatos színészi alakításokkal teli, pergően előadott történet csak ürügy arra, hogy a művész megkísérelje a szembenézést egykori önmagával, válaszoljon azokra a megfoghatatlan vádakra, melyeket 2006-ban fogal-

mazott meg egy történelmi babérokra vágyó újságíró kontextusukból önkényesen kiragadott mondatok alapján. A mondatokat kétségen kívül a később világhírű filmművész írta halálosan megfélemlített ifjú filmesként 1957 és 1963 között, de forráskritikailag szemlélve ezek a szövegek nem vehetők komolyan. A nyilvánosságra hozott vád megütötte a rendezőt, aki képtelen volt azonnal meggyőzően reagálni, s válaszai inkább növelték, mintsem csökkentették a zűrzavart. Tudta, hogy igazságtalan támadás érte, de nem tudta, mit és hogyan kell mondania.

Tizennégy évvel később a *Zárójelentés* adott alkalmat arra, hogy megszülessen a válasz. Stephanus doktor lejáratására és ellehetetlenítésére a polgármester ugyanazt a módszert választotta, mint amit 2006-ban a művész ellen alkalmaztak. A támadás óta eltelt idő megérellelte és elmélyítette a választ, mely, mint a filmből kiderül, nem egyszavas, nincs benne sem igen, sem nem. A fiatal Stephanus lelkét olyan bűn nyelte el, melyet nem választott, a körülmények hatalma mért rá. Szavai a Milétozban élt csodálatos filozófus, Anaximandrosz 2500 évvel korábban kimondott szavait visszahangozzák, aki azon az állásponton volt, hogy „amiből a dolgok létrejönnek, szükségszerűen abba kell pusztulniuk is, hisz bűnhődniük kell, és megítéltetniük jogtalanságaikért az idő rendje szerint”. Stephanus ártatlannak született, de az idő rendje szerint utolérte a bűn, melyért nem ő, hanem a korábban születettek fe-

leltek. Az élet nem állt meg, miközben tette a dolgát, építette sikeres karrierjét, új nemzedékek léptek színre, akikre ha akarták, ha nem, az új körülmények új bűnöket kényszerítettek. Szabó István válasza az őt ért vádakra az, hogy a keletkezés és a pusztulás örök körforgása senkinek sem kínál utat a menekülésre. Elviselhetetlen terhet ró ez az álláspont a film kérlelhetetlen kritikusa-ra, akik képtelenek belátni, hogy a később születés nem ad jogot nekik arra, hogy ítéljenek az előbb születettek felett a nekik tulajdonított bűnökért. Egyetlen lehetőség a megbocsátás, a nagyvonalú segítség, melyre Stephanus példát mutat, amikor a faluból távozva visszafordul, hogy megmentse a bűnös polgármester életét.

Az utolsó jelenetben Stephanust látjuk, amint a bűnére bocsánatot nem nyert Tannhäusert kísérő kórusban énekel a színpadon, szürke csuhát visel, jön felénk a többiekkel, de nem tudjuk, mit döntött felőle Rómában a pápa, kapott-e vagy sem feloldozást. Ez a jelenet visszamenőleg spiritualizálja a filmet, megemeli a tétet, s arra kényszerít mindenkit, aki végignézi a 118 percet, hogy kérdezze meg magától, megbűnhődte-e már a múltat és a jövőt.

Zárójelentés. Rendező-forgatókönyvíró: **Szabó István.** Operatőr: **Koltai Lajos.** Producer: **Sándor Pál.** Szereplők: **Klaus Maria Brandauer, Udvaros Dorottya, Eperjes Károly, Stohl András, Kerekes Éva, Szirtes Ági, Andorai Péter.**

Mi ez az ipsum?

Hajdú Farkas-Zoltán *Csonkamagyar 1919* című kötetét egy baráti kézben láttam meg először, amelyből a kézhez tartozó barát, mint maga mondta, nem is tudta letenni. Az is kiderült, hogy a könyv egy *-né* című, egyelőre négy kötetből álló sorozat legutóbbi, de minden bizonnyal nem legutolsó darabja. A négy közül rendhagyó módon ezt olvastam el legelőször, ezután másodiknak jött az első kötet, a harmadik volt a harmadik – persze csak látszólag a maga helyén –, legvégül pedig negyediknek a második jött. A barátom tapasztalataiból világos volt, hogy ez a negyedik kötet önmagában is élvezetes, utána pedig már arra voltam kíváncsi, hogy bejárható-e a tetralógia ezen a kacskaringós útvonalon, már csak azért is, mert a sorozatra mi sem jellemzőbb, mint valamiféle vendégszövegekkel és önidézetekkel feldúsított, többdimenziós, inter-, intra- és hipertextuális szerkezet. Talán stílszerű is lenne, ha ezt a beszámolót a végén kezdeném, az elejével folytatnám és a közepével fejezném be, de azt hiszem, mégis jobb lesz sorjában haladni.

Először is: a könyvek gyönyörűek. A borítók, a hazai könyvkiadásban már húsz-harminc éve szinte ismeretlen – csak jelentősnek tekintett szerzők kerek születésnapja alkalmából kiadott reprezentatív köteteknek kijáró – vászonkötés, a papírmínőség, a színes illusztrációk színvonala mind messze kiemeli a sorozatot az anyaországi könyvek

közül, amelyek megjelenésén még talán ma is érezhető a hazai tipográfia alakulását évtizedekig meghatározó Szántó Tibor nemes, de túl konzervatívan minimalista ízlése. A második és a negyedik kötet szerkezete megegyezik: mindkettő egyegy – az első világháború kitörését megelőző, illetve a lezárultát követő – év történéseiből van összeállítva, az első, illetve harmadik kötet pedig ezektől és egymástól is különbözik.

A homályban maradás ösztöne című első rész egy jellegzetes monarchiabeli család történetének rekonstruálása, az elbeszélés fókuszában a dunavecsei zsidó Weisz Alojziával és férjével, a ma Krnov néven Csehországhoz tartozó Jägerndorfban született sziléziai német Heinrich Haissiggal, akik az adriai kikötővárosban, Polában házasodtak össze, és akik a dokumentumok szerint ott is éltek – a férj a haditengerészet kötelékében – az első világháború végéig. Az elbeszélő az okiratok formátumát is precízen leírja, hosszan idézve a férj német nyelvű iskolai bizonyítványát vagy a feleség édesanyjának „hozományi vagyonát”-t. Érdekes, hogy a „piros kockás húzatú dunyhá”-tól a „karikaforma” aranygyűrűig terjedő leltár végösszege a könyvben idézett forrás szerint kétszáznegyvenkét forint és harminc krajcár, pedig ha egyenként összeadjuk az egyes tételeket, akkor még harmadszorra is hat forinttal és huszonhárom krajcárral kisebb összeg jön ki.

Ha az olvasó olvasás közben számolgat, az nem sok jót jelent. És a kötet csakugyan elég nehézkesen indul. Ezért aztán külön lehet örülni a mai magyar művelt köznyelven írt könyvben előforduló olyan transzilvanizmusoknak, mint az „izoming” (atlétatrikó), a „túrésvonal”, illetve „túréskereszt” (a papír hajtásának maradandó nyoma) vagy a „tulburel”, ami a már erjedt, de még cukrot tartalmazó „turbulens”, vagyis zavaros murci vagy újbor román – tudtommal elsősorban dobuzdsai – neve.

A kötetet ezzel együtt a történelem segédtudományaival ismerkedő egyetemistáknak tennem kötelező olvasmánnyá, nem magyar szakon, még ha a vendégszövegek azonosítása, például a bevezető utolsó bekezdésében – a könyvsorozat lapjain később oly gyakran feltűnő – Thomas Manntól („Embertelen lényekké kell változnunk” – *Tonio Kröger*) kecsgetet is bizonyos irodalmi élvezettel. A papírok, címerek leírása, az aláírások azonosítására tett erőfeszítések érdekesek ugyan, de ha az elbeszélő nem vonná be saját, Ipsének nevezett személyét (a szó jelentése latinul „saját maga”, az ennek az írásnak a címében olvasható „ipsum” a név más semleges nemű alakja), illetve Ghizela, az 1898-ban született, érdekesen elrománosodó asszonynak, Ipse gyerekei dajkájának a történetét, akkor az okiratok száraz pecsétjei a – korábbi könyvei alapján úgy tűnik, élénk szociológiai és történeti érdeklődéssel megáldott – szerző minden életmód- és kultúrtörténeti kutatása ellenére is igencsak száraz témát jelentenek.

„A múlandóság örök fényében fűdőző alakoknak nincsen árnyékuk.

Azokat Ipsének kell kitalálnia” – idézi a fülszövegben Bán Zoltán András ezeket az ars poeticaszerű mondatokat. De úgy érzem, a kitűzött célt a szerző nem mindenhol tudta elérni: a körülmények vagy a cselekmény kelleméinek a leírása (például a krajcár történetének összefoglalása) sokszor érzékletesebb, mint maguk az olykor homályos kontúrú vagy kétdimenziósnek megmaradó figurák.

A kötet vége felé egy baráti levélből is olvasható egy idézet: „Az elején ösztövéren indul, mintha csak egy váz lenne. Csontok, hús nélkül. [...] Számomra egy jó regény szőnyeghez hasonlít, kézzel szövött szőnyeghez, amelynek megcsinálásakor a természetesen váltakozó színekre, motívumokra figyel az ember.” Azt hiszem, már túl sokszor találkozhattunk ezzel a talán Thomas Hardyra visszamenő hasonlattal. Hogy egy regény olyan lenne, mint egy szőnyeg? Ez legfeljebb első hallásra érdekes. Ráadásul ha ellenpróbát csinálunk, könnyen kiderül, hogy a hasonlat sántít: a szőnyeg egyáltalán nem olyan, mint egy regény. Nincsenek váratlan fordulatok, nincsenek szereplői, következtetésként nincsenek előttük akadályok, nincsenek célok, nincsenek ellenfelek: a szőnyegnek nincs cselekménye, nem epikai alkotás.

Ha az első kötet kicsit olyan, mintha mondjuk megfelelő alapanyag híján Gyurgyák János mives nadrag-szójából főzött volna levest, akkor a második, a *Békebeli 1913* – alcíme szerint: *Lektűr* – azt a hatást kelti, mint egy olyan kalács, amely teljes egészében mazsolából készült. Annál érdekesebb, hogy mégis van szerkezete, amely érzésem szerint sokkal dinamikusabb is, mint az első köteté. Az év hónapjainak megfelelő-

en tizenkét részre osztott könyv fejezeteiben néhány sorostól kétoldala-sig terjedő részek követik egymást, amelyek híres magyar és külföldi művészek és tudósok korabeli naplói-n, levelein és sajtóhírek kivonatain alapulnak, illetve – nem mellesleg – a könyv oldalain feltűnnek az előző kötet szereplői is.

Az olvasó fejébe csak az üthet szö-
get, hogy ezt a szemelvényes, olva-
sókönyvszerű szerkezetet Florian
Illies alakította ki 1913 című köny-
vében. Hajdú Farkas-Zoltán egy in-
terjújában maga is elmondta, hogy
ezen alapult a könyv első változa-
ta, ami egyébként az Illies köteté-
ről a *Magyar Narancs*nak kritikát
író Köves Gábornak is feltűnt – a
kiadó mindenesetre egyharmadnyi
mértékűre becsülte az egyezést, és
ígéretet tett az átdolgozásra. Nem
ismerem az első kiadást, de világos,
hogy a könyv jelen formájában sem
független a német szerző könyvétől,
számos epizódot lehetne itt idézni,
a fiatal Hitlernek és Sztálinnak a
schönbrunni kastély parkjában –
egymástól függetlenül – tett sétái-
tól a római Szent Péter-bazilikában
Nietzschével együtt gyónó Lou And-
reas Saloméig, de talán mindennél
beszédesebb, hogy mindkét könyv a
kiskamasz Louis Armstrong javító-
intézetbe való zárásával kezdődik,
azzal, ahogy ott kézbe veszi élete
első trombitáját. Egyébként már *A
homályban maradás ösztöne* című
első kötet utolsó előtti fejezete is
csaknem teljes egészében egy gigá-
szi, tizenöt oldalas jelöletlen idézet,
nevezetesen Márai *Szindbád haza-
megy* című regényéből.

A könyvek szerkezete tehát hol ke-
vésbé, hol teljes egészében intarzia-
szerű, a *Békebeli 1913* esetében pe-

dig ennek az intarziának a mintája
és jelentős mértékben az alkotóele-
mei is egy másik intarziából vannak
áttemelve, ami eléggé zavarba ejtő.
Ugyanakkor Hajdú Farkas-Zoltán
önálló szerzői munkája még itt is
olyan jelentős mértékű, hogy – bár
más véleményt is el tudok képzelni
– nem vonom kétségbe a mű önérté-
két. Olykor a beválogatott szövegek
már önmagukban is érdekesek, mint
a székelyföldi sajtó hírei, Balázs Bé-
lának a fiatal Lukácsról szóló leve-
lei vagy az Észak-Afrikában rövid
gyűjtőúton lévő Bartók beszámolói.
Máskor a visszafogott, fanyar, tömör
elbeszélői kommentárok helyezik
sajátos fénytörésbe a szemelvénye-
ket, megint máskor pedig a szövegek
puszta csoportosítása révén jön lét-
re a hatás, mint például amikor az
először Charles Fabry által megmért
ózonréteg – az egymondatos epizód
Illiesnél is feltűnik – 1913-ban még
határozottan meglévő érintetlensége
után Alma Mahlerről (aki szintén
szerepel Illiesnél), számos korszakos
művésznek erről a nagyszabású mú-
zsájáról szóló rész következik, akivel
kapcsolatban a szöveg szerint már
nyilvánvalóan értelmetlen lenne az
érintetlenség fogalmát szóba hozni.

Valami nagyobbat egy kicsin ke-
resztül bemutatni: ez nem újdonság.
A mikrotörténetírás is valami ilyes-
mi: *Montaillou* című könyvében Em-
manuel Le Roy Ladurie egy okszitán
falu vallási hiedelmeit, *A sajt és a
kukacok*ban pedig Carlo Ginzburg
egy 16. századi molnár világméretű
rekonstruáltra egy-egy inkvizíci-
ós per iratai alapján. De közelebbi
példa Georges Duby *Le Dimanche
de Bouvines* című könyve, amely
a 1214. évi bouvines-i csata egyet-
len napját (július 27-ét) dolgozza

fel, vagy még inkább Hans Ulrich Gumbrecht *1926 – Élet az idő pere-mén* című kötete.

Ezzel az utóbbi könyvvel, pontosabban egy ennek ihletésére született kiállításban kapcsolatban fogalmazták meg a *Prae* című folyóirat Gumbrecht-számának szerkesztői, Kelemen Pál és L. Varga Péter a következő, Hajdú Farkas-Zoltán könyvéről is elmondható szavakat: „...a múlttal való foglalatosság célértékeként nem annak megértését, hanem megjelenítését jelöli meg, aminek legfontosabb velejárója az volna, hogy egyetlen mű, évszám vagy esemény sem úgy kerül a látóterébe, hogy az rögtön valamely alakulásfolyamat elő- vagy utótörténetébe tartozik, esetleg ő maga határoz meg potenciális elő- vagy utótörténeteket. A megjelenítés mindig egy olyan állapot (újra) megjelenítése kíván lenni, amelyben még nem tudni, hogy az adott mű, időpont vagy esemény mely potenciális elő- vagy utótörténetek részévé válhat. Az ilyen szimultán sokféleségükben jelenlévővé tett dolgok a sokféle egyidejű integrálhatóság állapotában lebegnek, amely állapot viszont elvileg nem hozzáférhető a történeti gondolkodás fogalmi nyelve számára.”

A *Békebeli 2013*, különösen pedig folytatása, a *Csonkamagyar 1919* olyan terjedelmes, hogy semmiképp sem lehet illusztrációnak, olvasókönyvnek, szöveggyűjteménynek tartani, már csak azért sem, mert nem tartozik hozzá „tankönyv”. Ha úgy tetszik, a két kötet egy-egy gigászi exkurzus, tele kisebb exkurzusokkal, amelyek egyébként a másik két kötetnek, a rizómatikusan, fürtszerűen szerveződő *ki ez az ipse?* címűnek és *A homályban maradás ösztönének* is olyan elemi alkotórészeit jelentik,

hogy Hajdú Farkas-Zoltán az ifjabb Pliniussszal elmondhatná: „Ez nem kitérő, hanem maga a mű.”

Ez a rizóma, úgy tűnik, a posztmodern egyik válasza a nagy elbeszélésbe vetett hit megrendülésére, a vasrealisztikus nyomozás irodalomba való beszüremkedése pedig a valóság megismerhetőségével szembeni újabb keletű szkepszis jele lehet. A virtuális valóság, a deepfake 21. századi világában, amikor a Terminátor Kalifornia kormányzója, a valóságshow-szereplő ingatlanmilliárdos pedig egyenesen Amerika elnöke lehet, amikor az első magyar *Big Brother* nyertese gyermekének apasági vizsgálatát egy pletykalap finanszírozta, mintha megnőtt volna annak a valóságnak az értéke, amelyre sajátos módon az irodalom üti rá a hitelesítés – nem mindig száraz – pecsétjét. Jókai és Verne korában még a romantikus fantáziát értékelte az íróban az olvasó, ma mintha a valóság művészi megjelenítése és értelmezése lenne ugyanilyen izgalmas: gondoljunk Nádas *Világló részletek* című könyvére, Esterházy *Javított kiadására* vagy Kertész kései, naplószerű műveire, a *Magvető* nagy sikerű irodalmi non-fiction sorozatáról, a *Tények és Tanúkról* már nem is beszélve.

Hajdú tetralógiájának harmadik darabja, a *ki ez az Ipse?* fontos kérdést tesz fel a címében. A két évszamos kötet Ghizelát, a trianoni döntés után hevesen és őszintén románosodásnak induló máramarosszigeti tanárnőt *A homályban maradás ösztöne* egyik főszereplőjének nevezi, míg Ipsét mellékszereplőnek. Ő főszereplővé a harmadik kötetben lép elő, amelyből még alaposabban megismerhetjük a családját – a nagyapa rajza különösen emlékezetes, a

felesége és a gyerekeké kissé érzélgősre sikerült –, illetve nevelődését, emigrációjának, „kitelepülésének” történetét, amely, a szerzővel készített interjúkból úgy tűnik, Hajdú Farkas-Zoltán saját életeseményein alapul. Az elbeszélő a dohányzás különböző formáit, a borokat és a zeneműveket illető kifinomult ízlésével epikureus életélvezőnek tűnik, és portréja az olvasóban csak annyi hiányérzetet hagy, hogy a szociológiai megközelítést kifejezetten felkínáló könyvből egyáltalán nem derül ki, a magyartanár végzettségű Ipse mivel is foglalkozik, amikor németországi emigrációjának reggelein abbahagyja plasztikus részletességgel leírt, már-már szertartásos módszerességű fürdőzését. Ez annál is érdekesebb, mert a könyv egyik, hol anekdotikus, hol esszéisztikusan ábrázolt fő témája éppen az emigráció. Az előbbire példa, amikor egy német boltban Ipse lánya a hentes legnagyobb megrökönyödésére parizert kér, amiről csak később derül ki, hogy az ottani neve Lioner, Parizernek pedig az óvszert hívják.

Ipse emigrálása egy törökországi turistaút idején történt (oda nem kellett vízum Romániából), ami alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy elmesélje: még a második világháború utáni Erdélyben is minden nagyobb városnak megvolt a maga török cukrásza, aki muzulmán volt ugyan, de valójában albán. A könyv egyik remekül sikerült jelenete egy ilyen albán szereplő halálával kapcsolatos: erre az alkalomra külföldről érkezik az utazó ügynök megjelenésű pap, aki a vékony zöld turbánt egy tárcából veszi elő, de olyan szakértelemmel mosdatja meg az elhunytat, hogy az a művelet végén mosolyogni látszik.

Keserű ironia hatja át a később már csak „G&G&G&V”-vel jelölt „gaszik, guszik, gézák, vilkák” kitelepülését megelőző búcsúztatási rítusok, „a kényszerből távozót megillető ráolvasási formulák” felidézését – hiszen az elbeszélő maga is emigráns, aki a Ioda mesternek nevezett, de Márai szavaival megajándékozott bölcs öreg barát szellemében óvatos távolságtartással viszonyul a többi emigránshoz –: „légynyugodt / máskéntnemtehetél / onnakintről / többetehetszt / szegénynépedért”.

Az olvasónak is érdemes szabadon engednie magát a négy kötetben: talán nem az elsővel kezdeném, de úgy érzem, ha valaki kettőt elolvas a sorozatból, akkor már nagy az esély rá, hogy mind a négy kötetet végigolvassa.

A *Csonkamagyar 1919* ott van a tavalyi év legjobb könyvei között, kár, hogy az anyaországi kritika eddig nemigen vette észre, pedig az erdélyi lapok ismert „csonkamagyar” szerzők mérsékelten sikerült műveit is lelkiismeretesen szemlézik – ami nem is arra a problémára világít rá, hogy hol húzódnak a provincia határai, hanem inkább azt a kínos kérdést veti fel, hogy ennek a határnak voltaképpen melyik oldalán is van a provincia.

Hajdú Farkas-Zoltán: -né. I–IV. [Csíkszere-
da], Bookart Kiadó.

I. A homályban maradás ösztöne. Képes regény. Vidák Zsolt rajzaival, 2012. 312 oldal, 40 lej, 3590 forint.

II. Békebeli 1913. Lektűr bélyegekkel. Második, átdolgozott kiadás, Vidák Zsolt bélyegeivel, 2015. 336 oldal, 40 lej, 3790 forint.

III. ki ez az Ipse? legenda. Szulyovszky Sarolta rajzaival. 294 oldal, 35 lej, 3290 forint.

IV. Csonkamagyar 1919. Vidák Zsolt rajzaival. 478 oldal, 45 lej, 4290 forint.

Két biztos befutó

A kortársi ítélet és az utókor ítélete: a két fogalmat gyakran használjuk a művészet világában. Az előbbit bizonytalannak ismerjük, a tapasztalatok szerint sok túlzás, tévedés terelheti tévútra, míg az utóbbi a dolgok természetéből fakadóan már hosszabb idő távlatában formálódik meg, s így legtöbbször hitelesebb. Sokan vélik úgy, hogy az igazi értékeket az utókor többnyire feltárja, s azt is, hogy a kortársak által ajnározott divatjelenségek, az „ügyeletes kedvencek” előbb-utóbb lekerülnek a magas polcra, ha nem oda valók. Vagyis a közgondolkodás bízik az utókorban, mert az „mindent a helyére tesz”. Ez persze biztosan nincs így: *mindent* nyilvánvalóan nem tesz a helyére az utókor, maradnak hamis mítoszok és méltánytalanul elhallgatott kivételes teljesítmények, nagy vonalakban azonban valóban a tisztánlátás felé lépdelünk, ahogy az idő halad.

De vajon mennyi az az idő, aminek elmúltával egy művet megítélve már a szükséges távlat birtokában mérlegelhetünk? Száz év? Ötven? Minél nagyobb a távolság, annál biztosabbak lehetünk abban, hogy nem tévedünk művészi teljesítmények elbírálásakor. De gyakran már három-négy évtized is elegendő. Három nagy „sáv” mutatkozik, s ebből kettő olyan, amelyről elmondhatjuk, hogy a benne elhelyezkedő műveket könnyebb megítélni, ezek esetében inkább remélhetjük, hogy nem tévedünk. Az egyikben a feltűnően

gyenge művek foglalnak helyet – a másikkban a nyilvánvaló csúcsteljesítmények. Ez a két szélsőség viszonylag könnyű feladatot ad a kritikusoknak, esztétáknak, a különféle művészeti ágak történészeinek – és persze a közönségnek. Az égbekiáltóan rosszat és a szikrázóan invenciózus alkotást többnyire mindenki felismeri. Az igazán nehéz feladat a széles középsávban elhelyezkedő művek értékelése.

Az 1970-es évek második felében kezdtem zeneakadémiai tanulmányaimat. Egyetlen évvel jutottunk túl akkor a II. világháború befejezésének 30. évfordulóján. Vagyis olyan távolságban voltunk 1945-től, amelyben most vagyunk a rendszerváltozástól. Mégis, Bartók 1945-ben keletkezett *3. zongoraversenyéről* senki számára sem volt kétséges, hogy remekmű. Nemrég a Zeneakadémia Solti Termében egyazon hangversenyen szólalt meg Ligeti György (1923–2006) *Kürttriója* (1982) és Kurtág György (1926) *Kafka-töredékek* című műve (1985–87). Az egyik darabot tehát harmincnyolc, a másikat harminchárom éve fejezte be szerzője. Akárcsak a hetvenes évek közepe táján Bartók *3. zongoraversenyéről*, e két kompozícióról is úgy tartja a kortárs zenét ismerő közönség, hogy maradandó alkotás, egy korszak termésének legjobbjai közül való. Két biztos befutó. Talán nem tévedünk ebben, hiszen ezek a művek jelenleg „öregebbek”, mint Bartók *3. zongoraversenye* volt 1976-ban.

Az alkalom, amelynek köszönhetőn a két darab megszólalt, nem kapott a hangversenyen külön hangsúlyt, de azért minden jelenlévő tudta: egy nappal Kurtág György születésnapja előtt valósult meg a koncert. Ünnepi esemény volt tehát a hangverseny, tiszteletadás a kilencvennégy éves alkotó életműve előtt. Az, hogy Kurtág nagyszabású *Kafka-törédek* ciklusa előtt Ligeti *Kürttriója* hangzott el, frappáns választás: két erdélyi születésű komponista, két egyívású muzsikus, akik Budapesten együtt nevelkedtek a Zeneakadémián, ugyanazokhoz a tanárokhoz jártak, s akik a Ligeti 1956-os emigrációját követő évtizedekben is mindvégig nagy érdeklődéssel és kölcsönös megbecsüléssel figyelték egymás életművének kibontakozását.

Az is összeköti Ligetit és Kurtágot, hogy egyikük sem volt soha olyan művész, akinek az alkotás „könnyen ment”. Ha sarkítjuk a jelenségeket, a zenében két alkotói alaptípust képzelhetünk magunk elé: a mozartit és a beethovenit. A mozarti típusú komponista életfunkciószerűen, sokat és viszonylag könnyen ír, a művek szinte „készen” pattannak ki a fejéből. Az ő esetükben nincs olyan gyötrelmes küzdelem a gondolat formába öntésekor, mint a második típust megtestesítő, beethoveni alakú művész műhelyében, ahol sok az elvetett vázlat, az átdolgozás, hosszan formálódik egy-egy téma, amíg ideális alakját megtalálja. Az első alaptípus, amikor alkot, *játszik*, a második ugyanezt a tevékenységet úgy éli meg, mint *harcot*. Ilyen értelemben elmondhatjuk, hogy Schubert alighanem mozarti módon alkotott, míg csodálója, Brahms bee-

thovenien, Richard Strauss vagy a mindig komponálásra kész Hindemith mozartian, míg Webern vagy Bartók egyértelműen a problémákkal birkózó beethoveni alaptípust képviselve komponált. Ligeti, aki egy híres, önironikus nyilatkozatában azt mondta, ha egyszer utat neveznek el róla, az Ligeti György *tévút* legyen, egész életét kételkedő, tépelődő útkeresésben töltötte, sok irányba indult, nemegyszer másfelé kanyarodott a tervezetthez képest. Válságok, az alkotás miértjeivel és hogyanjaival vívott küzdelmek Kurtág életpályáján is akadtak, nem hiába volt életművének egyik meghatározó inspirátora Samuel Beckett, akinél maga a megszólalás értelme is megkérdőjeleződik.

A *Kürttrió* Ligeti pályáján éppen egy kompozíciós válságperiódus után, annak megoldásaként keletkezett. A mű a jelen és a múlt, a modernség és a hagyomány viszonyának újraértelmezése, fordulat Ligeti pályáján. A négytétéles darab hegedű–kürt–zongora hangszer-összeállítása utalás Brahms *Kürttriója*-jára (Esz-dúr, op. 40), a Ligeti-mű a Brahms-opus párdarabjaként keletkezett, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a két alkotás hangversenyeken egymást követően szólalhasson meg. Az első tétel nyitótémája *Beethoven Les adieux-szonátájának* (Esz-dúr, op. 81a) kezdő gondolatára hajaz, a trió újra felfedezi a dúr és moll harmóniakat, a második tételben aszimmetrikus bolgár ritmusok bukkannak fel, a fináléban pedig passacagliát hallunk. A darab régi élményekre reflektáló újfajta hangja és zeneértelmezése, mint elemzői hangsúlyozzák, friss impulzus volt és új periódust nyitott Ligeti útke-

resésében. Kurtág *Kafka-töredékek* ciklusa szoprán hangra és hegedűre íródott, négy nagy részből, s ezeken belül közel negyven apró tételből áll, tehát a monumentális nagyforma seregnyi apró szilánkból, töredékből épül fel, akárcsak más nagy, vokális Kurtág-ciklusok, mint *A boldogult R. V. Truszova* üzenetei vagy a *József Attila-töredékek*. Ezek a művek világábrázolások, akárcsak Mahler hosszú tételekből felépülő szimfóniái, fragmentumokból megalkotott jellegük nem mond ellent az általunk élénk vetített kép teljességének és egyetemességének.

A kivételes művek kivételes előadásokban szólaltak meg. Ligeti triójában *Keller András* hegedült, *Zempléni Szabolcs* kürtölt. A hangverseny előre meghirdetett előadógárdájában zongoristaként még Várjon Dénes neve szerepelt, ám a művész betegség miatt lemondani kényszerült fellépését, s helyette beugrással *Borbély László* vállalta a rendkívül nehéz szólam tolmácsolását. A produkció a tökéletesség benyomását keltette, semmi jelét nem érezhettük annak, hogy nem ez volt az eredetileg is tervezett előadógárda. A három muzsikusz abszolút meggyőzően juttatta érvényre a mű tartalmának és hatásmechanizmusának komplexitását: Keller és Zempléni virtuózan játszott, de muzsikálásukban legalább ilyen fontos szerepet kaptak a színek is, Borbély László zongorázásában a hangszeres perfekció mellett a vehemens indulatgazdagságot, a lendületet és hangsúlyok, a zenei „kifakadások” erejét éreztem feltűnőnek. A mű megszólaltatásának legnagyobb eré-

nyét azonban abban fedezhettük fel, hogy a három művész a rendkívül bonyolult és nehéz tételsort teljes spontaneitás érzését keltve, felszabadultan és beszédesen tolmácsolta.

Keller András a *Kafka-töredékek* előadásában is részt vett, vokális partnere *Anu Komsi* volt. Amellett, hogy a klasszikus-romantikus repertoár megbecsült előadója, a világhírű finn szoprán régóta ismert kísérletező kedvéről és a modern kompozíciók iránti nyitottságáról. A *Kafka-töredékek*et Keller izgalmas, intuitív, minden vokális rezdülésre érzékenyen reflektáló hegedűjátékának ösztönzőjeként mindvégig teljes azonosulással és önátadással, briliáns vokális technikával, plasztikus szövegmondással és nagy kifejezőerővel tolmácsolta. A két művész közös produkciója ráébresztette a közönséget arra, hogy a *Kafka-töredékek*, akárcsak Kurtág több más, eredendően nem zenés színházi opusa, sok immanensen drámai mozzanatot tartalmaz, bizonyos értelemben tehát színház, vagy az is. Ennek megfelelően ezt a produkciót nemcsak hallani kellett, de látni is, mert Anu Komsi nemcsak énekesként, de színészként is emlékezetes teljesítményt nyújtott, sőt Keller Andrásal összhangban azt is többször sikerült elérnie, hogy a gesztusok, megnyilvánulások ereje és töménysége a mű némely részletét a zene és a zenés színház világából a szertartás szférájába emelje át.

Örkény (új) öltönyben

Amikor hosszú szünet után először jártam a két éve újrafazonírozott Örkény Színházban, nem éreztem az átváltozást. Csak az eredményét. Egykori viseltes öltönyéről megfeledkezve, magától értetődőnek éreztem az üveg csillogását a bejárat ajtókon, a fehér felületeket az előcsarnokban, a puha ezüstszürke tapétát a lépcsőfeljárón és a feketébe bújtatott nézőteret a karzaton. Elvégre az alkalom tőlem is hasonló megjelenést kíván. Mint mondják, az ember könnyen hozzászokik a jóhoz. Ez esetben ahhoz, hogy kényelmesen ülhet a székén, fentről is mindent jól lát és hall. A nagy méretű számok a földön és az üléseken szépségesre kalligrafáltak, miként a vakító falakon a groteszk verzálokból képzett koromfekete feliratok, amelyek készségesen segítettek gyorsan helyünkre találni.

Az ősszel tartott *Belsőépítészet napján*, majd az *Iparművészet a belsőépítészetben* címen a Vigadó Galériában nyílt monstre tárlaton (a kortárs magyar belsőépítészet reprezentatívnek szánt seregszemléjén) azonban rá kell jönnöm, hogy amit az Örkény Színházban természetesnek véltem, az majdhogynem kivételes. Mind a szemléletével, mind a stílusával. Ráadásul ez a nyíltan vállalt puritanizmus nem csupán nekem tűnt fel az anyagok és technológiák sokaságából ma már önfelédten merítő, abban olykor éppenséggel tobzódó pályatársak munkái között. A szakma is érzékelte ennek

a nemes visszafogottságnak a ritka eredetiségét. A szóban forgó ünnepi alkalommal vehette át ugyanis Fülöp Krisztina a teátrum újjáalakított enteriőrjeinek elismeréseképp *Az év belsőépítésze* díjat.¹

Annak idején – a harmincas évek végén – a helyiség mozinak épült, ám a német megszállásig a húszas évek elején alakult Madách Színház (akkor még kis) társulata használta. A nyilas epizódot követően 1945-ben az experimentalista Palasovszky Ödön kezdett itt dolgozni, majd a színiakadémia tartott benne előadásokat. 1954-ben lett a felszabadulást követően újjáalakult Madách kamaraszínháza, amely 2004-ben Örkény István nevét felvéve önállósult, amikor levált az akkor már zenés profilra váltó anyaintézményéről. Hogy eredetileg milyen volt ez a belső tér, arról inkább csak sejtéseink lehetnek, mivel igencsak közepes minőségű fekete-fehér nyomatok láthatók róla a *Tér és Forma* illusztrációiként. Néhány korabeli (a Duna, a volt Bartók és Átrium) filmszínház enteriőrje mellett az szolgáltató számunkra esztétikai fogódzót, hogy Gerlóczy Gedeon tervezte. Nevét elsősorban Csontváry kapcsán ismerik a művészet barátai, mert fiatalemberként 1919-ben ő vásárolta, ily módon

¹ A Kaposvárott született és középiskoláit is ott végző tervező itt méltatott munkáját követően kért s kapott (attól aligha teljesen függetlenül) belsőépítészként szerepet a november végén átadott Csiky Gergely Színház példás helyreállításában.

mentette és őrizte meg lakásában az akkor még ismeretlen (sőt orvosi esetnek tekintett és ezért valósággal kiközösített) alkotó ma már nemzeti örökségként számon tartott életművének számos remekét, amely a nevet viselő pécsi múzeum gyűjteményének gerincét képezi.

Csontváry kivételes szerepéhez aligha mérhető Gerlóczy Gedeon saját építészeti munkásságának jelentősége; noha figyelemre méltó, sőt emlékezetes munkákat hagyott maga után. A budapesti Műegyetemen szerzett diplomát, majd a müncheni Politechnikumban tanult. Németországból hazatérve rövid ideig hajdani professzora, az akadémikus szemléletű Hüttl Dezső aszisztenseként dolgozott (Hüttl torzóban maradt bizarr elképzelését, a Kossuth tér déli oldalának egységes homlokzatát a Steindl-program keretében mostanában váltják valóra a Horthy-kor restaurációjának bővítésében). Majd a húszas évek derekán saját irodát nyitott, és alkotói szemléletében is önállósította magát. Ha nem is vált a modernizmus elkötelezett képviselőjévé, fokozatosan levált mind mestere, mind a kor hivatalos neobarokk stílusáról. A funkcionalizmus nem egy elemét magáévá téve hozta létre életművét, elsősorban Budapesten. Benne városképileg is jelentős – időrendben említtem őket – a Napraforgó utcai telep 19. sz. lakóháza (1931), az egykori OTI Traumatológiai Intézete (1937–1939), illetve a Petőfi Sándor utca 12. sz. (a Párisi utca sarkán álló) bérpalota (1941–1943). E két utóbbi közé esik időben az előadóterem (1939–1940). A majdani Madách sugárút diadalíves torkolati bejárata köré valamivel korábban

Wälder Gyula tervezett a teret közrefogó art decós ikerházakkal imponáló együttest (ez volt a Közmunkák Tanácsának korabeli székháza); s ennek részeként, a Madách tér 6. sz. ház földszintjén, illetve udvarában valósult meg Gerlóczy érzékenyen célratörő műve, az üzleti megfontolásból létesített mozi. (Akként sosem működött, mivel szinte azonnal színházat kreáltak belőle.)

A tízes-húszas években inkább az ellenkező trend érvényesült: zenés kávéházból, kabaréból vagy mulatóból formáltak mozgóképszínházat az új és gyorsan népszerűvé váló (ezért aztán megtérülő befektetéssel kecsegtető) médium számára. Példa erre a metamorfózisra a mai Puskin és Uránia, az egykori Royal Apolló mozi. A Madách téri eset a lakók heves tiltakozása miatt lett szabályt erősítő kivétel. Hiába oldotta meg az építész ügyesen a feladatát a kis telken úgy, hogy az előcsarnokot némi képp az utcaszint alá süllyesztette, és így a széles karzattal kombinált nézőtér befért a társbérli lakóház miatt magasságában korlátozott épület tömegébe. Más kérdés, hogy ami mozinak jó volt, az színházként kevésbé bizonyult szerencsésnek. A vászon előtti dobogó a mögötte levő, feltehetően szervizelőrésznek szánt terekkel megnövelve is csak kicsi színpadot eredményezett; még a zsöllyéből sem lehetett zavartalanul szemlélve követni a történéseket. Különösen az első sorokban és azok után, hogy szerény lehetőségeinek maximális kihasználásaképp körgyűrűs forgórész helyeztek el rajta, amivel együttjárt, hogy lejtését megszüntették és magasságát megemelték.

1980 és 1982 között ugyanis felújításon – valójában átalakításon

– esett át a színház, csakhogy ez – mint hamarosan kiderült – legalább annyi új problémát okozott, mint amennyit megoldott. Az ekkor létesített díszletfelvonó és -tároló jóvoltából a kellékeket többé nem a bejáraton és a nézőtéren át kellett a színpadra hurcolni. Jelentősen korszerűsödött a színpad- és a világítás-technika; lakások hozzácsatolásával nőtt az öltözők és a kiszolgálóhelyiségek száma. S kapott a szocmodern jegyében a lapos álmennyezettel és szögletes oszlopokkal kubisztikusra váltott előcsarnok carrarai fehér-márvány burkolatot. (Lényegében ma is ezt látjuk, csak fent maradtak meg a kerek pillérek.) A publikum ennek ellenére rosszul járt. A színház akkori scenikusa szerint: „A nemes anyagokkal burkolt előcsarnokból a közönség unalmas, hidegebb, semmitmondó térbe megy fel”, mivel (folytatva az idézetet) „[r]ossz arányú, kellemetlen színpad-nézőtér viszony jön létre”. A láthatóság és az akusztika nem javult. Az eredetileg kékesnek szánt enteriőr barnás – némelyek szerint paprikapiros – koloritja igencsak változatos fogadtatásban részesült. A rekonstrukció tervezője, Janesch Rudolf a kivitelezett belső láttán ezért megtagadta szerzőségét. Bár az ülőhelyek száma csökkent, a túl szűkre (a minimálisan előírt 80 helyett olykor csak 65 centiméteresre) szabott sortávolság miatt a székek használhatatlanul kényelmetlennek bizonyultak. Ezt ugyan utóbb helyel-közzel korrigálták, csakhogy a székek idővel repedezni kezdtek – recsegésük-nyikorgásuk a nézők és a művészek számára egyaránt kellemetlen, olykor a művészi élményt ellehetetlenítő pillanatokat okozva.

2014-ben történt már egy kisebb beavatkozás: Csavarga Rózsa tervei alapján újjáformálták a bejáratot. Mácsai Pál, ahogy érdeklődésemre megírta, a MOM Kultúrház rekonstrukciója láttán figyelt fel a neves belsőépítészre, akit e munkája alapján 2012-ben szintén Az év belső-építésze címmel tüntettek ki. Noha a művelődési otthon jóval későbbi, mint a színház, építészeként Dávid Károly ugyanannak a tartózkodóan modern felfogásnak volt képviselője, mint ami Gerlóczy érett korszakát is jellemzi. A direktor tehát ösztönösen is autentikus alkotót választott; Csavarga Rózsa pedig a harmincas évek feelingjeként ugyancsak jó érzéssel javasolt áttetsző üvegajtókat (jókora krómszerelvényekkel) és íves vonalú pénztárfülkét a Madách térre.

Ezt a sikeres antrét azután 2017-ben követte – érdemben is – a tulajdonképpeni színházi tér korszerűsítése. A főváros által finanszírozott beruházás az immár lepukkant nézőtéri miliő és benne a székek lehetetlen állapotja miatt vált halaszthatatlanná, de mindenekelőtt építész kívánt, mivel hozzá kellett nyúlni a szerkezet-hez is. Vincze Krisztiánt a társulat számára korábban végzett munkái során ismerték meg, kedvező tapasztalataik alapján szerződtek vele. Alkotótársaként belsőépítésznek Fülöp Krisztinát már ő ajánlotta. Mi most kettejük összehangolt munkájának eredményét élvezhetjük, amely mintegy kiteljesíti az előtérben kezdett rekonstrukciós felújítást – már csak többszörösen nagyobb volumene miatt is. A nyolcvanas évek elején kialakított felesleges (második) foyer felszámolásával nagyobb lett (visszakapta alapterületét) a nézőtér, így az ülések közötti szűk hézagot

nézőszámvesztés nélkül sikerült kellemes méretűre növelni. Ugyancsak Gerlóczy eredeti elképzeléséhez tértek vissza az elfalazott, illetve lebontott kétoldali lépcsőfeljáró újrakepítésével. A komfort érdekében viszont az üléseket aládobogózták, még hozzá lépcsőzetesen, így a hátul ülőknek is szabad a rálátás a színpadra. Ez a manőver óhatatlanul kikövetelte annak a gerendának a megemelését, amely a földszint mintegy kétharmada fölé ereszkedő karzatot tartotta. Ekkor derült ki, hogy a szóban forgó elem szinte teljesen elkorhadt, ki kell tehát cserélni. S ha már így alakult, helyére egyszerűen keskenyebbet választottak, hogy lehetőleg semmit ne takarjon ki a színpadképből. Továbbá korszerű világítóhidat helyeztek el rajta.

Nem terhelem az olvasót további műszaki vonatkozásokkal; műkritikusként netán vitatható következtetésekbe bonyolódnék. Az internetre feltöltött fényképekből amúgy is világosan látszik a lényeg, hogy nem holmi tatarozás történt, hanem komoly átalakítással járó építkezés nyomán nyert méltó – a korábbinál nem csupán komfortosabb, hanem egyszerűen emelkedett – megjelenést a nézőtéri enteriőr. Még hozzá látványos vizuális gesztusok nélkül. Fülöp Krisztina munkáját leginkább a fegyelmezettsége dicséri; formában és koloritban egyaránt nemes tartózkodásának termékeny eleganciáját honorálta a szakmai elismerés is. Alkotói életrajzából kiderül, hogy az egyetem után, még mielőtt saját stúdiót nyitott volna, a Zoboki építészirodában dolgozott – történetesen akkor, amikor a Műpa építése kezdődött. Míg a Művészetek Palotájának hangversenytermében

Jovánovics György nagy méretű színes domborművei támogatják a szép és tiszta hangzást, az Örkény Színház összehasonlíthatatlanul szerényebb dimenziójú nézőterét szinte csak kibélelték a lyukacsosra perforált fekete akusztikus táblákkal, amelyek félfényes felületük finom raszteres hálójával képeznek szemünk számára kellemes faktúrát. Miként a rusztikus tapéták, amelyekről megsimogatva derül ki, hogy taktilis élvezetet (is) nyújtanak. A padló szürke beton, amelyet csak a lépcsőfokoknál élénkít egy-egy csúszásgátló és figyelemfelkeltő (amúgy a födém megerősítéséhez használt) vaslemezből kivágott csík. Legfeljebb a színpad oldalairól induló, a belsőépítész által kopolyúnak nevezett dombormű tekintethető műtárgynak, amennyiben a csúcsaikkal ide-oda meredő fagulák egymáshoz tapadó sora – szintén feketére festve – árnyékaival éppen csak megtöri, hangvető funkcióján túl játékosságával némiképp oldja is a többnyire homogén felületeket. Egyszerűségétől szellemes a szűk lépcsőházban a falba süllyesztett és ezáltal helykímélő korlát is, amely a pozitív és negatív forma szembeállításával, azaz minden díszítmény nélkül nyújt a kapaszkodáson túl a fehér falon sötétségével jelzésszerű plasztikai élményt. A környezet – a freskókkal és aranyozott stukkókkal dekorált színházak és operák többségével ellentétben – nem kíván bennünket éteri szférákba emelni; nagyesztélyi helyett pusztán sötét kosztüm/öltönyként szolgál a fehér ing/blúz körül. Nézőként persze nem feledkezhetünk meg az előjáróban már említett komfortérzet kapcsán a székek kecses formájáról és hang-

tompítós huzatjáról. Arról sem, hogy jólesik bennük elterpeszkednünk. Ez a használathoz szorosan kötődő, ahhoz szinte tapadó felfogás ennek a belsőépítészeti munkának a legfőbb jellegzetessége és abból fakadó erénye. Hogy a színház fő attrakció-

jaként körbebámészkodás helyett mindenekelőtt a színpadra vessük tekintetünket.

Az Örkény Színház nézőterének felújítása.
Belsőépítész: **Fülöp Krisztina**. Építész: **Vincze Krisztián**. Kivitelező: Budai Műemlék Felújító Kft.

László Ferenc

Száz fő alatt

Nicsak, ki vagyok? –

A rejtélyek színpada, Álarcos énekes

126

Si duo faciunt idem, non est idem, vagyis ha ketten teszik ugyanazt, az mégsem ugyanaz – tartja a latin arany igazság, amely sok mindenre igaz, talán éppen csak a magyar kereskedelmi televíziózás két fő csatornájára nem. Az RTL Klub és a TV2 ugyanis egyrészt kényszeres, másrészt röhejes módon teszi rendre ugyanazt, és az eredmény is azonos – minőségi értelemben legalábbis okvetlenül. Az egymást kopírozó műsorpolitika gyakorlata évtizedes múltra tekinthet vissza, s igazán nem állíthatnánk, hogy ez a nemtelen versengés eddig szemérmesebb formában zajlott volna. Most mégis a szokottnál is nyíltabbá vált, hiszen immár nem tehetségkutatók, sztárok tátikaversenyei vagy celebvacsoráztató műsorok futnak párhuzamosan e két adón. Hanem egy olyan világhódító formátum honosításai töltik ki itt is, ott is a vasárnap esti főműsoridőt, melyben fagyinak, bagolynak, szörnyecskének vagy épp „octopuszinak” beöltöztetett média hírességek gyomorból

énekelnek, csípőficamból táncolnak és zsigerből irritálnak, hogy minél később ismerjük fel őket. Illetve hogy a hasonszőrűekből álló, ám jelmez és álarc nélküli celebcsapatok minél többet tudjanak álmélnodni, álvitatkozni és álviccelni a versenyzők kilétét találgatva.

Így telt az országos karantén első vasárnapján az ünnepségek nélküli március 15. estéje is: emitt a RTL-en az *Álarcos énekes*, amott a TV2-en a *Nicsak, ki vagyok? – A rejtélyek színpada* – egymástól jószerint megkülönböztethetetlenül. Igaz, az utóbbi csatornán szokás szerint jóval hosszabb az adás (moziban okvetlenül kétrészes filmként adnák); a két műsorvezető közül Till Attila minden ócskulásával együtt is emberszabásúbb Istenes Bencénél; és ha nagyon erőlködnénk, a koreográfusi és stylisti stíluskülönbségeket is ki tudnánk mutatni. A lényeg – ha ugyan beszélhetünk bármi ilyesmiről – mégis azonos, és azonos természetesen a közönség kedélyes megvetésének kollektív attitűdje is. Így

bár az alábbiakban a TV2 vonatkozó műsorát fogjuk cincálni, az elmondandók a másik csatorna szánalomparádéjára is vonatkoznak: a nevek jószerint becserélhetők.

De maradjunk is egyelőre az általánosságoknál, mi több: a számoknál. Hazánkban megközelítőleg száz médiaceleb leledzik, s ehhez hozzáadható még másik száz fő, aki a kertévés világon kívül is létezik (színész, sportoló stb.), ám tartósan vagy idényjelleggel kötődik a TV2-höz vagy az RTL Klubhoz. Van ugyan némi átjárás a csatornák között, majd minden show-műsor körül akad egy-egy dezertőr, azonban ez a legfeljebb kétszáz ember – grosso modo – felerészt az egyik, felerészt a másik televízióhoz sorolható. Ilyesformán a bedolgozói kör tekintélyes hányada szerephez jut minden hasonló celebshow-ban, így az *Álarcos énekes* és a *Nicsak, ki vagytok?* adásaiban is: ki tetőtől talpig beöltöztetve, ki tippelgető csapattagnak kiültetve vagy legalább kósza tippként bedobva és felemlegetve.

Csak hogy attól, hogy valakit e körbe tartóznak tekintenek, és celeb gyanánt emlegetnek és szerepeltetnek – paradox módon még korántsem válik ismertté. Ez pedig olykor egészen megalázó, s ennek következtében majdnem érdemi, jelentéssel bíró pillanatokat eredményez. Például amikor a TV2 szigorúan csak 99 fő által belakott stúdiójában leveszi a fejről a maszkját a derék és majdnem értékelhetően éneklő Múmia, s ott áll előttünk egy teljességgel ismeretlen fiatalember. No nem Ács Bálint (ő is vajha ki lehet?), akire Ábel Anita oly szent meggyőződéssel tippelt, hanem Feng Ya Ou, aki minden jel szerint hiába szere-

pelt a *Csillag születik*, az *X-faktor*, majd a *Sztárban sztár* lesznek adásaiban – érezhetően a kutya se ismerte a jelenlévők közül. Eddig egy lakberendezési stílusnak hitték a nevét, ahogy azt a totózó hírességek valamely viccesebbike ki is mondja: szinte megsemmisítve a rokonszenves ifjút, egyszersmind akarva-akaratlanul ítéletet mondván a sajátjait is mindössze tölteléknek tekintő bagázs felett.

Amúgy a műsort, amely a 15-i beharangozó szerint „az egész országot lázban tartja”, nagyobb részét az ilyen viccelődéseknek kellene működtetniük. Vagyis annak az óbégatós rituálénak, melynek során a két csapat tagjai neveket dobnak be, gúnyolják egymást, sőt szinte hajba is kapnak egymással. S mindeközben végig rém szellemesnek kellene hatniuk, amit békeidőben a szolgálatkész stúdióközönség kacaja folytatólagosan igazolna is. Ezúttal erre nincs mód, amint azt a természetesen e műorból is kihagyhatatlan Ábel Anita egy okkal visszhangtalan poénja után helytállóan meg is állapítja: „Most lenne nagy nevetés, ha lennének.”

Fájdalom, a két háromfős „csapat” tagjai nagyjából negyedóránként képesek összehozni egy-egy megmosolyogható pillanatot, leginkább Hajós András, Majka vagy a kívülről besegető Tilla jóvoltából. Többnyire azonban szellemesség és poén helyett azokra az előre beállított szerepekre és mímelt, kínban elvigyorgott konfliktusokra összpontosítanak, amelyek az összes hasonló show-műsor zsűrijében kötelezően előfordulnak. Így hát a nehezen megszülető poé-
nok helyett jellegadóbbaknak bizonyulnak az összevissza hadovák meg az amatőr színjátszás legkevésbé

sem szép hagyományait idéző vagdalkozások (á la *Éjjel-nappal Budapest*). Van, aki támaszkodhat ebben rég bevezetett médiapersonájára, mint Ganxsta Zolee, s van, aki folyamatos és reménytelen lemaradásban próbálja elsütni a maga egy-két megjegyzését, mint a groovehouse-os Judy. No és olyan is akad, aki épp mostanában igyekszik beégetni magát a köztudatba, mint a kettes számú Lakatos Márk gyanánt figuráló Kajdi Csaba, alias Cyla. Sajnos, belőle éppen csak az hiányzik, de nagyon, ami Lakatost kedvelhetővé teszi: az egészséges önirónia és a csapatjátékosi konstruktivitás. Kajdi ehelyett az irritáló kellemetlenséget tódítja, pedig az, úgy lehet, az ő esetében tódítás nélkül is legfeljebb az elviselhetőség határán mozogna. S habár bizonyosan létezik már az elfogadásnak olyan kívánatos szintje, ahol egy effeminált meleg is betöltheti az undokan nagyhangú fráter szerepét, de itt még igencsak más a helyzet. Kajdi, kis túlzással, egymagában évtizedekkel veti vissza a magyarországi melegek ügyét – hogy cserébe helyet kapjon a bulvárcelebek talmi közegében. (Ezen a téren amúgy nemcsak Lakatos Márk működése tetszik hatásában üdvösebbnek – és őszintébbnek, de éppígy a 15-én rókaelemzésben is hamar felismerhető Steiner Kristóf is.)

A műsorban persze a tévénező közönségnek is fontos szerep jut: emelt díjas sms-ben érthet egyet a két celebsapat valamelyikével. Ezen a vasárnap estén például állást foglalhattunk abban a talányos és erősen megosztó kérdésben is, hogy vajon melyik csapatnak van igaza: annak, amelyik Fodor Zsókát, vagy inkább amelyik – éppen ellenkezőleg – Fodor Zsókát vélte felismerni a Szfinxben? Abban a Szfinxben, ami egyébként nem szfinx volt, hanem valamiféle macskaistennő-utánérzés (lásd még: Bászdet). De ez természetesen teljességgel mellékes, még annál is mellékesebb, mint hogy vasárnap este órák telnek el egy úgymond táncos-dalos tévéműsorban többnyire ócska énekes produkciókkal, sztárfodrások, úszóedzők és celebözvegyek illegésével. A lényeg, hogy a két műsort együtt megnézi szűken kétfélmillió ember – bizonyítva, hogy ez kell a nézőknek. Ugye, ugye? Igaz, alig néhány éve egy ilyen számhoz egyetlen *Megasztár*- vagy *X-faktor*-adás is elegendő volt. Aligha csak a titkon nosztalgizáló csatornailletékesek sírják vissza azokat a csodálatos, romlatlan időket.